metmenys 25

1973

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

metmenys

Antanas Salys, Martyno Mažvydo raštų kalba 3 • *Vincas Trumpa*, Hilferdingas ir tolimos paralelės 15 • *Kostas Ostrauskas*, Mažasis teatras 42 • *Algis Mickūnas*, Filosofija ir Vakarų civilizacijos krizė 59 • *Donatas Šatas*, Technologinė ateitis 83 • Poezija iš Lietuvos 110 • *Delija Valiukėnaitė*, Šekspyro Otelas pro vertimų skliautus 118 • *Algirdas Landsbergis*, Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje 143 •

Amerikos politinis stovis, *Vincas Trumpa, Romas Mistūnas, Vytautas Kavolis* 155 • Užrašai iš kasinėjimų Sarduose, *Kęstutis Paulius Žygas* 166 • 1972 - ji (romano) metai išeivijos literatūroje, *Kęstas Reikalas* 175 • Sąžininga monografija apie Daukantą, *V. Trumpa* 183 • Baltų studijoms remti draugijos leidiniai, *B. V. Mačiuika* 187 •

Lietuvos TSR VALSTYBINĖ BIBLIOTEKA

Ru 27-998

Dailės darbai: *Ch. C. Katinas, Jr.* 36 - 41, *R. Kaupelis* 99 - 109, *Ž. Mikšys* 82, 97

MARTYNO MAŽVYDO RAŠTŲ KALBA

ANTANAS SALYS

Šis straipsnis yra iš prof. A. Salio rankraštinio palikimo. Rankraštis pasirašytas inicialais A. S.

Autorius buvo sutikęs parašyti *Lietuvių Enciklopedijos* straipsniui apie Mažvydą du skyrius — apie jo pavardę ir raštų kalbą. Tačiau pastarąjį skyrių užbaigė ir nusiuntė per vėlai (1959 m. pirmojoje pusėje). Tad jis į enciklopediją nepateko ir žymiai vėliau, kartu su keliais kitais pavėluotais straipsniais, buvo sugrąžintas autoriui.

Kaip paskira enciklopedinio straipsnio dalis, rankraštis neturi antraštės — tepažymėta tik M a ž v y d a s, o pirmosios pastraipos pradžioje įrašyta K a l b a. Tad čia duodama antraštė yra parinkta redakcijos. Šiaip, ruošiant rankraštį spaudai, praleista tik enciklopedinės nuorodos („žr.") ir dviejose vietose įterpta laužtiniuose skliausteliuose autoriaus per neapsižiūrėjimą praleisti du žodžiai. Teksto pabraukimai (ir nepabraukimai) palikta kaip rankraštyje.

K. O.

Pirmas skindamas kelią lietuviškajam raštui, Mažvydas turėjo nemaža sunkumų kaip rašybos, taip ir kalbos atžvilgiu. Jei turėjo kuo remtis, tai nebent už jį vyresnių Rapailionio ir Kulviečio rankraštiniais pa-

vyzdžiais. Pradėjęs žemaitiškai, vėliau Mažvydas kaip mokėdamas savo raštų kalbą aukštaitino.

Išėjęs lenkiškai - lotynišką mokyklą, savaime suprantama, rašybai pavyzdį ėmėsi iš lenkų. Bet pačios XVI a. pradžios lenkų rašyba, sekusi čekų bei vokiečių rašybiniais įpročiais, buvo dar labai netobula, stačiai prieštaringa. Tas pats garsas žymėta keliais ženklais, o iš kitos pusės vėl viena raide reikšta keli garsai. Tokią pat rašybos netvarką pastebime ir Mažvydo Katekizme. Raidės i, y, ij, j vartojamos mišrai dabartiniams i, į, y, j ir ij žymėti: wirams, wijrams, wyrus, szadi (= žodį), iaunu, nauiey, jr, biakietese. Ta pačia raide e rašoma ne tik e, ė, bet ir ę, ie (źeme = žemė, gimes, dena), o iš kitos pusės ie gali reikšti vėl e, ė, ie (gierai, tiewu, giesmes). Bendrinės kalbos dvibalsiui uo ir balsiui o jo rašyboje atliepia raidė o: dona, doty, wando; tos, schito, roda, nor. Bet kur Mažvydas išlaiko savo tarmę, ten balsė a reiškia ne tik a (źadegimas = žadėjimas, praschimas, scheimina) ir ą žodžio galūnėje (dena, raschta = dieną, raštą), bet ir o (makslas, szadei, nareia = norėjo, paczias = pačios). Balsė u gali reikšti ne tik u, ū ir ų (kunigai, tur wysus, iusu = jūsų, sunu = sūnų), bet taip pat ir priebalsį v (sutuere, kietuirta, galua), nors šiaip jis dažniau rašomas w, retkarčiais ir v (Visas welnuwas deiwes apleiskiet). Bet žodžio pradžioje vėl u ir ū vietoje rašo v ir hu (vsz = už, vszgimima, hukia = ūkio, hukiniku). Mažvydas, žinoma, čia h netarė, tik tuo būdu mėgino skirti žodžio pradžios u ir ū, o priebalsę v tokiais atvejais XVI a., nusižiūrėję į vokiečius, rašė ir lenkai. Be to, porą kartų ilgiesiems balsiams skirti pavartota dvigubos raidės: suunaus, praschiikiet.

Mažvydas turėjo galvosukio ir su priebalsių rašymu, nes dabartiniams š, ž, č, dž lotynų raidyne ir jo

vad. gotiškoje atmainoje trūko atitinkamų raidžių. Priebalsė g ir gh, kaip ir ano meto lenkų, vartojama ne tik g, bet ir j reikšti: giwenti, regit, ghadnas ir gy = jį, amzinagi = amžinąjį, schwentąge = šventąją, ghyssai = jisai. Priebalsis š paprastai rašomas sch, bet ir s, ss (letuwiskai, schestas, lękiskas = lenkiškas; kriksstas, netrakssti), kurie šiaip vartojami priebalsiui s žymėti: skirsis, kursai ir kurssai, essmi. Priebalsis ž dažniausiai reiškiamas sz (tikriau sakant, tų raidžių gotiškąja ligatūra), taip pat ź, retkarčiais net z: szadis ir źadis, szmagus ir źmagus, zmaniu. Priebalsių junginiai sch, sz lenkų, nusižiūrėjus į vokiečius, XVI a. pirmojoje pusėje dažnai vartojami vietoje dabartinių sz ir ž. Todėl ir šiuo atžvilgiu Mažvydo rašyba lenkiška, o ne vokiška. Taip pat ir ź ano meto lenkų raštuose dažnai atstoja ž, lygų mūsų ž. Lenkų pavyzdžiu Mažvydas ir č nuosekliai rašo cz, o jo balsingąjį atitikmenį junginiu dz, pvz. didziaus, szadzius. Nosiniams balsiams žymėti lenkų rašyboje tėra tik raidės ą, ę, todėl ir Mažvydas dar neturi ų ir į. Jų vietoje vartoja paprastąsias balses u, i (rečiau ir y). Bet kaip galima spręsti iš nosinių ą ir ę vartojimo analogijos, šaknyje ir kirčiuotose galūnėse bus taręs tikruosius nosinius garsus. Tai aiškiai patvirtina tokie rašymai, kaip dągu = dangų, rąkas = rankas, tą, pękta = penkta, kurę = kurią ir sukibe, sukiei, liksmik, netigieiau, paszysyt = sunkybė, sunkiai, linksmink, netingėjau, pažinsit. Tačiau šakninių un, in reiškimas paprastosiomis balsėmis u, i verčia spėti, kad Katekizmo rankraštyje Mažvydas vienokiu ar kitokiu būdu bus žymėjęs ir nosinius ų, į. O kadangi netikrieji dvibalsiai an, en, in, un fonetiškai artimi nosiniams balsiams, tai Mažvydas pradžioje nesusivokdamas juos kartais taip ir rašo. Jei rašte nebūtų vartojęs nosinių į, ų, tai

būtų parašęs tik *linksmink, sunkiei.* Rankraštyje, matyti, buvo *lįksmįk, sųkiei,* bet spaustuvė, neturėdama tiems nosiniams specialių spaudmenų, surinko su paprastosiomis balsėmis *liksmik, sukiei.* Jei Mažvydas, kaip Bretkūnas ir Wolfenbüttelio Postilė, nosinius žymėjo taškais apačioje raidės, tai rinkėjui juo lengviau buvo nekreipti į juos dėmesio.

Vėlesniuose Mažvydo raštuose rašyba kiek nuoseklėja. Pvz. Giesmėje šv. Ambražiejaus ž ir š jau rašomi nuosekliai tik sz (ligatūra) ir sch, o Formoje krikštymo dvibalsiui uo ima vartoti ů (su ratuku viršuje).

Tarmės atžvilgiu Katekizmas išsiskiria savo aiškiu žemaitiškumu. Tai pirmas pastebėjo A. Schleicheris (1853), tik klydo manydamas, kad jis parašytas klaipėdiškių žemaičių tarme. K. Būga, be įrodymų, pasisakė apskritai už šiaurės vakariečių žemaičių tarmę. Plačiai šį klausimą nagrinėjęs Ch. Stangas Katekizmo tarmės siauriau nelokalizuoja, tik teigia, kad Mažvydas turėtų būti kilęs iš srities į vakarus nuo linijos Švėkšna - Kvėdarna - Varniai - Raudėnai, vad. iš žemaičių dounininkų. J. Senkus šiuo klausimu neįneša nieko naujo, tik pakartoja Stango argumentaciją. Tačiau Mažvydo *dounininkiškumo negalima laikyti pakankamai įrodytu.* Stangas savo teoriją grindė vien, — tiesa, žemaitiškesne, — Katekizmo kalba, palikdamas nuošalyje visus kitus Mažvydo raštus. O kaip tik juose ir randame neabejotinų dūnininkų tarmės pėdsakų. Giesmėje šv. Ambražiejaus Mažvydas vietoje bendrinės kalbos dvibalsio uo keturis kartus parašo u (neischmeruta, duk, dukem, branguiju = neišmieruoto, duok, duokiam, brang(i)uoju) ir tik vieną kartą o (geloni = geluonį). Pradedant Forma krikštymo, Mažvydas apskritai gerai skiria (šaknyje) o ir uo (rašo u su račiuku viršuje), bet visgi dažnai dvi-

balsio vietoje parašo ir u. Pvz. Formoje: dudi, dutu, dudamas, wandu, sekanczuiu = sekančiuoju; Parafrazyje: duna, ischdutas, duk; Giesmėse: menu = mėnuo, piemu, dusti = duosti ‚duoda', rassuket dangus = rasuokiat (trm. vietoje rasokite) dangūs. Tai negalėtų būti vien spaudos klaidos, bet greičiau per neapsižiūrėjimą palikusios fonetinės tarmybės. Katekizmo žemaitiškumas, ypačiai a ir t, d vietoje aukštaitiškų o ir č, dž, taip pat neskyrimas rašyboje ie ir ė bei dvibalsio uo, nesiderino su M. Lietuvos daugumos kalba. Todėl galima manyti, kad Mažvydas dėl to bus susilaukęs priekaištų. Tik taip suprantama, kodėl jis vėlesniuose raštuose *stengiasi* rašyti aukštaitiškai, t.y. *vengia* į akis krintančių fonetinių žemaitybių. Ir kaip tik tos pastangos išduoda jo gimtąją tarmę. Giesmėse jis persistengdamas parašo: muos, duok muoms, duok mums buoti, graszuosis (u su ratuku), sziedi kaip lelia, abu sziedu vietoje normalių lyčių: mus, duok mums, duok mums būti, žydi kaip lelija, abu žiedu (dviskaitos vd.). Tokias klaidas gali padaryti tik žemaitis dūnininkas. Ir tai visai suprantama, nes tarmėje vienodai tariama grūdas ‚gruodas' ir grūdas, žydas ‚žiedas' ir žydas. Jei dar L. Ivinskis savo kalendoriuose „beaukštaičiuodamas" parašydavo *griebas* ‚grybas' ir *viršuonė* ‚viršūnė', tai Mažvydas, neturėdamas jokių ankstesnių raštijos pavyzdžių, juo labiau galėjo suklysti. Viso šito akivaizdoje ir Katekizmo *amszinoiu, miloiu, nomirusioiu* greičiausia yra korektūriniai hipernormalizmai vietoje amžinųjų, mylųjų, nuomirusiųjų, o ne kokios senybinės daugiskaitos kilmininko lytys, kaip mano Stangas. Mat, nosinius ų spaustuvei surinkus paprastaisiais u, galėjo šiuos, neva kaip dūnininkiškus, per neapsižiūrėjimą ištaisyti į o. Be to, čia įsidėmėtina, kad Mažvydas pastarąjį būdvar-

dį tik vieną kartą parašo su o, kitus tris kartus su u (nomirusiuiu, nomirusuiu, numirusuiu). Tokie pat hipernormalizmai gali būti ir 1600 Margarita Theologica ds. km. *teisuoiu, wiriausiuoiu* (rašo u su ratuku), teisiųjų, vyriausiųjų', nes ir joje randame rašant *wienas, tesugrieschtie* vietoje *vynas, tesugrįžtie*. Nepatikimos nė Wolfenbüttelio Postilės panašios lytys, nes joje irgi pastebimas tarmių mišinys. Dūnininkiški (su i vietoje ie) yra ir Katekizmo ds. vd. senigi, greschnigi, padotygi = senieji, griešnieji, paduotieji.

Tačiau žiūrint morfologinių Katekizmo kalbos kriterijų, tenka sutikti su Stangu, kad Mažvydo negalima kildinti iš pačių Žemaičių pietų, pvz. Batakių, Skaudvilės, Žvingių apylinkių. Bet, kaip neabejojamas dūnininkas, jis gali būti kilęs iš vidurio Žemaičių. Iš Katekizmo rašymų, pvz. amszinai dangui busim, samdinikus, wandens, kantruma, paskandinti, daranczius, atrodo, kad Mažvydas mišruosius dvibalsius an, am išlaiko sveikus. Dabar tie dvibalsiai dounininkų ir jų paribio dūnininkų, maždaug nuo linijos Kurtuvėnai - Kražiai - Šilalė - Naumiestis verčiami on, om. Jeigu šis virtimas jau veikė Mažvydo laikais, tai jis pvz. negalėtų būti kilęs iš Varnių apylinkės, bet iš kur nors labiau į pietų rytus. Tai paremia ir kitos aplinkybės, būtent tėvavardžio priesaga *-ūnas* ir pati, palyginti, reta Mažvydo pavardė, XVI a. paliudyta tik žemaičių dūnininkų plote. Tėvavardį *Vaitkūnas* Mažvydas bus jau prigimęs, o ne pakeitęs iš žemaitiško *Vaitkaitis*, prisitaikydamas prie krašto kultūriniuose centruose „įprastinės bendrinės kalbos", kaip mano K. Jablonskis. Bet tėvavardinė priesaga *-aitis* nebuvo svetima nė aukštaičiams, net ir rytiečiams. Pvz. plg. seną Giedraičių giminę. Iš kitos pusės priesaga *-(i)ūnas* mišrai su *-aitis* nuo Nevėžio

į vakarus yra paplitusi iki pat už Raseinių ir iki Šiaulių. Vakariniuose Žemaičiuose vietomis pasitaiko pavardžių ir su priesaga *-(i)ūna*, pvz. Stankūna, Girdžiūna. Pagaliau randame ir vieną kitą kaimą su *-ūnai*, pvz. Maldūnai (Skaudvilės vls.), Ketūnai (Sedos vls.). Taigi Mažvydui vargu galėjo būti kokio reikalo kaitalioti tėvavardį. Aukštaičių vakariečių žiemiečių patarme rašęs Vilentas Mažvydą vadina pusbroliu (matyti, iš motinos pusės). Ir tai verčia manyti Vilentų ir Mažvydų šeimas ne per toliausiai kaimynavus. Be to, dar tenka atsiminti, kad XV a. ir pradžioje XVI a. didžioji dalis dabartinio žemaičių dounininkų ploto, tas dėl karų tyru pavirtęs Ceklis, buvo dar, palyginti, retai gyvenamas. Todėl ir šiuo atžvilgiu Mažvydo tėviškės veikiau ieškotina tada tankiai gyvenamuose vidurio Žemaičiuose.

Mažvydą ir mus skiria keturi šimtai su viršum metų kalbinės raidos. Todėl jau savaime suprantama, kad jo kalboje galima laukti dabar jau išnykusių senybių. Iš fonetinių ypatybių tokia yra negalūninio balsio o rašymas raide a (szadis, makslas, bralei, makinti, stawieti = žodis, mokslas, broliai, mokinti, stovėti). Dabar žemaičių tarmėse negalūniniam bendrinės kalbos o atliepia dvibalsis uo (žuodis, stuovieti), bet Mažvydas pralietuviškąjį ā (plg. latv. brālis = brolis) bus dar tebetaręs kaip ilgą å (tarpinis garsas tarp ā ir o). Toks tarimas iki šiol yra išlikęs galinių rytiečių ir cieksų šnektose, bet visai išnykęs žemaičių tarmėse. Tiesa, taip tariant dar girdėti Klaipėdos apylinkėje (Kařklė, Melnraga), bet čia tai greičiau kuršybė arba atneštinė latvybė. Kaityboje Mažvydas dalinai tebevartoja ilgąsias daugiskaitos naudininko lytis, pvz. tėvamus, dukterimus, piemenimus, seniemus, kaltiemus ir žem. kaltimus, mumus, jumus, visiemus ir žem. visimus, bet vienaskaitoje paprastai

vartojama trumpoji galūnė, pvz. kulantem ‚kuliančiam', tam, kam, jam, vienam, karaliaujančiam, aukščiausiam. Katekizme pasitaiko vos viena ilgoji naudininko lytis *amžinamui*, ir ta pati giesmėje. Giesmyne jų yra ir daugiau, pvz. vienamui, šventamui, tikramui, jamui. Bet čia ilgosios lytys gali būti išlikusios tik dėl ritmo. Plg. giesmės dvieilį: Būki čestis vienamui / Dievui amžinamui. Mažvydo kalboje taip pat gyvi visi keturi vietininkai bei jų senosios lytys. Pvz.: namuosu ir namusa, maldosu, tamsybėsu, dangusu ‚danguose'; dangun, bažnyčion, rūstybėn, rankosn (iš rankosna); Dievopi Tėvopi ‚į Dievą Tėvą', Sūnauspi Dievo ‚į Dievo Sūnų', Dvasėspi Šventospi ‚į Šv. Dvasią', manęsp ‚į mane', tavęsp ‚į tave', lietuvinykump ir žemaičiump ‚į lietuvius ir žemaičius' (einamieji pašalio vietininkai); Poniepi Dieviepi ‚pas Viešpatį Dievą', šventamimpi Markupi ‚pas šv. Morkų', manip, tavip ‚pas mane, pas tave' (esamieji pašalio vietininkai). Kelintiniai skaitvardžiai 11 - 19 sudaromi su būdvardžiu *liekas*, pvz. liekas ‚11', antras liekas ‚12' ir t.t. Veiksmažodžio tariamojoje nuosakoje vartojamos aptrumpintos senosios lytys, pvz. būtumbi, valgytumbim, atmintumbet (su e iš ia), bet pirmasis asmuo visai naujoviškas negalėčio (negaleczia). Liepiamoji nuosaka, kaip ir dabar, sudaroma su -k, rečiau -ki, pvz. atminki, turėki, bet Tėve mūsų, kaip senybės, dar pasitaiko ir duodi, atleid, neved ‚duok, atleisk, nevesk'.

Tačiau iš kitos pusės visa eilė dabartinių tarminių naujovių pažįstama jau ir Mažvydui. Trumpieji galūniniai a, e, i dažnai numetami, pvz. kent ‚kenčia', atmen, dirb, vadinam, prašom, turim, tur, nor. Vad. judrusis a vienaskaitos vardininke paprastai išlaikomas, bet gali jau ir iškristi, pvz. aitvars, velns, stals, šviesums, am-

žins, pilns, darydams, gimdyts. Tačiau praliet. *°tretjas*, aukštaičių tarmėse išvirtęs *trečias*, Mažvydo tebetartas *tretes*, kurio vietoje žemaičiai dabar taria tik *trets*. Bet bendrinės kalbos mokytojas, kraujas, vėjas jau Mažvydo kalboje buvo spėję sutrumpėti į mokytos, kraus, vės. Vienaskaitos vietininko galūninis -je gali, kaip ir dabartinėse žemaičių bei vakariečių aukštaičių tarmėse, visai nukristi, pvz. valio, žemė, kurio, bet tik danguj. O galūnei -yje gretomis atliepia -ėje arba, kaip ir dabar, žem. -ė, pvz. žodėje = žodyje, naktėje ir naktė = naktyje.

Net ir pirmojo Mažvydo darbo Katekizmo kalba nėra grynai žemaitiška, o turi nemaža ir aukštaitybių. Tai visai suprantama. Viena, jo motina buvo aukštaitė vakarietė, o antra, dabar, rodos, nebeabejotina, kad Mažvydas yra ne tik mokytojavęs, bet greičiau dar ir mokęsis Vilniuje. Čia jis, be abejo, bus susidūręs su įvairių tarmių žmonėmis. Be to, kaip rodo Tėve mūsų tekstas, Mažvydas savo darbui bus kiek naudojęsis ir ankstyvesniais atmintinai perduodamais arba ir rankraštiniais įprastinių maldų, o gal ir kai kurių giesmių vertimais. Pvz. Lietuvos krikšto metu, verčiant poterius, kryžiaus ženklo lenk. *w imię* buvo netikusiai išverstas einamuoju vidaus vietininku *vardana* (vietoje taisyklingo *vardu*). Ir ši sustabarėjusi senybė taip pat vartojama ir Mažvydo, nors jo tarmės dėsniais lauktume tik *vardan*.

K. Jablonskis Mažvydo Katekizmo aukštaitybes [imasi? bando?] aiškinti vien ano meto šnekamosios bendrinės kalbos įtaka. Bet iš kitos pusės jis vėl taria tos kalbos galėjus būti net keturias sritines užuomazgas. Galima sutikti, kad didžiuosiuose centruose turėjo prasikišti vad. bendrinės šnekamosios tarmės: Vilniuje — rytietiška, o Kaune — vidurietiška, bet neįtikima, kad

taip pat „Kražių ir Varnių tarmės turėjo bent kiek iškilti". Jų svoris buvo per mažas ir, be to, šių dviejų kaimyninių valsčių šnektos ir dabar maža kuo skiriasi. Dar tenka priminti, kad Varniuose ir Kražiuose svarbesnes bažnytines ir administracines pareigas dažnai eidavo aukštaičiai, pvz. Kęsgailos, vysk. M. Giedraitis, kan. M. Daukša. Vėliau raštijoje bendrinės kalbos dviem terminėm atmainom kaip tik ir atstovauja: rytietiškai — 1605 vad. anoniminis katekizmas bei Sirvydas, o vidurietiškai — M. Daukša ir reformatų raštai. Tarmės klausimu net viešai spyriuotasi. Ledezmos katekizmo rytietis vertėjas prakalboje teisinasi, kad Daukša tą katekizmą 1595 „perguldęs žemaitiškai", žmonės jo „neišmaną" ir todėl „geidė... idant lietuviškai būtų perguldytas". Vadinasi, vertėjo supratimu tik rytietiška tėra lietuviška, o visa kita — žemaitiška. Tokia pažiūra, susidariusi senųjų teritorinių santykių (Nevėžis — Žemaičių ir Aukštosios Lietuvos riba) įtakoje, bus vyravusi ne tik Mažvydo laikais, bet ir anksčiau. Galima sutikti su K. Jablonskiu, kad pradžioje pranašesnė galėjo [būti] rytietiška Vilniaus bendrinė šnekamoji tarmė. Bet vis tiek Mažvydo, nors ir gyvenusio Vilniuje, kalboje nėra jokių rytietybių, pvz. u, i ir in, un iš ą, ę ir en, an. Visos jo aukštaitybės, pvz. visuosu daiktuosu, šventuosius, tiem(u)s gali būti gautos iš vakariečių žiemiečių tarmės. Pietietiškų aukštaitybių, t.y. nekirčiuotų galūninių -o ir -os, Mažvydo raštuose nepastebėti. Jis rašo tik: Diewa, szemaiczia, baszniczias, maszas, penkias, wisas, tawa, walda, buwa, peneia, wadindawa = Diẽvo, žemaĩčio, bažnýčios, mãžos, peñkios, vìsos, tàvo, valdo, bùvo, penéjo, vadìndavo. O Kauno tos galūnės tariamos pietietiškai. Taip, be abejo, tarta jau ir Mažvydo laikais. Taigi tenka atmesti ir Kauno bendrinės

šnekamosios tarmės įtaką Mažvydui. Pagaliau, kaip rodo 1605 Katekizmas ir Sirvydas, taip pat ir rytiečių tose galūnėse vartota -o ir -os. Ne kitaip bus buvę ir anksčiau Vilniaus bendrinėje tarmėje. Vadinasi, sprendžiant Mažvydo aukštaitybių klausimą, tenka ribotis kaimynine aukštaičių vakariečių žiemiečių patarme, kuria yra rašęs ir jo giminaitis Vilentas. Aukštaitiškos įtakos Mažvydui galėtų būti padaręs ir Kulvietis, nes Vilniuje mokė šio pastarojo įsteigtoje mokykloje ir giesmynan įsidėjo vieną jo verstą Liuterio giesmę. Bet ir čia kokių vidurietiškų ypatybių, pvz. žodžio pradžios e-, ei- (ežeras, eina) vertimo a-, ai- arba la vietoje le-, -lė (lekia, saulė) Mažvydo raštuose nepastebėti.

Paprastai manoma, kad Mažvydo tik Katekizmas žemaitiškai parašytas, o kiti raštai jau aukštaitiškai. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Tas jo suaukštaitėjimas pasireiškia daugiausia tik fonetikoje, bet kaityba ir žodynas, apskritai, veik nieko nepakinta. Pvz. rašo jau: ponas, szmones, dowanota, ant naudos, wissomis dienomis, biloti, szodzei, meldzem, bet iš kitos pusės: tur peklas vgnie (=ugnyje) dekti, kraughi = kraują, karalau, dumo, teapsaugo = karaliauja, dūmoja, teapsaugoja, eiket, garbinkem (e = ia), pabengti ‚pabaigti'. Pagaliau net ir fonetinės žemaitybės vis dar atsiliepia ir vėlesniuose raštuose, pvz. prisch, padawanoki, kunigaikschtems (ds. nd.). Apskritai Mažvydas aukštaitėdamas savo kalba žymiai priartėja prie vėliau rašiusio Vilento. Visai galimas daiktas, kad šis Mažvydui net talkino. Tada dar labiau suprantama, kodėl jis po Mažvydo mirties ir giesmyną išleido.

K. Jablonskis, „Mažvydo gyvenimas ir aplinka" (*Senoji lietuviška knyga* 1947); J. Senkus, „Pirmosios lietuviškos

knygos tarmė“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai*, I, 1957). Žr. dar aukščiau nurodytą literatūrą.*

* Šia nuoroda, aišku, autoriaus turėta galvoje *Lietuvių Enciklopedijoje* prie straipsnio apie Mažvydą kita pateiktoji bibliografija. Šiuo metu galima papildyti ją dar bent dviem vėlesniais, jau po straipsnio parašymo pasirodžiusiais darbais — Vl. Grinaveckio „Dėl Mažvydo Katekizmo tarmės lokalizacijos“ (*Kalbotyra*, VI, 1963) ir bendresnio pobūdžio, tačiau Mažvydui nemaža vietos skiriančia J. Palionio studija *Lietuvių literatūrinė kalba XVI - XVII a.* (1967). — K. O.

HILFERDINGAS IR TOLIMOS PARALELĖS

VINCAS TRUMPA

I

Istorikai ir sociologai dažnai naudojasi istorinėmis paralelėmis nežiūrint savaime aiškaus fakto, kad niekas istorijoje nesikartoja. Tokie filosofuojantieji istorikai, kaip Oswaldas Spengleris ir Arnoldas Toynbee, daugumą savo išvadų parėmė istorinėmis paralelėmis. Vietoje savaime aiškaus teiginio, kad niekas nesikartoja, jie atsiremia į kitą taip pat gana akivaizdų teiginį, kad istorijos vyksme neįvyksta nieko naujo.

Paprastai žmonės linkę galvoti, kad jų gyvenamasis momentas yra vienintelis, nuo kurio priklausys ateinančių šimtmečių ir net tūkstantmečių istorija. Žinia, kaip buvo kuriamas tūkstantmetinis reichas. Vis dėlto kartais istorinis vyksmas tikrai daro smarkų posūkį, arba paima visiškai naują kryptį. Bent tiek, kiek tai liečia vadinamąją Vakarų civilizaciją, galima išskirti tris tokius momentus: Kristaus gimimą, 1789 ir 1917 metų revoliucijas. Krikščionybė, atgręžusi žmogaus žvilgsnį nuo nuodėmingos praeities į viltingą ateitį,

tikrai pakeitė istorijos kursą. Sunkiau būtų tą patį pasakyti apie anas dvi revoliucijas, nors revoliucininkai buvo giliai įsitikinę, kad su jų revoliucijų pasirodymu prieš pasaulį atsivėrė naujoji era. Jeigu būtų gana sunku surasti paralelę tarp krikščionybės pasirodymo ir kokio nors kito istorinio momento, tai ne tik buvo labai daug panašumo tarp prancūzų ir rusų revoliucijų, bet ir tarp šių pastarųjų ir pirmosios užrekorduotos revoliucijos žmonijos analuose senajame Egipte, kuri įvyko maždaug pusantro tūkstančio metų prieš mūsų erą. Taigi *nihil novi sub sole.*

Šiame savo pranešime apie tolimąsias paraleles mes sustosime ties pora tokių paralelių, kurių atstumą išreikšime ne tiek laiko, kiek erdvės masteliu. Bandysime pravesti paralelę tarp to, kas dėjosi XIX a. vidury-je Lietuvoje, ir kas tuo pačiu metu vyko Šiaurės Amerikoje, ir abu šiuos įvykius sugretinti su tuo, kas vyksta Amerikoje šiandien. Studijuojant baudžiavos panaikinimą ir 1863 m. sukilimą Lietuvoje negalima nepastebėti tam tikro panašumo su tuo, kas vyksta šių dienų Amerikoje naikinant segregaciją ir deginant miestus. Ypač įdomus šiuo atveju palyginimas, kaip reagavo į baudžiavos panaikinimą anų laikų vadovaujantis sluogsnis Lietuvoje ir kaip reaguojame mes šiandien, kai iš buvusių ekonominių ir tautinių baudžiauninkų pasidarėme ekonominiais ir nacionalistiniais bajorais. Dabar už įstatymą ir tvarką, gal būt, karščiausiai pasisako kaip tik tie, kurių protėviai buvo už reformas ir revoliuciją. Taigi, anot Maironio, „mainos rūbas margo svieto".

Nežiūrint baisiai gausios literatūros apie 1863 m. sukilimą, kuri ypač pasipylė sąryšyje su šimtmetine šio sukilimo sukaktimi, ir ligi šiol lieka labai neaiškus klau-

simas, kodėl būtent buvusiems Lietuvos baudžiauninkams reikėjo taip gausiai įsijungti į šį sukilimą. Juk pats caras ryžosi naikinti baudžiavą, ir reikėjo tik trupučio kantrybės ir viskas savaime būtų išsisprendę. Tiesa, caras kol kas tesiūlė laisvę be žemės, bet atgavus laisvę žemė pati būtų nukritusi į baudžiauninkų sterblę. Sunku būtų patikėti sukilimo priešininkų tvirtinimu, kad valstiečius sufanatizavęs prolenkiškas vadovaujantis sluogsnis — ponai ir kunigai. Dar sunkiau būtų patikėti sukilimo entuziastų teiginiu, kad tuo metu revoliucinės idėjos buvo taip smarkiai užplūdusios liaudį, kad ji su nekantrumu laukusi menkiausios kibirkštėlės sukilti. Tai paprasčiausia netiesa.

Tur būt, taip pat būtų nelengva išaiškinti, kodėl dalis Amerikos negrų griebėsi revoliucinės taktikos kaip tik tuo metu, kai Vyriausias teismas ir žymi dalis visuomenės pasisakė už lygias teises ir galimybes. Iš to būtų galima padaryti išvadą, kad revoliucija dažniausiai įvyksta ne tada, kai reikalas didžiausias, bet kaip tik tada, kai ir be revoliucijos atsiranda galimybės atitaisyti senas skriaudas ir pravesti reikalingas reformas. Revoliucija paprastai yra nukreipta ne prieš senąjį režimą, kurį neva ji turėtų nuversti, bet prieš reformas, kurias neša pats gyvenimas. Revoliucija yra priešingybė reformoms. 1789 m. revoliucija sužlugdė Liudviko XVI pradėtas reformas ir atnešė terorą, Napoleono diktatūrą ir restauraciją taigi lyg pasuko istorijos ratą atgal. Ar ne tokiu atžagariniu keliu pasuko ir 1917 m. Rusija? Truputį ciniškai nusiteikęs istorikas galėtų aiškinti, kad ir 1863 m. sukilimas buvo sukeltas siekiant sutrukdyti Aleksandro II pradėtąsias reformas.

„Apetitas ateina bevalgant", sako prancūzų priežodis. Laimėjimai, kuriuos neša reformos, žadina revo-

Lietuvos TSR VALSTYBINĖ BIBLIOTEKA
Ra 27-998

liucininkų apetitus. Jeigu galima laimėti truputį, kodėl nepabandyti laimėti viską. Prancūzijos trečiajam luomui nepakako trečiosios dalies; jis tuojau pasiskelbė esąs visa tauta ir nuėjo revoliucijos keliu. Kostas Kalinauskis teisingai rašė savo *Mužikiškoje tiesoje*, kad „žmogaus tokia jau prigimtis, arba jis nieko neišmano ir nieko nenori, arba sužinojęs nori gauti viską, kas jam priklauso." O gal ir truputį daugiau negu jam priklauso. Kituose *Mužikinės tiesos* numeriuose jis jau skelbė, kad „mužikiška laisvė tai tas pat, kaip kilpa ant kaklo visiems tiems, kurie plėšia ir engia žmones", arba „kai mužikas įsismagins, visam plačiajam pasaulyje kraujas pasipils". Ir tai jis rašė jau po to, kai caras paskelbė baudžiavos panaikinimo manifestą. Panašiai kalba apie „baltųjų kiaulių" kraują kai kurie revoliucininkai ir šiandien.

Iš antros pusės, vadovaujantieji sluogsniai arba establišmentas kartais per daug greitai išsigąsta to, kas dažnai tėra tik silpni požeminiai dūžiai, kurie neva turėtų reikšti visuotinį žemės drebėjimą. Tada, XIX a. viduryje, net galingasis caras išsigando ir ėmė gąsdinti dvarininkus, siūlydamas daryti reformą iš viršaus, nelaukiant kol ji prasidės iš apačios. Panašiai perdeda kai kas ir šiandien, lygindamas dabartinę revoliucinę situaciją Amerikoje su 1916 - 1917 m. revoliucine situacija Rusijoje. Tokia paralelė tereiškia tiek, kiek ir kiekviena kita istorinė paralelė. Revoliucija nenukrenta ant žemės, kaip nunokęs obuolys. Vien tik žinojimas, kad praeityje panašiomis sąlygomis revoliucija įvyko, beveik garantuoja, kad dabar tomis pačiomis sąlygomis revoliucija neįvyks. Tai, tur būt, vienas pagrindinių istorinės dialektikos dėsnių. Tai taip pat šiek tiek pakelia istorinio pažinimo vertę ir įprasmina pačią istoriją.

II

Net ir pati konservatyviškiausia visuomenė keičiasi. Lietuvos visuomenė ligi XIX a. vidurio buvo labai konservatyvi visuomenė. Senojoje Lenkijos - Lietuvos respublikoje per porą šimtų metų ne tik nebuvo jokio perversmo, jokios revoliucijos, bet nebuvo įgyvendinta jokios reikšmingesnės reformos. Tik į Respublikos pabaigą susirūpinta reformomis, kurios sukėlė didelę opoziciją iš vidaus ir intervenciją iš šono, ir Respublika nelabai garbingai užbaigė savo dienas. Beveik visa buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos teritorija pakliuvo po carinės Rusijos valdžia. Pergyvenusi stambesnius pasikeitimus XVIII ir XIX amžių sąvartoje Rusija taip pat sustingo savo konservatizme, ypač kiek tai lietė krašto administraciją, ekonominį ir socialinį gyvenimą. Sunkiai sekasi tiems politikuojantiems istorikams, kurie norėtų įrodyti, kad bent ekonominiu atžvilgiu Lietuvos įjungimas į Rusiją buvo pažymėtas pažangos ženklu.

Lietuvos vadovaujančiam sluogsniui tokia administracija buvo gana patogi, ypač kol ji mažai tesikišo į vietinę savivaldą, ilgą laiką palikdama senąją Lietuvos teismų ir seimelių sistemą, ir kol ji netrukdė savosios, taigi lenkiškosios, kultūros klestėjimui. Iš tikrųjų Vilniaus imperatoriškojo universiteto metu net Varšuva ir Krokuva galėjo pasimokyti kultūros iš Lietuvos sostinės — ir mokėsi. Lenkų literatūrai ir mokslui Vilnius tuo metu davė daugiau negu Varšuva ar Krokuva.

Gal dėl to ir politinės laisvės ir nepriklausomybės netekimas nebuvo taip skaudžiai išgyventas, kaip daug kas vėliau bandė įsivaizduoti. Nežiūrint be galo gyvos politinių emigrantų veiklos, ypač po 1831 m. sukilimo,

kraštas buvo tam gana abejingas. Lenkų istorikas Dovydas Fajnhauzas, nuodugniai ištyrinėjęs revoliucinį sąjūdį Lietuvoje ir Gudijoje tuo metu, sako, kad jeigu koks emigrantinis emisaras tada būtų bandęs įpiršti sukilimo idėją, žemaitis valstietis būtų jam atsakęs: „Czys' ty, panoczku, zdurniał?" (Ar tu, ponaiti, sudarnavojai?).[1] Žinia, kad dar ir XIX-XX a. sąvartoje J. Tumas-Vaižgantas kalbėjo apie iki kaulo smegenų konservatyvią Lietuvos visuomenę.

O tačiau tam tikri požeminiai dūžiai buvo jaučiami ir toje visuomenėje. Jie buvo jaučiami ir Vilniaus universitete, ir Kražių mokykloje, juos jautė ir Motiejus Valančius, kalbėdamas apie visokias „volteriškas bliuznerstvas", juos juto ir administracija Lietuvoje ir pats caras Petrapilyje. Tai gana atvirai prisipažino net toks savivaldus caras, koks buvo Nikalojus I, atsisveikindamas su naujai paskirtu Žemaičių vyskupu M. Valančiumi. Socialinės revoliucijos idėja Lietuvon atėjo pirma negu tautinės revoliucijos idėja. Tadas Blinda savo veiklą pradėjo pirma negu Jonas Basanavičius, nors kai kas jau tada, kaip kai kas ir šiandien, bando abi šias revoliucijas surišti priežastingumo ryšiu. Vienas tokių buvo Vilniaus universiteto istorikas Joachimas Lelevelis, kuris be socialinės revoliucijos neįsivaizdavo atgimsiančios Lenkijos. Vienas tokių buvo ir rusų akademikas Aleksandras Hilferdingas, kuris siekė naujai kylančią lietuvių jėgą nukreipti tautine linkme ir tuo būdu įvaryti kylį tarp jos ir vadovaujančio Lietuvos sluogsnio.

1. *Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848* (Warszawa, 1965), psl. 153.

Iš tikrųjų ano meto Lietuvoje labai mažai kas galvojo tokiomis kategorijomis, ypač užguitų ir engiamų baudžiauninkų sluogsniuose. Nežiūrint kai kurių istorikų (J. Žiugždos, V. Sruogienės) priešingos nuomonės, drįstame tvirtinti, kad tautinės Lietuvos idėja tuo metu dar nebuvo susižiedusi. To pavojaus dar nejautė ir vadovaujantieji Lietuvos sluogsniai, kurių filosofija, bent ligi 1863 m. sukilimo, buvo unijinė, arba bendro likimo su Lenkija, filosofija. Tą liudijo, tarp kita ko, labai pagyvėjusios demonstracijos bažnyčiose ir kitur kartu su artėjančia Liublino unijos sukaktimi. Nors vysk. M. Valančiaus liudijimu, Lenkijos himną giedant liaudis eidavosi lauk iš bažnyčių, tačiau būtų netikslu aiškinti lyg toji liaudis jau tada būtų turėjusi savo politiniai tautinį idealą.

Toji liaudis tada siekė tik dvejų dalykų: žemės ir laisvės. Karštesnieji revoliucininkai, kaip Kostas Kalinauskis, galvojo, kad nereikia laukti, kol toji žemė ir toji laisvė ateis iš valdžios malonės, kad jas reikia pasiimti patiems savo rankomis. Toks galvojimas, matytis, buvo nesvetimas ir kai kuriems kunigams, nes tas pat Valančius savo 1859 m. aplinkraštyje įspėjo juos „pamoksluose vengti išsitarimų keliančių nesutikimą" ir siūlė „Evangelijos dvasioje raginti prie kantrybės, paklusnumo, priderančios pagarbos ir meilės savo ponų, tuo labiau, jog šio krašto ponai pirmieji išreiškė norą pagerinti savo valstiečių būvį ir toje pakraipoje darbuojasi".[2]

2. Kun. A. Alekna, *Zemaičių vysk. Motiejus Valančius* (1922), psl. 128. Valančius buvo teisus pirmenybę šiuo atveju atiduodamas Lietuvos ponams.

Deja, tokiais atvejais tos kantrybės dažniausiai ir pritrūksta. Siūlomos reformos aiškinamos ne kaip vadovaujančio sluogsnio geros valios, bet kaip jo silpnumo ženklas. Užtat reikia tik jį truputį daugiau paspausti ir laimėjimas bus didesnis negu reformų pažadai. Tai pirmas žingsnis į revoliuciją. Tokios revoliucinės nuotaikos sąryšyje su baudžiavos panaikinimu sklido ir Lietuvoje. Jos daug kur kėlė baimę ne dėl to, kad daug kas būtų priešinęsis valstiečių išlaisvinimui, bet todėl, kad daug kas rūpinosi, ar baudžiauninkai ta laisve mokės pasinaudoti. Taip viena dvarininkė iš Minsko gubernijos rašė: „Mano nuomone, mūsų liaudis tokia tamsi ir taip mažai religinga, kad duoti jai laisvę būtų tas pat, kaip paleisti tigrą iš narvo. Šiandien dar šiaip taip, nes tą liaudį varžo baimė, bet, gink Dieve, panaikink tuos varžtus, tai iš tikrųjų būsi priverstas gyventi kaip tarp žvėrių." Pabaigoje toji rūpestingoji ponia pridūrė, kad ir tų pačių išlaisvintų baudžiauninkų gyvenimas pasidarytų baisiai apverktinas.[3]

Nebūtų galima pasakyti, kad tas rūpestis ir toji baimė būtų buvę visiškai be pagrindo. Kiekviena reforma, ypač taip smarkiai pavėluota, kaip valstiečių išlaisvinimas ir baudžiavos panaikinimas, yra susijusi su gilesnėmis socialinėmis, ekonominėmis ir net moralinėmis permainomis. Tapti laisvu ir savarankišku nėra jau toks lengvas uždavinys, kurį kiekvienas automatiškai sugeba išspręsti. Be to, nereikėtų išleisti iš akių ir kito dalyko, kuris dažnai pamirštamas. Socialinės ir ekonominės reformos nėra chirurginė operacija: skaudulį pa-

3. D. Fajnhauz, *op. cit.*, psl. 42. Kad baudžiavą panaikinus valstiečiams pasidarė blogiau gyventi, bandė įtikinti klieriką J. Tumą Kauno kunigų seminarijos profesorius E. Barauskis jau į XIX a. pabaigą. Ž. A. Merkelis, *J. Tumas - Vaižgantas*, psl. 37.

šalinai ir organizmas vėl sugrįžta į savo seną normą. Aišku, baudžiava Lietuvoje, kaip ir segregacija Amerikoje buvo tokie skauduliai. Bet jų chirurgo skalpeliu negalima pašalinti. Visuomenės gyvenime nėra nei absoliučiai gerų, nei absoliučiai blogų dalykų. Bandymas vieną ar kitą dalyką absoliučiai pasmerkti arba absoliučiai išaugštinti tėra tik paprasčių paprasčiausia demagogija. O bandymas visuomenę operuoti dažnai sužaloja visą socialinį organizmą. Liūdnos 1789 ir ypač 1917 m. revoliucijų pasekmės ir atsirado kaip tik dėl to, kad feodalinė sistema pirmuoju atveju ir kapitalistinė sistema — antruoju norėta paversti absoliučiu blogiu, kurį neva reikėjo visiškai sunaikinti. Šiandien būtų juokinga ginti baudžiavas (nors daug kas jas tebepraktikuoja), kaip lygiai būtų juokinga ginti segregaciją (nors daug kam desegregacija yra paties velnio išmislas). Tačiau istoriškai būtų visiškai neteisinga vienur ir kitur vien tik bloga tematyti. Sistemos, kuriose žmonės galėjo gyventi ir gyveno šimtmečius, negali būti absoliučiai blogos. Tarp Lietuvos istorijos instituto paskelbtų istorinių šaltinių iš XIX a. pirmosios pusės randame ir dvarininko Remerio instrukcijų dvarų administratoriams ištraukas. Jeigu jau „law and order" laikyti gerovės masteliu, tai idealesnės tvarkos negalima ir įsivaizduoti. Pagal tą instrukciją, ekonomai, vaitai, teisėjai privalo žinoti, kaip kiekvienas ūkininkas savo namuose tvarkosi, ar yra santaika ir vienybė, ar šeimyna klauso šeimininko, ar vaikai gerbia tėvus, negirtuokliauja ir netinginiauja darbo dienomis, ar namuose viešpatauja pamaldumas, kuklumas ir susilaikymas nuo nusižengimų. Rūpinasi taip pat, kad trobos būtų tvarkingos, stogai nekiauri, kad užtektų sėklos ir duonos ir t.t. ir t.t. Rykštinės baudos numatytos už tėvų

įžeidimą, girtuokliavimą, svetimoterystę. Iliustracijai štai porą to unikalinio „law and order" dokumento paragrafų:

Nr. 5. Kiekvienas ekonomas turi anksti keltis vasarą su diena, žiemą su gaidžiais, turi sukelti šeimyną ir žiūrėti, kad karvės būtų gerai išmelžtos, kad galvijai vasarą su rasa paėstų, kad žiemą peniūkšliai su gaidžiais būtų pašerti, kad mergos siūlus verptų, vyrai tinklus megztų, žodžiu, kad šeimyna nedykinėtų ir kiekvienas dirbtų paskirtą darbą.

Nr. 21. Jeigu paaiškėtų, kad kurio nors ūkininko žmona gyvena nepadoriame santykyje su kitu, tą moterį kaime, kur ji gyvena, jei tik nėra nėščia, nubausti viešai, kad visos ištekėjusios moterys po 5 rykštes atskaitytų, o jeigu mergaitė — tai mergaitės baustų.[4]

Manau, kad ne vienas „įstatymo ir tvarkos" šalininkas pasirašytų po panašiomis instrukcijomis, kurias išleido anas Rytų Lietuvos dvarininkas. Turime panašių liudijimų ir iš ano laiko Žemaitijos. Kun. Liudvikas Jucevičius toli gražu nebuvo baudžiavos šalininkas. Vienoje vietoje savo žemaitiškų prisiminimų jis rašė: „Žemaičių liaudis yra tai retas pavyzdys... susikaupusių teigiamybių: ydų, kurių yra žemaičiuose, paprastajai liaudžiai prikišti negalima, jas turi šlėktos ir dvarininkai". Kalbėdamas apie tos liaudies santykius su ponais, kun. Jucevičius rašė: „Žemaičių kiemonis yra prisirišęs prie savo pono ir myli jį ne kaip valdytoją, bet kaip tėvą, apvaizdos jam skirtą. Vagystės nusikaltimų čia be galo reta, žmogžudysčių — nė negirdėti".[5] Gal ir per daug romantiškai gražiai jis piešė Žemaitijos kaimiečių gyvenimo paveikslą, tačiau vargu jį būtų galima apkaltinti pataikavimu dvarininkams ir šlėktai. Kaip

4. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I tomas (1955), psl. 366-373.
5. L. Jucevičius, *Raštai* (1959) psl. 444.

lygiai negalima kaltinti *Dėdės Tomo lūšnelės* autorių negrų vergijos palaikymu Amerikoje.

Valdžios iš Dievo malonės idėja, tur būt, tokia pat sena, kaip ir pati žmonių bendruomenė. Negalima įsivaizduoti visuomenės, kurioje nebūtų valdančiojo sluogsnio. Utopiška būtų svajonė apie visuomenę be valdančiojo sluogsnio, kaip lygiai utopiška neklasinė ir neluominė visuomenė. Klausimas tik, kas tą valdantį sluogsnį turi sudaryti. Tarpais ateina laikas keisti vieną vadovaujantį sluogsnį kitu. Toks laikas, atrodo, buvo XIX a. viduryje Lietuvoje. Socialinės ir ekonominės reformos ir revoliucinis sąjūdis pabudino iš ilgo miego lietuvį valstietį — ūkininką. Pirmiausia jis ryžosi imtis į savo rankas ekonominių ir socialinių problemų sprendimo. Bet kad iš jo išaugtų naujas vadovaujantis sluogsnis, reikėjo jo tautinio sąmoningumo. Tas ateis tik vėliau. Įdomu, kad šiuo atžvilgiu jis susilaukė netikėtos pagalbos iš beveik visiškai nesitikėto ir nelaukto šaltinio.

III

Akademikas Aleksandras Hilferdingas (1831 - 1872) nebuvo pirmasis rusų mokslininkas, susidomėjęs lietuvių tauta. Gerokai anksčiau grafas N. P. Rumiancevas ir Vilniaus universiteto prof. I. Loboika (1786 - 1861) patys domėjosi ir kitus ragino domėtis Lietuvos praeitimi, lietuvių kalba ir kultūra. Šis pastarasis net kėlė reikalą leisti lietuvių kalba žurnalą. Nemaža nuopelnų lituanistikos tyrinėjimams turėjo ir P. I. Kepenas (1793-1864). Tačiau Hilferdingas buvo bene pirmasis rusų intelektualų, kuris susidomėjo ir politiniu lietuvių tautos likimu. Tai jis darė ne kokio sentimentalaus romantizmo pagautas. A. Hilferdingui, savo jaunystę praleidusiam Varšuvoje, ypač opus buvo lenkiškasis klausimas.

1863 m. sukilimas tą klausimą pastatė tiesiog ant briaunos. Nuo jo sprendimo iš dalies priklausė Rusijos imperijos likimas. Blaivesnieji ano meto rusų intelektualai, tarp jų ir Hilferdingas, suprato, kad jėga vargu pasiseks rusų - lenkų konfliktą išspręsti. Net ir kraštutiniai nacionalistai netikėjo rusiškojo panslavizmo sprendimu, ypač kiek tai lietė lenkų tautą, kuri, beje, tuo metu buvo padalinta į prūsiškąją, austriškąją ir rusiškąją Lenkiją. Hilferdingas, kaip ir daugelis kitų rusų intelektualų, nebuvo priešingas Lenkijos savarankiškumui, jis tik bijojo, kad Lenkija nepakliūtų į Prūsijos ar Austrijos įtakos sferą.

Su kuo tačiau Hilferdingas visiškai nenorėjo sutikti, tai su Lenkijos pretenzijomis į visą buvusią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. Lenkijos iredentizmo patenkinimas reikštų ne tik atsisakymą nuo Lietuvos, bet ir nuo didelės dalies Gudijos ir Ukrainos. Be abejo tada jau nebuvo sunku įrodyti, kad nei ukrainiečiai, nei gudai nebuvo lenkai. Sunkiau buvo su lietuviais, kuriuos su Lenkija siejo kone penkių šimtmečių unija ir labai stiprus lenkiškos kultūros ir kalbos prasiveržimas net ligi tolimiausių Žemaitijos užkampių. Įdomu, kad kai kurie Varšuvos ir emigracijos lenkai Lietuvą, kaip ir Ukrainą, laikė lyg savo kolonija ir bandė pravesti paralelę tarp Lenkijos ir Didžiosios Britanijos. XIX a. viduryje slaptai platinamame lenkų veiklos katekizme buvo išdirbta taktika, kaip tas „kolonijas" išlaikyti, tarp kita ko skatinant dvarų įsigijimą, žadinant rusų - vokiečių antagonizmą ir puoselėjant maskuotą lenkų - rusų bendradarbiavimą.[6]

6. Ž. S. Solkovičiaus redaguotą *Sbornik statei razjasniajuščich polskoe delo* (Vilna, 1885), 1 t., psl. 216 - 220.

Ligi XIX a. vidurio, teisingiau sakant, ligi pat Muravjovo gadynės, nei Petrapilio vadovaujantieji sluogsniai, nei ypač dažniausiai gana buka rusiškoji Lietuvos administracija neturėjo aiškios politikos Lenkijos klausimu. Toji administracija gana intymiai broliavosi su vadovaujančiu Lietuvos sluogsniu ir nekritiškai priėmė prolenkišką jos filosofiją. Tik revoliucinio sąjūdžio sustiprėjimas XIX a. viduryje ir ypač 1863 m. sukilimas smarkiau supurtė Rusijos vadovaujančius sluogsnius ir carinę administraciją Lietuvoje. Generalgubernatoriaus Muravjovo pagrindinis uždavinys ir buvo visomis galimomis priemonėmis išlaikyti Lietuvą ir kitas vakarines sritis Rusijos imperijos ribose. Ir tą savo uždavinį jis nemielaširdingai vykdė, žiauriai numalšindamas sukilimą ir suduodamas beveik mirtingą smūgį prolenkiškoms tendencijoms Lietuvoje.

Tačiau ir brutaliausia okupacija negali visiškai nesiskaityti su okupuoto krašto gyventojais. Užtat ir Muravjovas bandė pataikauti kai kuriems savo bailifo sluogsniams, ar tai organizuodamas kaimų sargybas, ar pritardamas geresnėms baudžiavos panaikinimo sąlygoms Lietuvoje. Kaip jis išsireiškė, baigdamas savo misiją Lietuvoje, jo tikslas buvo „privesti prie skilimo" tarp baudžiauninkų ir vadovaujančio sluogsnio, ypač lenkiškos kilmės dvarininkų.[7] Tačiau ko, atrodo, Muravjovas visiškai nesuprato, tai potencialaus lietuvių *tautinio sąjūdžio vaidmens*. Nesuprato to ir dauguma inteligentijos, nekalbant jau apie carinius biurokratus. Ne vienas ano meto rusų istorikas galvojo, kad tik pašalinus lenkų ir katalikų įtaką Lietuvoje, šis kraštas tikrai taps rusiškuoju kraštu. Jų nuomone ir visa isto-

7. H. Moscicki, *Pod berlem carow* (1924), psl. 186.

rinė Lietuva nuo pat XIII a. buvusi rusiška valstybė. Tuo metu imta vartoti ir lietuvių - rusų valstybės samprata, kurios neatsisakė net ir tokie objektyvūs rusų istorikai, kaip Antonovičius, Liubavskis ir Lappo.

Beveik vienintelė išimtis čia buvo mūsų minėtas akademikas Aleksandras Hilferdingas, generalgubernatoriaus Muravjovo patarėjas lenkiškuoju klausimu, žinomas slavistas ir tautotyrininkas. Jis tuo metu parašė porą trejetą labai įdomių straipsnių. Tai, rodos, buvo ne daug, bet kai kurios pionieriškos idėjos, išreikštos tuose straipsniuose, verčia jais susidomėti, ypač kai to paties Hilferdingo vaidmuo dažnai gana klaidingai nušviečiamas. Vienoje tų studijų jis stengėsi atsakyti į dabar, rodos, taip naiviai skambantį klausimą: kas yra lietuvių ir žemaičių giminė. Hilferdingas čia sąmoningai pavartojo žodį *plemia*, ne *narod*, tuo pabraukdamas, kad jam rūpi etnografinė, ne istorinė lietuvių tautos samprata. Istorinė Lietuva buvo pažįstama rusams ne tik nuo Jaroslavo laikų, kai jie neva mokėję jam duoklę „šluočiukėmis ir karnomis", bet ypač nuo tada, kai beveik visa Kievo valstybė buvo inkorporuota į Lietuvos Didžiąją kunigaikštiją.

Hilferdingo nuomone, rusai turėtų domėtis lietuviais ir dabar, nes jie gyvena ne kažkur už kalnų ir ne kur nors tundrose, bet ties pačiu didžiuoju keliu į Vakarų Europą ir ties svarbiausiais jūrų keliais. Lietuviams, esą, nėra kito pasirinkimo: arba su rusais arba su lenkais. Kaip žinia, panašią dilemą tuo metu kėlė ir kunigas Antanas Mackevičius. Tada tai nebuvo žingsnis į kapituliaciją. Nepriklausomybės prasme toji alternatyva buvo žingsnis į priekį, nes tuo buvo jau pripažįstama, kad vietoj vienos vienintelės galimybės —

bendro žygio su Lenkija — dabar atsirado ir antroji galimybė — koegzistencija su Rusija. O pasirinkimo galimybė yra jau gerokas žingsnis į laisvę ir nepriklausomybę, nes tai tarp kita ko implikuoja konflikto galimybę tarp dvejų konkurentų. O dviem besipešant kartais laimi trečias. Kad Hilferdingas neprileido minties, jog lietuviai sugebėtų gyventi nepriklausomi nuo Rusijos ar Lenkijos, per daug stebėtis netenka, nes tokios minties tada dar neprileido nei patys lietuviai. Tiesa, Kostas Kalinauskis savo *Mužikiškoje tiesoje* lygiai keikė ir maskolius ir lenkų ponus, bet jam labiau rūpėjo socialinės, o ne tautinės problemos.

Tačiau šią savo studiją rašydamas Hilferdingas neturėjo tikslo įrodyti, kodėl lietuviams būtų naudinga eiti išvien su rusais. Jam ypač svarbu buvo parodyti, kodėl rusams nevalia visiškai ignoruoti tos lietuvių ir žemaičių giminės. Kad ligi šiol taip buvo, Hilferdingas daug neklydo. Paminėjęs Stanislovo Mikuckio ir Jono Juškos straipsnelius, jis ne be ironijos rašė, kad rusai daugiau domisi samojedais ir buriatais negu lietuviais. Rusuose jis pastebėjo kažkokį nesuprantamą linkimą į Rytus ir Vakarų baimę. Tai nelabai slavofiliška mintis. Hilferdingo nuomone, negalima ignoruoti lietuvių, nes „lietuvių giminė teikia tiek įdomaus (ir) tiek svarbaus daugeliui mokslo šakų, kad abejingumą jai nebūtų galima atleisti jau vien dėl grynai teoretinių sumetimų. Mokslo interesas, sako jis toliau, čia visiškai sutampa su visuomeniniu ir politiniu interesu". Ir tuojau pat Hilferdingas pasileidžia į vertinimą lietuvių kalbos, kuri daugiau atliepianti prokalbę negu Homero kalba, ir jos puoselėjimą, siūlydamas įvesti ją į visos valdžios mokyklas Vilniaus, Kauno ir Augustavo gubernijose, o lie-

tuvių kalbos katedras atidaryti Maskvos, Petrapilio ir Kievo universitetuose. Oficialųjį žurnalą *Vilenskii vestnik* siūlė leisti ne rusų ir lenkų, bet rusų ir lietuvių kalbomis. „Štai, rašo jis toliau, viena geriausių priemonių lietuvių tautai suartėti su rusiškuoju gyvenimu, sueiti su Rusija į socialinius ir moralinius santykius". Dabar jis jau drąsiai kalbėjo apie lietuvių tautą, ne giminę, nes, turėdama savo mokyklas, savo kultūrą, savo inteligentiją ir eventualiai savo vadovaujančius sluogsnius, giminė tampa tauta. O Hilferdingo nuomone, giminė, kuri turi savo Donelaitį, kaip „augščiausios rūšies meno kūrėją", ir savo Daumantus, Kęstučius, Algirdus, Vytautus ir Gediminus, prieš kuriuos drebėję rusų pulkai, gali būti verta tautos vardo.

Hilferdingas atmetė lenkų teigimą, būk lietuvių kalba dar nebuvusi pakankamai apdorota. Hilferdingas manė, kad lietuviai privalo šviestis neverčiami tapti lenkais, kad jie privalo ugdyti *savo* tautinę sąmonę ir išsivaduoti iš lenkų ponų įtakos ne tik kultūriškai, bet ir ekonomiškai. Lietuviškojo separatizmo Hilferdingas nebijojo, nes separatizmas Lietuvoje tesąs susijęs su lenkiškųjų tendencijų įsiviešpatavimu. Tik lietuviškojo elemento ugdymu ir galima esą kovoti su tuo separatizmu Lietuvoje. Be abejo, čia Hilferdingas klydo. Nepraeis nei dvidešimties metų, ir lietuviškasis separatizmas bus jau įvykęs faktas.

Hilferdingas taip pat atmetė kai kieno tuomet siūlomą idėją Kauno guberniją įjungti į vadinamą ostzėjišką sritį (Latviją ir Estiją), nes, esą, baudžiava Lietuvoje panaikinta palankesnėmis valstiečiams sąlygomis negu tenai. Be to, vadinamose Baltijos provincijose viešpataujanti kalba esanti vokiečių. Saugodamas lie-

tuvius nuo lenkų įtakos Hilferdingas nenorėjo nustumti juos į vokiečių glėbį.[8]

IV

Štai pagrindinės mintys, kurias dėstė akademikas Aleksandras Hilferdingas savo studijoje apie lietuvių ir žemaičių giminę. Tai buvo lyg atsišaukimas į rusų mokslininkus daugiau domėtis lietuvių kalba, tautosaka, literatūra, istorija ir kultūra aplamai. Joje galima užgirsti ir nors dar labai silpną politinę gaidelę. Žadindamas tyrinėjamąjį susidomėjimą lietuvių tauta, Hilferdingas lyg ieškojo naujo politinio partnerio Rusijos - Lietuvos santykiuose. Didžiausia kliūtis čia, Hilferdingo nuomone, buvusi baudžiava, kuri pastačiusi tuos santykius „dans un cercle vicieux" (užburtame rate), priversdama rusus bendrauti tik su lenkais. Koks gi bendravimas galėjo būti įmanomas su baudžiauninkais, kokiais daugumas lietuvių tuo metu ir buvo? Hilferdingas per mažai pažino Lietuvą, kad būtų galėjęs įžvelgti josios vadovaujančiame sluogsnyje tam tikrus revoliucinius pasikeitimus, kurie pasireiškė jau nuo Vilniaus universiteto laikų. Greičiausiai jis maža buvo girdėjęs apie tokius žmones, kaip Simonas Daukantas, Anupras Jacevičius, Jonas Goštautas, Liudvikas Jucevičius, net vysk. Motiejus Valančius. Užtat ne labai jis suprato taip pat, kodėl tiek daug lietuvių 1863 m. kovojo, kaip jis sakė, „už lenkišką reikalą". Kaltas dėl to buvo rusų nesidomėjimas lietuvių tauta ir kalta dėl to buvo baudžiava. Tik baudžiavą panaikinus galėtų at-

8. A. Gilferding, „Neskolko zamečanii o Litovskom i Žmudskom plemeni" (Keletas žodžių apie lietuvių ir žemaičių giminę), *rinkinyje Polskoe Delo*, red. S. Solkovič (1885), I, psl. 106 - 127.

sirasti tas lietuviškasis partneris, su kuriuo būtų galima ne tik bendrauti, bet ir bendradarbiauti.

Tuos ir panašius klausimus Hilferdingas nagrinėja kituose dvejuose straipsniuose: „Kodėl kovoja rusai su lenkais" ir „Kur ieškoti lenkiško klausimo sprendimo". Pirmajame jis apžvelgė Lenkijos - Rusijos konflikto istorinį podirvį, laikydamas Lenkiją „lotyniškai germaniškų Vakarų" atstove, lyg savotiška slavizmo išdavike. Čia Hilferdingas pasireiškė kaip tikras panslavistas. Antrajame jis nagrinėjo rusų - lenkų konfliktą 1863 m. sukilimo šviesoje. Čia jis surado labai įdomią paralelę, į kurią ligi šiol berods niekas nėra atkreipęs dėmesio.[9]

Tuo pačiu metu, kai Lietuvoje buvo vykdomas baudžiavos panaikinimas ir sukilimas, tolimojoje Amerikoje buvo iškeltas negrų vergijos panaikinimas ir įsiliepsnojo žiaurus pilietinis karas. Tarp tų dviejų įvykių Hilferdingas bandė surasti kai ką bendro. Jis lygino Amerikos pietinių plantatorių separatizmą su lenkiškuoju separatizmu. Kaip Amerikos konfederatai, rašė Hilferdingas, šaukėsi pagalbos į Vakarų Europą, taip ir Lenkijos sukilėliai. Jie abu šios pagalbos, bent moralinės, ir susilaukė. Anglija, ir ypač Prancūzija, Lenkijoje ir Lietuvoje rėmė sukilėlius laisvės vardan, kaip jos rėmė pietines valstybes Amerikoje vergijos vardan. Paralelę būtų galima pratęsti: carinė Rusija rėmė jankius Amerikoje laisvės vardan, ir lygiai žiauriai malšino lenkų - lietuvių sukilimą vergijos vardan. Tai dar vienas įrodymas, kad ideologija labai mažai sveria tarptautiniuose santykiuose.

9. A. Gilferding, „Včem iskat razrešenija Polskogo voprosa" ir „2a čto boriutsia Russkie is Poliakami"; tame pačiame rinkinyje *Polskoe delo* (1885), I t. psl. 19 - 39 ir psl. 50 - 69.

Žinoma, su tokiu istorinės paralelės pratęsimu nebūtų sutikęs Aleksandras Hilferdingas. Jis norėjo pats tikėti ir kitus įtikinti, kad XIX amžiaus viduryje Rusija ir šiaurės Amerikos valstybės kovojo maždaug už panašų reikalą: Amerika už negrų laisvę, Rusija už baudžiavos panaikinimą ir ponų prislėgtos liaudies laisvę. Šiuo atžvilgiu Hilferdingas tik iš dalies buvo teisus. Tiesa, kad Lietuvos ir pačios Rusijos baudžiauninkų padėtis buvo panaši į Amerikos negrų padėtį; tiesa taip pat, kad kai kurie Lietuvos dvarininkai buvo nusigandę revoliucinių nuotaikų, kurios sklido Lietuvoje ir pačioje Rusijoje sąryšyje su baudžiavos panaikinimu, kaip buvo nusigandę ir pietiniai Amerikos plantatoriai, laikydami kalbas už negrų laisvę, kaip „agitaciją už socializmą ir pavojų, kad negrai nepradėtų piauti baltuosius" (Hilferdingo teigimas). Tačiau iš tikrųjų didelė dauguma Lietuvos dvarininkų nesipriešino baudžiavos panaikinimui. Priešingai, jau 1817 m. dauguma Lietuvos seimelių pasisakė už baudžiavos panaikinimą. Iš tikrųjų didžiausia baudžiavos panaikinimo kliūtis buvo ne jos dvarininkai, bet carinė administracija, kuri pagaliau nusileido ne iš kokios ypatingos meilės baudžiauninkui, bet bijodama revoliucinės situacijos ir siekdama sėkmingiau eksploatuoti žemę. Berods pats caras Aleksandras II pasakė, kad geriau baudžiavą naikinti iš viršaus negu laukti, kol ji bus panaikinta iš apačios.

Grįžtant prie ano Hilferdingo straipsnio apie lenkiško klausimo sprendimą, įdomiausia jame yra tai, kad jis baudžiavos panaikinimą Lietuvoje susiejo su tautine problema. Gerokai vėliau, jau XX a. pradžioje, Mykolas Roemeris, rašydamas apie lietuvių tautinį sąjūdį, baudžiavos panaikinimą laikė to sąjūdžio Jonu Krikštytoju. Netiesiog, atrodo, tai suprato ir Hilferdingas.

Kovodamas prieš lenkiškąjį separatizmą vadinamosiose vakarinėse ir pietinėse Rusijos gubernijose, jis ieškojo atsvaros tautiniame principe. Jis rašė, kad Rusija „besąlyginiai pripažindama tautinį principą vakarinėse Rusijos gubernijose, negali jo paneigti ir lietuviškų giminių gyvenamame krašte". Ir toliau jis nevengia daryti priekaišto pačiam sau. "Jeigu, rašo jis, būtume anksčiau laikęsi tokios pažiūros ir neleidę lenkiškajai mažumai įsiviešpatauti lietuvių tautoje, tai, aišku, nei kunigams nei šlėktai nebūtų pasisekę sufanatizuoti Lietuvos ir Žemaitijos už Lenkiją, nuo kurios lietuvių tauta taip ilgai ir tiek daug kentėjo".

Be abejo, tokie gana blaivūs Hilferdingo samprotavimai buvo laiko aplinkybių padiktuoti. 1863 m. sukilimas pastatė vakarinių Rusijos gubernijų likimą ant kortos. Muravjovas galėjo galvoti, kad kartuvėmis galima šią problemą išspręsti. Hilferdingas ieškojo teisingesnio ir pastovesnio sprendimo. O tai, jo nuomone, buvo galima pasiekti tik suradus modus vivendi su lietuvių ir kitomis tautomis. „Pasistenkime", rašė Hilferdingas toliau tame pačiame straipsnyje, „tą Lenkijos prislėgtą tautą prikelti iš numirusių, atverti jai duris į švietimą savo kalba, į tautinio susipratimo išsivystymą, ir mes įvykdysime vieną pačių svarbiausių Rusijos uždavinių Vakarų krašte". Toliau jis dėsto maždaug tą pačią programą, kaip ir augščiau minėtame straipsnyje: pašalinti lenkiškąjį „švietimo monopolį", atverti lietuviams duris į visas mokyklas, įstatymus skelbti ir aiškinti lietuviškai ir t.t. Lyg norėdamas kompensuoti lenkams, Hilferdingas ėjo net taip toli, kad siūlė pačios Lenkijos reikalus atiduoti į pačių lenkų rankas.

Tokis buvo Hilferdingo planas. Gyvenimas nuėjo visiškai kitu keliu. Vietoje atvertų durų į visas mokyk-

las beliko tik vienintelė lietuviška mokykla prie motinos ratelio. Vietoje tautinio sąmoningumo skatinimo caro žandarai graibstė ir konfiskavo lietuviškas maldaknyges ir kantičkas. Bet dėl to nebuvo kaltas akademikas Aleksandras Hilferdingas.[10]

10. Mūsų spaudoje jau buvo kilęs ginčas dėl Hilferdingo vaidmens. Plg. *Metmenys*, 1969, 17 t., psl. 174 - 183.

CHARLES C. KATINAS, JR.

gimė Brooklyne 1941 m. Lankė The School of Industrial Art 1957 - 59 m., Pratt Institute 1961 - 63 m. ir The School of Visual Art 1963 - 64 m. Dalyvauja parodose New Yorke nuo 1963 m. Vėliausia asmeniška paroda Prince Street Gallery, 1972 m.

Skulptūra, molis, 12", 1972

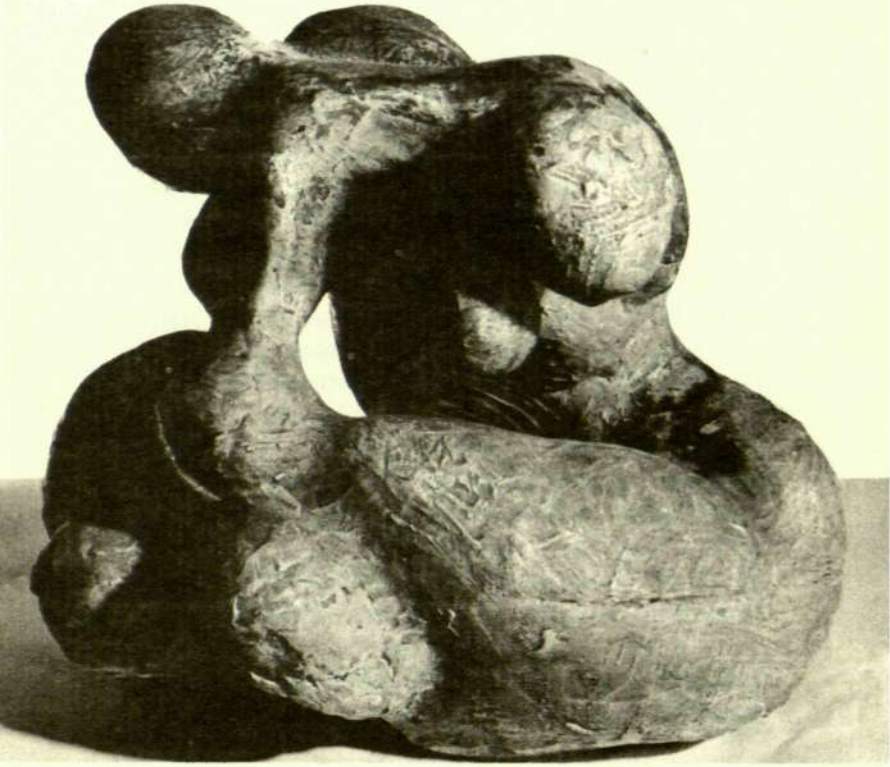

Skulptūra, gipsas, 30", 1972

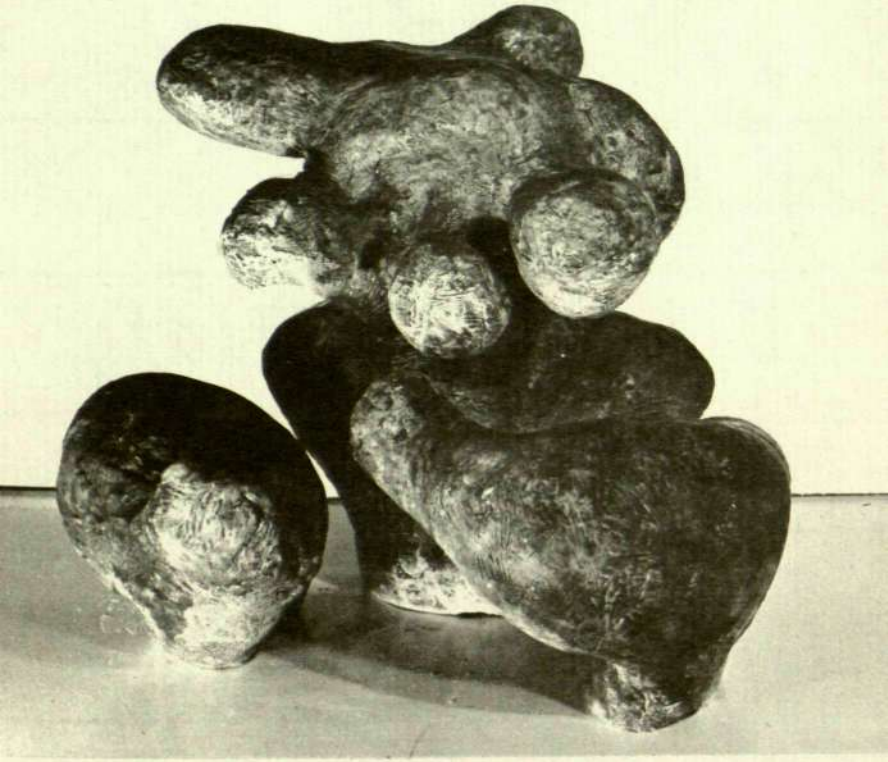

← *Vyro torsas, gluosnio medis, 36", 1972*

Sėdinčio vyro torsas, molis, 14"

Vyro torso studija, molis, 10", 1973 →

Dvi moters formos, molis, 18", 1973

MAŽASIS TEATRAS

Penktoji dramos Gundymai *scena*

KOSTAS OSTRAUSKAS

Kaip dažnai mūsų laikais yra atsitikę, artimo gerbūviu didžiai susirūpinęs geradaris pasiuntė armiją savo kuklaus kaimyno pašlijusiai tvarkai atstatyti, — taip jis bent kitiems pareįškęs. Ir, žinoma, atstatė.

Atlikę savo garbingas pareigas, kariai gavo leidimą pasidairyti po jiems nepažįstamą miestą. Jų tarpe ANTANAS ir KAREIVIS SU ARMONIKA. Pasibastę šen bei ten, jiedu užklydo į parką.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Keistas kraštas.

ANTANAS. Keistas? Kodėl?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Velniai žino. Kitoks. (*Pauzė*) O gal tik taip atrodo, pirmąkart išėjus pasidairyt?

ANTANAS. Ne, tikrai kitoks. (*Pauzė*) A, kaip gera į plaučius įtraukti tyro oro.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Na, na, — nepersistenk: per daug tyro oro irgi negerai — gali uždusti.

ANTANAS. Ačiū, kad priminei.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Nėr už ką. Nors tau reikia priminti. Ypač dabar.

ANTANAS žvilgteri į KAREIVĮ SU ARMONIKA.

Pauzė.

KAREIVIS SU ARMONIKA (*nusijuokęs ir tvojęs ANTANUI per petį*). Neimk į galvą — galėtų būti blogiau. (*Pauzė*) Teisybę sakai: čia tikrai viskas kitaip. Neįprasta. Aš net užmigt čia negaliu.

ANTANAS. Gal sąžinė nerami?

KAREIVIS SU ARMONIKA (*šyptelėjęs*). Sąžinė? (*Pauzė*) O kas tave, sakyk, kankina?

ANTANAS. Mane?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Praeitą naktį šūkavai, šnekėjai per miegus.

ANTANAS (*atsargiai*). Tikrai? (*Pauzė*) Matyt, sapnavau.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Ką?

ANTANAS. Nežinau.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Tiek draskeis ir nežinai?

ANTANAS. Neatsimenu.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Be reikalo slepi, — girdėjau.

ANTANAS (*pusbalsiu*). Tai kam klausi?

KAREIVIS SU ARMONIKA (*nusijuokęs*). Gal ne viską nugirdau.

Pauzė.

ANTANAS. Atsimeni, ką sakiau aną kartą apie merginas?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Kad bobom pasivertė?

ANTANAS. Sapnavau, jog ir dabar tas pats.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Tai ne sapnas, o košmaras!

ANTANAS. Jokiu būdu nenorėjau tikėti.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Ir netikėk. Pamatysi, be reikalo susirūpinai.

ANTANAS. Bet ne dėl to, ką tu galvoji.

KAREIVIS SU ARMONIKA. O dėl ko?

Pauzė.

ANTANAS (*žvilgterėjęs į KAREIVĮ SU ARMONIKA*). Šiaip sau.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Tiktai? Vis tiek be reikalo.

Iš tolo pasigirsta linksmi balsai, šūkavimai.
KAREIVIAI sužiūra triukšmo link.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Tik pažiūrėk — ir įsitikinsi.

Susiėmęs už rankų, žąsele įvingiuoja Studentų ir Studenčių būrys ir apsupa KAREIVIUS.
KAREIVIS SU ARMONIKA instinktyviai čiupteli už pistoleto.

ANTANAS. Valdykis.

Iš būrio išsiskiria STUDENTAS.

STUDENTAS. A! Kas per džiaugsmas! Kokia laimė! Mūsų taip laukti svečiai! (*KAREIVIAMS*) Sveiki atvykę, bičiuliai!

ANTANAS stovi apstulbęs, o KAREIVIS SU ARMONIKA įtartinai dairosi.

STUDENTAS (*KAREIVIUI SU ARMONIKA*). Kaip sekėsi kelionė?

KAREIVIS SU ARMONIKA (*ieškodamas žodžių*). Tvarkoj...

STUDENTAS (*ANTANUI*). Nepaklydot?

ANTANAS. Ne...

STUDENTAS. Girdėjom, kai kurie vargo turėjot...

KAREIVIS SU ARMONIKA (*atsigavęs*). Propaganda. Žinojom, kur žygiuojam.

STUDENTAS. Be abejo. (*Į būrį*) Gėlių! Skubiai gėlių!

KAREIVIS SU ARMONIKA (*ANTANUI*). Ar nesakiau.

STUDENTĖ ir STUDENTĖ II įteikia KAREIVIAMS po nutriušusią gėlę — II-oji KAREIVIUI SU ARMONIKA, o STUDENTĖ ANTANUI — ir droviai pabučiuoja į žandą. ANTANAS išrausta.

KAREIVIS SU ARMONIKA (*kumštelėjęs ANTANUI į pašonę*). Tai, sakai, bobom pasiverte, ką?

STUDENTĖ II. Atleiskite gėlių skurdumą...

STUDENTĖ. ... — kurios liko nesutryptos, kažkodėl pačios nuvyto ir sudžiūvo.

ANTANAS žvilgteri į KAREIVĮ SU ARMONIKA. Šis nori kažką sakyti, tačiau nespėja.

STUDENTAS (*bakstelėjęs į armoniką*). Jūs, matau, (*pabrėždamas*) muzikas. (*KAREIVIS SU ARMONI-*

KA „kuklindamasis" skėsteli rankomis) Puiku. Mums kaip tik kultūros trūksta: kiekvienas virtuozas...

STUDENTAS IV (*iš būrio*). ...net ir su naganu...

STUDENTAS. ...didžiai reikalingas. (*ANTANUI*) O jūs?

ANTANAS. Atsiprašau?

STUDENTAS. Kokia jūsų profesija?

STUDENTĖ (*čiulbėdama*). Tur būt, aktorius.

ANTANAS. Aš?..

KAREIVIS SU ARMONIKA. Jis?

ANTANAS. ...aktorius?

STUDENTAS. Tikriausiai.

ANTANAS. O, ne...

STUDENTĖ. Toks romantiškas...

KAREIVIS SU ARMONIKA (*nusikvatojęs*). Ugnis!

ANTANAS bando protestuoti.

STUDENTAS. Nesikuklinkit. Pas jus vaidybos menas labai aukšto lygio.

STUDENTĖ. Mes, žinoma, prilygt negalim.

STUDENTAS. Vienok pabandysim, kiek sugebam, jus bent šiek tiek palinksmint. Nusipelnėt.

Studentai ir Studentės šauksmais bei plojimu karštai pritaria.

STUDENTAS (*KAREIVIAMS*). Bičiuliai! (*Publikai*) Ponios ir ponai! Kviečiu pasižiūrėti Mažojo teatro — su didelėm žvaigždėm.

ANTANAS (*KAREIVIUI SU ARMONIKA*). Klausyk,

gal mudu geriau einam...

KAREIVIS SU ARMONIKA. Ką?..

STUDENTAS. Kodėl?

ANTANAS. Nepatogu...

STUDENTAS. Nepatogu?

STUDENTAI ir STUDENTĖS. Nepatogu?

STUDENTAS. Juk mes specialiai jums pasiruošėm. Laukte laukėm!

KAREIVIS SU ARMONIKA (*ANTANUI*). Laukė, girdi?

STUDENTĖ. Ach, kaip laukėm...

STUDENTĖ prieina prie ANTANO ir ima jį „tirpdyti".

STUDENTĖ. Nejaugi jūs mus apvilsit?..

STUDENTAS (*konfidencialiai ANTANUI*). Tai pati geriausia mūsų aktorė.

STUDENTĖ (*sumirksėjus blakstienom*). ...ir ypač mane?

Pauzė.

ANTANAS (*beveik be žado*). Atleiskit... aš...

STUDENTĖ („*skausmingai*"). Nejaugi?

KAREIVIS SU ARMONIKA (*mirktelėjęs ANTANUI*). Štai ir Ieva.

ANTANAS žvilgteri į STUDENTĘ: ji žiūri su šypsena jam tiesiai į akis.

KAREIVIS SU ARMONIKA (*kumštelėjęs ANTANUI*). Nebūk kuolas.

ANTANAS atsikvošėja.

ANTANAS. Man vis tiek.
STUDENTAS. Puiku!
STUDENTAI ir STUDENTĖS. Bravo!
STUDENTAS. Nesigailėsit.

KAREIVIS SU ARMONIKA tvoja pritardamas ANTANUI per nugarą. STUDENTĖ vėl žvilgteri į ANTANĄ ir nuplasnoja į būrį.

STUDENTAS. Tad pradedam. Prašau uvertiūrą.

Iš būrio išsiskiria STUDENTAS IV ir pūsteli trimitą.

STUDENTAS IV. „O! kad žinočiau melodiją, kurią užgrojo prie Jerichono sienų."°

KAREIVIAI susižvalgo.
STUDENTAS IV grįžta į būrį.

STUDENTAS. Uždangą!

STUDENTĖ nusimauna sijoną (lieka su dar trumpesniu) ir išmeta jį į orą.
Studentai ir Studentės triukšmingai paploja.
KAREIVIS SU ARMONIKA nusikvatoja net susirietęs.

° Ši ir kitos kabutėse esančios sentencijos paimtos iš Stanisław J. Lec rinkinio *Myśli nieuczesane.*

STUDENTAS (*STUDENTEI*). Ačiū. (*KAREIVIAMS*) Beje, mūsų teatras kiek kitoks.

ANTANAS. Kitoks?

STUDENTAS. Truputį.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Nieko — tvarkoj.

STUDENTAS (*šyptelėjęs*). Malonu girdėti. (*Pauzė*) Kadangi svietas šiais laikais tobulai sumišęs, tad pradžioje — keletas žodžių apie tikrąją daiktų esmę ir prasmę.

Į priekį išeina STUDENTĖ, STUDENTĖ II ir STUDENTAI II, III ir nusilenkia KAREIVIAMS.

STUDENTĖ. „Meilė savo kraštui nepripažįsta ribų — kito krašto."

STUDENTAS II. „Aš visada bijau neužtaisyto šautuvo — juo skaldomi pakaušiai."

STUDENTĖ II. „Nešaūk nakčia pagalbos — pažadinsi kaimynus."

STUDENTAS III. „Nepasitik žmonių išskėstomis rankomis — greičiau tave nukryžiuos."

STUDENTAS II. „Dìdžiosios tragedijos istorijoje dažnai turi laimingą pabaigą. . ."

STUDENTĖ (*su šypsena žiūrėdama į ANTANĄ*). „. . . — tačiau kas gali taip ilgai ištverti?"

KAREIVIAI vėl susižvalgo.

STUDENTAS. Tiek bendraisiais klausimais. O dabar — kelios mintys apie kanibalus.

ANTANAS. Kanibalus?

STUDENTAS. Kodėl ne?

KAREIVIS SU ARMONIKA (*ANTANUI*). Netrukdyk.

STUDENTAS III „įsikanda" STUDENTĖS II šlaunį, o STUDENTĖ tariamu peiliu ir šakute ima „piauti" STUDENTO II ranką.

STUDENTAS III (*„pasigardžiuodamas"*). „Kanibalai mėgsta ypač tuos, kurie neturi nugarkaulio."
STUDENTĖ (*„užkandžiaudama"*). „Kai kanibalas vartoja peilį ir šakutę, — ar tai progresas?"

Pauzė.

STUDENTAS (*KAREIVIAMS*). Kaip jums atrodo?
KAREIVIS SU ARMONIKA (*susimąstęs kiek sugeba*). Hm.
ANTANAS. Įdomus klausimas. . .
STUDENTAS. O, sakykit, „ar tarp kanibalų pasitaiko ir vegetarų"?

Pauzė.

ANTANAS. Jūsų teatras tikrai kitoks.
STUDENTAS IV (*iš būrio*). Teatras? Čia tikrovė!
STUDENTAS. Šššššš. . . (*Publikai*) Tai paslaptis.

STUDENTĖ prieina prie ANTANO ir paduoda jam voką.

ANTANAS. Laiškas?
STUDENTĖ. Atplėškit.

ANTANAS žvilgteri į KAREIVĮ SU ARMONIKA. Šis trukteli pečiais. Pauzė. Pagaliau ANTANAS atplėšia voką.

ANTANAS. Tuščias.

STUDENTĖ (*šypsodamasi*). Taip. „Tuščias, tačiau užlipdytas vokas slepia paslaptį."

ANTANAS žiūri įdėmiai į tebesišypsančią STUDENTĘ.

STUDENTĖ II (*KAREIVIUI SU ARMONIKA*). O „kiekviena kaliausė turi slaptą ambiciją terorizuoti".

KAREIVIS SU ARMONIKA. Nesuprantu.

STUDENTĖ II. Gaila.

STUDENTĖ. Tiek to. (*ANTANUI, lipšniai*) „Svarbiausia, kad blakės neprasiskverbtų į sapnus!"

Studentai ir Studentės nusilenkia ir grįžta į būrį. Kiti paploja.

KAREIVIS SU ARMONIKA (*niūriai*). Nejuokinga.

ANTANAS (*STUDENTEI*). Palaukit!

STUDENTĖ. Taip?

ANTANAS. Kodėl... blakės... į sapnus?

Pauzė.

STUDENTĖ. Ar jūs manot, kad aš jus turėjau galvoj?

ANTANAS (*sumišęs*). Ne, bet...

STUDENTĖ. Tokiu atveju „patariu neišsipasakot sapnų: kas bus, jeigu Freudo šalininkai užgrobs valdžią"?

STUDENTĖ šypteli ir nueina į būrį.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Vis tiek nejuokinga.

ANTANAS. Čia ir bėda.

STUDENTAS. O kodėl turi būti juokinga?

STUDENTAS IV (*būryje*). „Saugokitės klounų, kurie neturi sąmojo."

ANTANAS (*neva ignoruodamas STUDENTĄ IV*). Aš maniau...

STUDENTAS. Jūs pageidaujate ko nors linksmesnio? Mielai. Štai pasakėčia. Pagal Ezopą. Apie kiškį ir šešką.* (*Pauzė*) „Kartą kiškis išsirausė šiltą urvą (*Į priekį išeina STUDENTAS II, atsitupia keturiom ant žemės ir „rausiasi"*), įlindo, patogiai įsitaisė (*STUDENTAS II atsigula*) ir galvoja."

STUDENTAS II. „ ‚Na, dabar tai pagyvensiu'."

STUDENTAS. „Kur buvęs, kur nebuvęs, atidūlino šeškas (*Atrėplioja keturiom STUDENTAS III*) ir, pamatęs, kaip gerai kiškis jaučiasi, taip pat įsispraudė į urvą (*STUDENTAS III išsitiesia šalia II-ojo*). Tačiau šeškas lieka šešku: rožėmis nekvepia. (*STUDENTAS II užsiima nosį*) Kentėjo kiškelis, kentėjo — nenorėjo šeško užgauti."

STUDENTAS III. „ ‚Tu čia šauniai įsitaisęs...' "

STUDENTAS. „... pastebėjo šeškas ir pridūrė."

STUDENTAS III. „ „... bet ta smarvė tai net nosį riečia'."

STUDENTAS. „Nežinojo kiškis, kaip pasakyti šeškui, iš kur toji smarvė. Pagaliau neištvėrė — sukaupė visą savo narsumą (*STUDENTAS II užsimerkia*) ir paklausė neprašyto svečio."

STUDENTAS II. „ ‚Kažin kada, bičiuli, išsikraustysi?' "

STUDENTAS III. „ ‚Išeisiu, kaimyne, išeisiu...' "

STUDENTAS. „... atsakė šeškas..."

* Pagal atitinkamą spaudą.

STUDENTAS III. „ „. . .kai toji smarvė išgaruos‘.“

STUDENTAI II ir III pakyla ir grįžta į būrį. Ilgoka tyla.

KAREIVIS SU ARMONIKA (*ANTANUI*). Žinai, man atrodo, kad ir mudviem jau laikas. . .

ANTANAS. Na, ir pataikei. (*Studentai ir Studentės nusikvatoja*) Kur?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Namo.

STUDENTAI ir STUDENTĖS (*nudžiugę*). Namo? Tikrai?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Į savo dalinį.

STUDENTAI ir STUDENTĖS. O. . .

ANTANAS (*palūkėjęs*). Nieks nedega.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Ar nesuuodi, kad čia jau politika pakvipo?

STUDENTAS. Politika? Negali būti.

STUDENTAI ir STUDENTĖS. Jokiu būdu!

STUDENTAS IV. Nebent tiktai šešku.

STUDENTAS. Tokias jūsų mintis, užtikrinu, tuoj pat išblaškys sekantis epizodas. Kviečiu pasižiūrėt „Dialogo be žodžių“.

STUDENTAS grįžta į būrį.

Išeina į priekį du Studentai, atsiklaupia, suduria sėdimąsias ir atsiremia rankomis į žemę, o už jų atsistoja Studentų ir Studenčių eilė: susidaro tarsi suolas. „Ateina“ apsikabinę STUDENTAS ir STUDENTĖ, apsidairo, atsisėda ant „suolo“ ir ima myluotis: glamonėjasi, bučiuojasi. . . — juo toliau, tuo drąsiau. KAREIVIS SU ARMONIKA spokso net išsižiojęs, o ANTANAS drovisi: žiūrėt ar nežiūrėt?

Nei iš šio, nei iš to pražygiuoja dvi senėm pasivertusios Merginos, nešdamos didžiulį užrašą: „Skubėk namo, Antanai, skubėk: pati laukia, dūsauja, nerimsta. . .“ Merginos praeina ir nueina. ANTANAS susigūžia ir nulydi nejaukiai akimis užrašą su Merginomis; KAREIVIS SU ARMONIKA jų nemato — per daug pergyvena „spektaklį“. STUDENTAS ir STUDENTĖ tebesimyli. Kyla temperatūra. . . STUDENTAS pašnabžda STUDENTEI į ausį. . .

STUDENTĖ (*kikendama*). Ne, ne. . . — tiktai ne šičia. . .

STUDENTĖ pašoka, STUDENTAS jai iš paskos, ir abu, susiėmę už rankų, „nubėga“. Audringos Studentų ir Studenčių ovacijos. KAREIVIS SU ARMONIKA nusišluosto prakaitą. ANTANAS žvilgteri slapčiom į STUDENTĘ — ši žiūri į jį ir šypsosi.

KAREIVIS SU ARMONIKA. Ot, čia tai kitas dalykas! (*Kumštelėjęs ANTANUI į šonkaulius*) Stiprus veikalas, a?

ANTANAS (*tarsi nubudęs*). Ką?

STUDENTAS (*vėl išėjęs į priekį*). Tai, galima sakyt, trumpas epizodas jūsų namų ilgesiui nuramint.

ANTANAS. Nuramint?

KAREIVIS SU ARMONIKA. Galėjo būt ilgesnis, (*mirktelėjęs ANTANUI*) ar ne?

Pauzė.

ANTANAS (*STUDENTUI*). Viskas?
KAREIVIS SU ARMONIKA. Kas dega?
STUDENTAS. Tuoj pat. — Žodis tenka mažiesiems.

Užsidėjusi stypsančias kaseles, tarsi maža mergytė į priekį išeina STUDENTĖ ir droviai tūpteli.

STUDENTĖ (*„jaudindamasi“*).

„Aš žinau, man sakė
ne sykį mamaitė,
jog čia mūsų žemė,
jog aš... (*„Užsikerta“*)... jog aš...“

(*„Kūkčiodama“*) Užmiršauuuuuu...

STUDENTĖ „pravirksta“ ir pakimba, „paguodos ieškodama“, ANTANUI ant kaklo. Šis išbąla ir stovi kaip mietas.

STUDENTAS (*„ramindamas“ STUDENTĘ*). Na, na, — nieko baisaus...
KAREIVIS SU ARMONIKA. Žinoma, neimk į galvą.

STUDENTĖ dar daugiau prisiglaudžia prie ANTANO.

STUDENTAS.... — ir taip visiems aišku, jog čia mūsų žemė ir kas tu esi.
STUDENTAS IV (*iš būrio*). Nė velnio! Kai kam, pasirodo, neaišku!
STUDENTAS. Tylėk!
STUDENTAS IV. Pirma jiems paaiškink!
STUDENTAS. Sakau, tylėk!

STUDENTAS IV. Čia laisvas kraštas.
STUDENTAS. Buvo. Tad nutilk ir tylėk. O jei ne, — nutildysiu!
STUDENTAS IV. Pamėgink!

STUDENTAS, mirktelėjęs publikai ir STUDENTUI IV, puola ant jo, abu griūva ant žemės ir tariamai susipeša. Prie jų prisideda kiti Studentai. Sąmyšis. Pagaliau Studentai, stumdydamiesi ir vienas kitą vaikydami, išbėga. Tuo pačiu metu Studentės apsupa KAREIVĮ SU ARMONIKA ir, neleisdamos jam ištrūkti, išsigina jį Studentams iš paskos.
Lieka ANTANAS ir STUDENTĖ, tebekybanti jam ant kaklo.
Nutolsta Studentų ir Studenčių šūkavimai.
Ilga pauzė.

ANTANAS. Kur visi dingo?
STUDENTĖ. O kam jų reikia? (*Paleidus ANTANĄ*) Ar vieniems ne geriau?

Pauzė.

ANTANAS. Jūs... puiki... aktorė...
STUDENTĖ. Ach, ką jūs...
ANTANAS. Tikrai.
STUDENTĖ. Juokaujat.
ANTANAS. Visai rimtai. Vaidinti be teksto — labai sunku.
STUDENTĖ. Jums krito į akį „Dialogas be žodžių"?

Pauzė.

STUDENTĖ (*šypsodamasi*). Deja, ten aš nevaidinau — tik savimi buvau.

Pauzė.

STUDENTĖ. Nusivylėt?

Abu žiūri ilgai vienas į kitą.
STUDENTĖ išsiima cigaretę, bando užsidegti.

STUDENTĖ. Taip susijaudinau — net cigaretės užsidegt negaliu. (*Paduodama ANTANUI degtukus*) Gal jūs?

ANTANAS vargais negalais uždega degtuką. STUDENTĖ paima jo ranką ir priglaudžia sau prie krūtinės. ANTANO akys paskęsta gilioj krūtinės iškarpoj.

STUDENTĖ (*prisidegus cigaretę*). Ačiū.
ANTANAS (*tebelaikydamas degantį degtuką*). Prašau...

Pauzė.

STUDENTĖ (*išpūtus dūmų kamuolį ANTANUI į akis*). Norėčiau jus intymiau pažinti.
ANTANAS. Mane?

Nudegęs nagus, ANTANAS numeta degtuką.
Pauzė.

STUDENTĖ. O kodėl ne?
ANTANAS. Kad aš...

STUDENTĖ. Nejaugi jūs tokios blogos nuomonės apie save?
ANTANAS. Ne...
STUDENTĖ. Apie mane?
ANTANAS. Ne, ne!..
STUDENTĖ. Tai kodėl ne?

ANTANAS tyli.
STUDENTĖ prieina prie ANTANO ir perbraukia pirštais jam per veidą.

STUDENTĖ. Kodėl? (*Lukterėjus*) Kur galiu jus šiąnakt sutikti?
ANTANAS (*atatupstas*). Ne... negaliu... — turiu eiti sargybą...
STUDENTĖ. Kur?
ANTANAS. Prie Didžiųjų vartų...
STUDENTĖ. Kada?
ANTANAS. Vidurnaktį...
STUDENTĖ. Puiku — aš ateisiu.
ANTANAS. Ne, ne... — abiem bus bėdos...
STUDENTĖ. Bėdos? Negi neverta rizikuoti?

ANTANAS skėsteli beviltiškai rankomis.
STUDENTĖ vėl perbraukia pirštais ANTANUI per veidą.

STUDENTĖ. Iki. Prie Didžiųjų vartų. Vidurnaktį.

STUDENTĖ šypteli ir išbėga.
ANTANAS lieka stovėti be žado.

FILOSOFIJA IR VAKARŲ CIVILIZACIJOS KRIZĖ

ALGIS MICKŪNAS

I. Filosofinių problemų eiga

Daug dvidešimtojo amžiaus Europos filosofinių raštų kalba apie civilizacijos krizę ne tik Vakarų, bet ir Rytų Europoje. Krizės centras yra nihilizmas, kuris sudaro kelią tarp dviejų pasaulių: vienas žlungantis, kitas dar neturįs aiškių pagrindų. Šios krizės supratimui reikalinga išnagrinėti filosofinį galvojimą ir jo problemas, kurių ribose ji neišvengiamai pasirodo. Nihilizmas nėra moralinės silpnybės, mokslinio skeptiškumo arba krikščionybės žlugimo produktas; jis priklauso patiems Vakarų civilizacijos metafiziniams pagrindams. Nihilizmo negalima išvengti, pastatant prieš jį bet kokią tradicinę metafizinę sistemą ir jos argumentus, nes tos sistemos yra pats nihilizmo pagrindas.

Nihilizmas yra senas Vakarų civilizacijos ir jos metafizinių pagrindų svečias, kuris tik šiame šimtmetyje nusiėmė savo kaukę. Šio įvykio supratimas nėra tiesioginis, bet prieinamas per struktūras pagrindinių klau-

simų ir problemų, kurių eiga sudarė rėmus Vakarų civilizacijos pasaulio interpretavimui. Čia nėra teigiama, kad ši eiga suprantama arba žinoma kiekvienam, kas priklauso Vakarų civilizacijai. Ji sudaro foną, kuriame pasaulis patiriamas, bet pats fonas patiriamas tik tada, kai jo struktūroje kas nors suyra. Foną galima palyginti su instrumentaline sistema: į instrumentalinę sistemą nekreipiama dėmesio, kol jos visos funkcijos reguliariai veikia; dėmesys nukreiptas į darbo projektą. Instrumentalinė sistema pasirodo tik tada, kai viena ar daugiau iš jos funkcijų sušlubuoja.

Čia pateiksime sutrumpintą priėjimą prie problemų, kurios sudarė foną Vakarų civilizacijos pažiūroms į pasaulį. Kadangi problemų išsprendimo kryptis sudarė intelektualinį klimatą, mums reikalinga parodyti, koks pagrindinių ontologinių problemų išsprendimas privedė prie nihilizmo. (Ontologinė problema reiškia atsakymą į klausimą: „Kas sudaro objektyvią tikrovę?".)

Pirmasis klausimas yra šis: „Kokia yra pagrindinė fizinės gamtos struktūra?". Iki septynioliktojo amžiaus pagrindinis atsakymas buvo Aristotelio, kuris teigė, kad fizinė gamta susideda iš sumos objektų, kurių struktūra yra sujungimas dalių į skirtingus objektus substancialia forma. Ontologinė šios tezės reikšmė yra ši: pagrindinis gamtos vienetas yra objektas, sudėtas iš dalių, kurio specifinių savybių negalima išvesti iš sumos dalių iš kurių tas objektas sudėtas. Pavyzdžiui, gyvio savybės turi specifinį skirtumą nuo savo dalių savybių sumos.

Problema, kuri iškyla šioje tezėje, jau buvo pastebėta priešaristoteliniame graikų galvojime: Jeigu dalys, sujungtos su kitomis dalimis sudarant objektą, šiame sujungime nesikeičia, mes negalime sakyti, kad gaunasi naujas objektas su jam priklausančiomis specifinėmis

savybėmis; gauname vien tik agregatą, kurio pagrindinės dalys nesikeičia. Turime, pavyzdžiui, grūdų ir žvyro agregatą, bet ne naują objektą su savybėmis, kurios skiriasi nuo grūdų ir žvyro savybių sumos. Iškyla klausimas: jei dalys nesikeičia, ar yra įmanoma turėti naują objektą, kurio specifinės savybės nėra išvedamos iš objekto dalių savybių sumos?

Aristotelio atsakymas sudėtingas:

a) Turi įvykti tikras dalių susijungimas į naują objektą.

b) Dalių susijungimas negali būti agregatas, nes tada gautųsi šios išvados:

   1) iš dalių susidėjusio objekto savybės neturėtų ontologinio pagrindo, tai yra, objekto savybės būtų tik jo dalių savybių suma,

   2) pagrindinė fizinės gamtos realybė būtų sudėta iš mažiausios dalies (atomų) ir jų savybių,

   3) objektas, sudėtas iš dalių, negalėtų turėti objektyvių savybių, priklausančių specifiškai tam objektui, o ne jo dalių savybių sumai,

   4) objekto savybės būtų vien subjektyviai patiriami įspūdžiai.

c) Objektas, sudėtas iš dalių, negali panaikinti dalių ir turėti savybes, kurių jo dalys iš viso neturėjo, nes tada gautųsi objektas su savybėmis, kurios atsirado iš nieko.

Pagrindinė problema yra ši: kaip įmanoma egzistuoti dalims, sujungtoms į objektą, neprileidžiant, kad (a) tas junginys yra agregatas ir kad per sujungimą gaunamos savybės yra subjektyvūs įspūdžiai ir (b) kad

dalys nėra panaikinamos, nes kitaip gautųsi savybės iš nieko.

Aristotelis šią problemą norėjo išspręsti, įvesdamas skirtumą tarp potencialinės ir aktualinės egzistencijos. Naujas objektas gali turėti skirtingas savybes negu savybių suma, prileidžiant, kad dalys palieka potencialiai kaip jos buvo prieš susijungimą į naują objektą ir kad naujo objekto savybės egzistavo potencialiai dalyse. Ši teorija turėjo išspręsti problemą, iš kur gaunasi naujos savybės, neteigiant, kad jos atsiranda iš nieko arba kad jos yra tik subjektyvios žmogaus patirtys. Dvidešimtajam amžiui būdinga, kad dabar kalbama apie „žmogaus potencialą", „ekonominio potencialo" išvystymą arba realizavimą, mobilizavimą ir taip toliau, be jokio supratimo, kad ši kalba turi problemų, kurių du tūkstančiai galvojimo metų nėra išsprendę. Teorinis galvojimas turėjo atsisakyti potencialo idėjos, nes ji buvo neišsprendžiama.

Minėtasis Aristotelio išsprendimas buvo priimtas, ir arabų galvotojas Avicena argumentavo: dalys, sujungtos į substancialų objektą, nepraranda savo substancialinės egzistencijos; jos pasikeičia tik paviršutiniškai. Kitas arabų galvotojas, Averoes, teigė, kad Avicena, gindamas Aristotelį, neišsprendžia potencialinės dalių egzistencijos problemos. Jei dalys palieka substancialiai nepasikeitusios, tada neteisinga kalbėti apie potencialinę dalių egzistenciją, nes jos egzistuoja aktualiai kaip atskiri, nepasikeitę substancialūs vienetai. Dalys nėra susimaišiusios į naują objektą, bet objektas pasilieka ne substancialiai, o tik paviršiuje pasikeitusių dalių agregatas. Tai reiškia, kad naujas objektas, sudėtas iš dalių, tegali turėti dalių sumos savybes, ir savybės, kurias mes priskiriame objektui, yra tik subjekty-

vus įspūdis. Jeigu žmogus turėtų akį kaip Lynkeus, jis pamatytų, kad realybė susidaro iš nesikeičiančių dalių, o ne iš objektų, turinčių savitas ypatybes.

Potencialinės egzistencijos klausimo išsprendimo nebuvo rasta. Tomo Akviniečio dogma, teigianti, kad dalys pasilieka objekte ne *in actu*, bet *in virtute*, įneša tik terminologinį skirtumą, bet problemos neišsprendžia.

Neišsprendus potencialinės egzistencijos problemos, aristoteliška teorija buvo atmesta, ir įsivyravo nauja teorija, kuri teigė, kad ontologinė fizinės gamtos sudėtis yra substancialios dalys nesikeičiančių atomų formoje. Reiškia, kad pagrindinis realybės sąstatas susidaro iš nesikeičiančių atomų, kurie nėra panaikinami objekte, susidedančiame iš jų. Dalims, atomams, objekte nesikeičiant, nėra įmanoma turėti iš dalių sujungto objekto: objektas yra tik agregatas. Sujungimas, kurį mes patiriame, yra tik mūsų organinės struktūros klaida.

Atomistinė ontologija, kuri buvo priimta nuo septynioliktojo amžiaus, teigia, kad pagrindinis ontologinis arba realybinis vienetas yra materialinis atomas. Aristotelio pažiūra, pagrindinis ontologinis vienetas yra gyvis, augalas, arba iš dalių sudėtas, kintantis objektas; jis turi savybes, kurios yra skirtingos nuo jo dalių savybių sumos. Atomistine pažiūra, gyvis, augalas, ir t.t. nėra pagrindinis ontologinis vienetas; atominės dalys ir jų savybės, iš kurių objektas sudarytas, laikoma realybe, o visa kita yra tik iš jų susidaręs agregatas. Objektas ir jo savybės turi tik subjektyvią reikšmę.

Leibnizas buvo pirmasis, kuris pilnai suprato šios tezės išvadas. Jis pastebėjo: jei ontologinė realybė tėra atominis vienetas, tai objektas, sudėtas iš dalių, ir jo

savybės, objektyviai kalbant, neturi ontologinės reikšmės. Jo egzistencija yra suprastinama į dalių sumą, o jo savybės, kurių negalima suprastinti į jo dalių savybes, laikomos tik subjektyviais įspūdžiais. Antrą, dar svarbesnę klaidą, padarytą atomizmo, Leibnizas parodė šiuo argumentu: kadangi žmogaus patirtis remiasi objektu, sujungtu iš dalių, ir jo savybėmis, kaip spalva, solidumas, dydis, svoris, temperatūra ir t.t., o ne dalių, kurių mes nepatiriame savybėmis, — tai yra klaidinga priskirti atominei realybei savybes, patirtas objekte. Savybės, kurios patiriamos sudėtiniame objekte, pagal atomistinę teoriją, negali būti tos pačios, kurios yra priskiriamos jo atominėms dalims. Kadangi žmogaus tiesioginė patirtis yra objekto savybių patirtis, jis niekuomet nėra stovyje, kuris jam leistų patirti atominės realybės savybes, t. y. pagrindinė atominė realybė nėra prieinama žmogaus patirčiai. Jei pagrindinė ontologinė realybė yra atomistinėje formoje, tai nei jos nei jos savybių žmogus negali patirti. Žmogaus žinojimas tepasiekia tik subjektyvius įspūdžius. Leibnizas toliau tvirtina, kad yra klaida galvoti, jog galima apibūdinti atominius vienetus savybėmis, kurios išvedamos iš patirties objekto, sudėto iš dalių: solidumas, erdvės užėmimas ir t.t. Objekto savybės neturi pagrindo pagrindinėje realybėje. Objektas atrodo turįs homogenišką savybę, bet iš tikrųjų jis yra agregatas atskirų, tik erdviniai vienas nuo kito netoli esančių dalių, kurių savybės nėra prieinamos žmogaus tiesiogiai patirčiai. Atomizmo pergalė prieš Aristotelio potencialinės egzistencijos teoriją turi pasėką, kad žmogaus žinojimas susideda iš jo įspūdžių, kurie niekada neturi tiesioginio ryšio su ontologine realybe.

Iškyla pagrindinis klausimas: kadangi žmogaus ži-

nojimas tepasiekia subjektyvius įspūdžius, iš kur mes gauname įspūdį, kad objektas yra substancialus? Mes turime įspūdžius, kaip spalvą, temperatūrą, garsą ir t.t., bet neturime „substancijos" įspūdžio. Šios problemos išsprendimą pasiūlė Kantas, kuris, remdamas savo teoriją dalių, sujungtų į objektą, neišsprendžiamu klausimu, argumentavo, kad substancija yra protinė kategorija, kurią žmogus vartoja savo įspūdžių sintetizavimui į suvienytus objektus. Įspūdžių sujungimas į objektą remiasi subjektyvaus patyrimo struktūra, kuri susideda iš erdvės ir laiko: erdvė reiškia, kad mes subjektyvius įspūdžius turime vieną šalia kito, ir laikas reiškia, kad įspūdžiai yra patiriami vienas paskui kitą. Šiame procese orientuotis žmogus vartoja protines kategorijas, kurios laiko procese sujungia pasirodančius įspūdžius į objektus. Išvados iš Kanto teorijos yra šios:

1) Žmogus gali žinoti tik subjektyvius įspūdžius, kurių pagalba jis niekada negali pasiekti ontologinės realybės, kaip ji egzistuoja be žmogaus perspektyvos.

2) Substantyvių objektų žinojimas yra teorinis arba paremtas kategorine sistema, kuri yra žmogaus kūrinys.

3) Pagrindinė išvada, vedanti į nihilizmą, yra ši: žmogus žino tik temporalinį procesą savo įspūdžių, kurių reikšmė, orientacija ir objektyvus substancialumas priklauso nuo žmogaus sukurtos kategorinės sistemos. Be žmogaus pasaulis neturi nei reikšmės, nei tikslo, nei laiko eigos krypties. Kadangi realybės egzistencija be žmogaus perspektyvos nėra žinoma, žmogus tegali žinoti tik savo perspektyvą.

Kas yra žinoma, yra sintetinis praktiško ir teoriško žmogaus galvojimo produktas. Reiškia, kad kas yra žinoma, yra tai, kas buvo sintetizuota. Kiekvienas saki-

nys, kuris teigia, kad pasaulis turi bet kokias savybes, *teturi teisę sakyti*, ką ir kaip *tame sakinyje esančios* kategorijos ir jų sąryšiai sintetizavo iš žmogaus įspūdžių. Kol sakinys pabaigiamas sakyti, ši sintezė yra praeityje; kiekviena objektyvaus pasaulio patirtis yra patirtis to, kas buvo sintetizuota, o ne būtinai to, kas pasaulyje darosi dabar. Kiekvienas išaiškinimas to, kas yra, pasikeičia į išaiškinimą to, kas buvo. Kas yra, yra kas buvo. Į šią struktūrą įeina šios pasekmės:

a) Kad būtų galima kalbėti apie objektą kaip praeities sintezės produktą, reikia jį įtraukti į naują sintetizavimo procesą ir interpretuoti pagal naujo proceso kategorinę struktūrą, o ne taip, kaip jis buvo sintetizuotas pirmajame procese. Tai reiškia:

b) Žmogaus žinojimas yra istorinis, bet tokioje formoje, kuri negali mums duoti praeities, kaip ji yra buvusi, bet tik kaip ji tinka dabartinėje kategorinėje sistemoje. Ši tezė duoda pagrindą *hermeneutikos* (interpretavimo) teorijai, išdirbtai Schleiermacherio, Dilthey ir jų pasekėjų. Kiekviena generacija turi perrašyti žmonijos istoriją.

c) Antropocentrinis prieštaravimas, kuris teigia, kad kiekvienas sakinys apie subjektą yra ne apie subjektą, kuris dabar kalba, bet apie subjektą, kuris yra *praeities sintezių produktas*.

d) Kiekvienas sakinys apie dabartį turi negatyvią savybę: sakinys, teigdamas tai, kas yra, paneigia save, nes tik pasako tai, kas buvo.

Ši struktūra yra tuo svarbi, kad sudaro pagrindą, kuriuo iš dalies remiasi pažangos ir dialektinio materializmo galvojimas. Dialektinis materializmas turi negatyvų momentą, kuris, apibrėždamas dabartį, ją tuo pačiu neigia ir reikalauja revoliucijos. Be to, šis

galvojimas atima pagrindus predikatyvinei logikai, nes kiekviena apibūdinta objekto savybė yra paneigiama jau pačiame apibūdinimo prōcese.

Kokiu būdu mūsų problemos apibūdinimas priveda prie nihilizmo? Jei pasaulis turi struktūrą be žmogaus perspektyvos, ta struktūra yra žmogui nepasiekiama. Pasaulio reikšmė, jo kryptis, struktūra, įrodymas, kad pasaulis turi turėti kūrėją, sudaro žmogaus metodus orientuotis chaose, kuris neturi nei reikšmės, orientacijos, substancialumo, nei kūrėjo. Remdamiesi šia istorine eiga, Hegelis ir Nietzsche paskelbė, kad Dievas yra miręs.

Žiūrint iš kitos pusės, jeigu nėra kūrėjo, kuris turėjo kokį nors planą, tai pasaulis neturi esmės ir moralė neturi pagrindo. Moralė yra relatyvus, žmogaus konvencinis susitarimas laikytis taisyklių gyvybės išlaikymui. Jei viena grupė gali priversti kitą grupę elgtis pagal išgalvotas taisykles, tas elgesys vadinsis moraliu. Nėra jokio masto, pagal kurį galima palyginti, kurios taisyklės geresnės, kurios blogesnės; jos priklauso nuo žmogaus valios arba nuo jėgos. Nesant kūrėjo, žmogaus esmė yra sukurta žmogaus istorinėje eigoje. Žmogus yra, ką jis, o ne Dievas, iš savęs sukuria. Teologiškai kalbant, ši eiga priveda prie tokių išvadų:

1) Dievo moraliniai įstatymai atspindi žmonių grupės išdirbtus įstatymus, kuriuos ta grupė įamžina, nes tie įstatymai tai grupei naudingi.

2) Savybės, kurios yra priskiriamos Dievui — begalinė meilė, teisybė, jėga ir t.t., — sudaro žmogaus savybes, kurias jis idealizuoja ir įamžina. Šis idealizavimas atspindi tik žmogaus norą turėti šias savybes. Teigimas, kad Dievas yra substanciali būtybė, reikalauja Dievo savybių apibūdinimo, nes kiekviena substancia-

li būtybė yra žinoma tik per savo savybes ir be savybių negali egzistuoti. Bet savybės, kurias mes skiriame Dievui, yra žmogaus savybės idealizuotoje formoje. Dievas egzistuoja kaip idealizuotas žmogus, ir jo savybės atspindi žmogaus idealus. Išvada: žmogus yra Dievo kūrėjas ir sudaro pasaulio centrą. Žmogus yra visagalis, ir pasaulis, kuriame jis gyvena, yra jo *produktas*. Ši pastaba įveda į antrą genetinį nihilizmo pagrindą.

II. Technologinis gamtos supratimas

Modernus (nuo septyniolikto amžiaus) filosofinis gamtos apibūdinimas yra perskirtas į dvi galimybes:

a) Žodinis, kuris nustato kalbinę ir logišką reikšmę, nepasakydamas, ar apibūdintas objektas egzistuoja, gali ar negali egzistuoti.

b) Realinis apibūdinimas, kuris turi dvi galimybes: 1) apibūdintas objektas gali būti įrodytas patirtimi; 2) apriori arba be patirties. Kaip šis apibūdinimas įmanomas be sugrįžimo į (a) formą? Kada apibūdinimas turi savo struktūroje žinias, kaip apibūdintą objektą įmanoma pagaminti. Jei per apibūdinimą galima *žinoti, kaip objektas pagaminamas*, žmogus turi žinojimą, kad objektas gali egzistuoti. Ši apibūdinimo rūšis yra dvejopa: (X) žmogaus technologija ir (Y) matematikos mokslas, kuris savo apibūdinimo struktūroje duoda taisykles, kaip objektas gali būti pagaminamas. Matematinis geometrinės figūros apibūdinimas turi savyje taisykles, kaip tą figūrą pagaminti, ir *kaip jo pritaikymas gamtai gali pagaminti objektus* pagal matematines taisykles. Matematiško metodo ir jo

taisyklių pritaikymas gamtai įveda pagrindą apibūdinti gamtą technologiškai. Šis apibūdinimas sudaro pažiūras, kurios remiasi tuo, kad matematinis produktyvumas yra ne tik pritaikomas gamtai, bet kad gamtos eiga ir produktyvumas yra matematiniai. Šios pažiūros įveda teigimą, kad gamtos produktyvumas yra priežastinis ir mechanistinis. Žinant matematiškai apibūdintą gamtos objektų stovį, žmogus yra padėtyje žinoti, koks gamtos stovis bus ateityje. Reiškia, kad vienas iš pagrindinių gamtos žinojimo galimybių yra matematinis gamtos sąlygų ir jų pasekmių nustatymas. Kadangi šis žinojimas paremtas matematiniu mokslu ir priežastiniais įstatymais, žmogus atsiranda padėtyje, kurioje jis gali savarankiškai apibūdinti sąlygas, kad gautų pasekmes, kurios tinka jo tikslams.

Nepaprastas gamtos apibūdinimas: teorinis jos žinojimas yra nustatytas technologiškai ir gali būti tiesiai pervestas į praktiką. Teigimas, kad technologija yra teorinių mokslų pritaikymas praktiškiems reikalams, yra neužtenkamas. Pritaikymas yra galimas, kadangi teorinis modernios filosofijos galvojimas turi struktūrą, kurioje pagrindinis gamtos apibūdinimas yra technologiškas. Šios pažiūros į gamtą sudaro pagrindus filosofinių sistemų, kurios pakeičia žmogaus pažiūras į save: jis nebelaiko savęs „*animus rationem habens*", bet „homo faber". Šis žmogaus apibūdinimas sudaro pagrindus marksizmui, pragmatizmui ir teorijoms, kurios teigia, kad ne galvojimas, bet praktinė veikla yra gyvenimo ir galvojimo pagrindas.

Technologinis gamtos apibūdinimas turi tiesioginę praktišką reikšmę, pakeisdamas žmogaus tiesos supratimą: tiesa yra tai, kas gali veikti ir būti naudinga žmogaus praktiškame gyvenime tokioje formoje, ku-

rioje žmogus pats pagamina sąlygas, iš kurių seka jam reikalingos praktiškos pasekmės. Kad būtų padarytos pilnos išvados iš šios struktūros, reikalinga dar giliau išaiškinti žmogaus veiklą technologiniame gamtos apibūdinime.

Matematika paremti mokslai apibūdina gamtą kaip sistemą objektų, organizuotų pagal matematiškai nustatomus įstatymus. Žmogus gali žinoti gamtos ir objektų kaitos įstatymus, kada jis žino sąlygas, kurios reikalingos, kad pasekmė būtų naujo objekto atsiradimas. Laipsnis, kuriuo žmogus žino gamtos produktyvumo įstatymus, yra lygus laipsniui, duodančiam žmogui galimybę sudaryti sąlygas pakeitimui gamtos pagal jo norus. Šioje padėtyje gamtos produktyvumas veikia pagal įstatymus, kuriuos žmogus turi protiniai nustatęs.

Kas veikia pagal įstatymus, apibūdintus protiniai? Žmogaus valia. Valia yra galėjimas veikti pagal protiniai žinomus įstatymus. Valia, turėdama žinojimą sau norimo objekto ir sąlygų, kuriomis tas objektas galimas pagaminti, įtraukia žmogaus pajėgumą į produktyvinį procesą. Šis valios apibūdinimas nėra naujas; jis tik išplėstas apriboti ne vien žmogaus produktyvumą, bet ir visą gamtą ir jos produktyvumą tokiose formose, kad gamtos procesai yra galimybė valiai kontroliuoti tuos procesus. Valia įgauna galimybę orientuoti gamtą pagal žmogaus pastatytas sąlygas taip, kaip pati gamta nebūtų galėjusi veikti.

Žmogus orientuoja gamtos produktyvumą pagal galimybes, kurios yra nustatytos žmogaus valios. Kuo daugiau žmogus sudaro sąlygas, pagal kurias galima padaryti jam norimi objektai, tuo daugiau jam atsidaro galimybių ir tuo daugiau gamta yra matoma žmogaus projektuotų galimybių struktūroje. Bet tai veikia ir at-

virkščiai: kuo daugiau žmogus perdirba gamtą pagal jam reikiamas galimybes, tuo daugiau gamta yra išlaisvinta veikti taip, kaip ji iš savęs, be žmogaus įstatytų galimybių, neveiktų. Čia valia ir gamta atsiduria tokiame santykyje, kad gamtos produktyvumo pakėlimas yra taip pat atidarymas galimybių žmogui ir jo jėgų laipsnio pakilimui. Taip pat atvirkščiai, žmogaus jėgų pakėlimas ir naujų galimybių atvėrimas yra gamtos produktyvumo pakėlimas. Gamtos produktyvumas atsiranda valios galimybių formoje, ir valia remiasi žinojimu sąlygų, kuriose tas produktyvumas kyla pagal žmogaus norus. Ši struktūra parodo, kad technologinis gamtos apibūdinimas yra galimybė veikti ir valdyti gamtą pagal valios reikalavimus. Technologija yra gamtos valdymas valia.

Yra reikalinga padaryti pastabą. Čia apibrėžtoje struktūroje negalima kalbėti apie gamtos valdymą valia taip, kad gamtinis produktyvumas būtų vartojamas išpildyti žmogaus reikalavimams, bet taip, kad valia orientuoja gamtos produktyvumą ir nusprendžia, kas gamta yra.

Koks gaunasi ontologinis vaizdas? Jei gamta yra technologiškai apibūdinta, tai techniškas galvojimas apima visas žmogaus veiklumo sritis. Mes jau matėme, kad valios valdymas nustatyme, kas yra gamta, leidžia išvystyti gamtinio produktyvumo galimybes iki augščiausio laipsnio pagal žmogaus nustatytus reikalavimus ir sąlygas ir tuo pačiu pakelti žmogaus pajėgumą. Šiai eigai suprasti reikalinga tiksliau apibrėžti, kas sudaro valios eigą. Valios veikla yra nustatyta tuo, ko valia nori: jos tikslu. Bet technologiškame gamtos apibūdinime, kur valia yra pagrindas nustatymui gamtos esmės, valia sukuria savo tikslus. Valia užsitikrina savo

pajėgumą, prileisdama tikslus, kuriuos ji gali pasiekti, o ne tokius, kurie yra absoliutūs ir praktiškai neįvykdomi. Tokiu būdu valios negalima suprasti tikslais, kurių ji siekia, bet, atvirkščiai, tikslus galima suprasti kaip valios projektus, kurie užtikrina valios tolimesnį valdymą. Nes jeigu būtų prileidžiami tikslai, kurie yra absoliutūs ir neįtraukiami į valios valdymą, valia prarastų savo galią. Tikslai turi tik reliatyvią reikšmę, nes valia projektuoja vis kitus tikslus savo pajėgumo sustiprinimui, kuris jai sudaro galimybę toliau valdyti. Valią reikalinga suprasti taip, kad jos pasirodymas yra ne vien žmoguje, bet ir jo institucijose, kaip ekonomijoje, politikoje, kariškose institucijose ir t.t.

Kaip buvo anksčiau diskutuota, dėl substancijos problemos neišsprendžiamumo realybės žinojimo galimybė buvo sunaikinta, ir pasaulis prarado pagrindus duoti žmogui objektyvią orientaciją. Kadangi valia projektuoja savo tikslus, ji turi veikti struktūroje, kurioje žmogus gauna orientaciją, reikšmę ir savo egzistencijos pateisinimą. Šiuos pagrindus sudaro „pasaulėžiūros" formoje ideologijų, kurių rėmuose interpretuojama objektyvi pasaulio sudėtis ir subjektyvi gyvenimo reikšmė. Šios pasaulėžiūros arba ideologijos nieko bendro neturi su egzistuojančių objektų struktūros klausimu. Klausimai kaip, pavyzdžiui, „kas yra realybė?", yra neįmanomi technologiškai apibūdintoje gamtoje, nes realybę sudaro galimybės, kurios leidžia apskaičiuoti, ką su gamta daryti pagal žmogaus tikslus. Bet žmogus, būdamas žingeidus, šiuos klausimus kelia ir, negalėdamas jų atsakyti technologiškai, sukuria pasaulėžiūras, kuriomis jis pateisina savo egzistenciją. Tuo būdu technologinis galvojimas reikalauja ideologijos, kuri vartojama pateisinti žmogaus valiai į pajėgumą.

Kaip ši padėtis atveda į nihilizmą, lengva įžvelgti. Kadangi gamtos apibūdinimas yra technologinis ir technologija remiasi valios projektais ir tikslais, kurie kelia gamtos produktyvumą ir žmogaus pajėgumą, žmogus atsiranda tokiame stovyje: valia, kuri savo projektais valdo gamtos produktyvumą, pasidaro valios jėgos stiprinimas; valia, pastatydama sąlygas pagal savo tikslus kelti gamtos produktyvumą, įgyja jėgos, kuri valiai atidaro vis naujų galimybių kelti savo tikslus ir didinti produktyvumą gamtos, kuri duoda valiai dar daugiau jėgos. Žmogaus gyvenimas įeina į ratą, kuris yra „valia į jėgos dauginimą". Gamta, apibūdinta technologiškai, negali iš savęs duoti žmogui jokių tikslų. Bet šis: ką žmogus patiria, sutikdamas gamtą, kurios esmė yra nustatyta valios, dauginančios žmogaus jėgas? Nieko kito, kaip tik savo valios projektuotą tikslą. Kadangi valios projektuoti tikslai ir pasaulėžiūros tiems tikslams pateisinti yra technologiškai apibūdintos gamtos pagrindas, žmogus atsiranda stovyje, kuriame jis susitinka tik pats save: valia į jėgos dauginimą pasirodo tuščia valia į valią. Žmogus susitinka gamtoje ne gamtą, bet savo valios sukurtą ir projektuotą tikslą.

Kaip ir pirmame punkte, žmogus yra centras nereikšmingo ir betikslio pasaulio, kuriame jis tik turi žinojimą apie sau reikalingą „objektyvią" gamtą ir savo paties perspektyvas. Be žmogaus tikslų ir projektų gamta yra tuščia ir bereikšmė. Kas yra reikšminga ir turi tiesą, yra tik žmogaus projektai, moksliniai arba kasdieniniai, pateisinami ideologijomis, kurios yra tik paviršutinis užtušavimas ir pateisinimas jėgos vartojimo žmogaus įtakos ribų išplėtimui. Niekas kitas neturi reikšmės, nes valia, kuri daugina žmogaus jėgą, pasirodo formoje valios į tuščią valią, kuri sudaro nesibaigiantį,

niekur nevažiuojantį ratą; žmogus yra paliktas sau ir pasauliui svetimas. Mes pasiekėme antrą nihilizmo veido pusę formoje laiko, kuris neina niekur, vien tik ratu valios į valią, kuri beprotiškai projektuoja vis „daugiau ir geriau", nepamatydama, kad pasiekia tik savo pačios tuštybę.

III. Būtis, realybė ir niekas

Trečia tezė, privedanti prie nihilizmo, yra mažiau komplikuota, bet filosofinėje dialektikoje pati pagrindinė. Ši tezė parodo, kad Vakarų filosofija savo galvosenos, kalbos ir institucijų struktūrose nepajėgė išspręsti būties klausimo. Čia nėra teigiama, kad to klausimo niekas neklausė; teigiama, kad šio klausimo atsakymas buvo neužtenkamas. Filosofija ieškojo metodų, kaip apibūdinti būtį objektyviai. Klausimo forma, kurioje buvo norėta apibūdinti būtį, buvo: „Kas yra būtis", kuri klausia ne apie būties egzistenciją, bet apie jos esmę.

Objektyvios būties esmės nustatymas įveda į pažiūras, kurios būtį laiko objektu, kurį galima apibūdinti objektyvinėmis savybėmis. Šis apibūdinimas nepastebi vienos klaidos, kuri pasirodo, stropiai išnagrinėjus kalbą. Kalbos struktūroje vartojame formą: „Kas nors yra, buvo, bus." „Kas nors yra geras, buvo didelis, bus gražus ir t.t." — ir visuomet randame skirtumą tarp objekto ir jo būties, išreikštos veiksmažodžiais „yra, buvo ir bus". Reiškia, kad būtis visuomet yra skirtinga nuo objekto ir subjekto ir nuo sumos visų objektų ir subjektų. Teigiant, kad „visas pasaulis yra geras", „visas pasaulis buvo bereikšmis", atsiranda skirtumas tarp visatos ir jos būties.

Vakarų filosofijoje būtis buvo laikoma augščiausiu objektu, turinčiu objektyvias savybes amžinybės, begalinės jėgos, žinojimo ir t.t.: Dievas. Šis būties apibūdinimas nepastebi, kad būtis negali būti palyginama su jokiu objektu, nesvarbu kaip augštai žmogus tą objektą įvertintų ir iškeltų. Kadangi Dievas, kaip augščiausias objektas tarp visų objektų, buvo paskelbtas būtimi, filosofinis galvojimas atsidūrė padėtyje, kurioje Dievas buvo sulygintas ir suvienytas su būtimi, nepastebint, kad būtis visuomet skirtinga ne tik nuo objektų sumos, bet ir nuo augščiausių objektų. Objektyvinė galvojimo kryptis Vakarų filosofijoje (prie objektų priskiriami ir subjektai, kurie šioje kryptyje apibūdinami objektyviai) laikė būtį augščiausiu objektu ir teigė, kad visata yra visų objektų suma. Bet Vakarų filosofiniame galvojime objektų suma yra tai, kas egzistuoja, o kas nepriklauso objektų sumai yra niekas; kadangi būtis niekada negali būti lygi nei vienam augščiausiam objektui — Dievui, nei visų objektų sumai, būtis Vakarų galvojime pasidaro lygi niekui. Būtis ir niekas yra lygūs, teigia Hegelis, permatęs Vakarų filosofinius pagrindus. Šis yra pagrindinis galvojimo įvykis, kuriuo remiasi nihilizmas. Bet šis įvykis, lemtingai katastrofiškas Vakarų filosofiniams pagrindams, tuo pačiu atidaro galimybes išplėsti žmogaus galvojimą.

Objektyvus galvojimas pasiekia savo ribas ryšio tarp objektų ir laiko klausime. Nesvarbu, kokį objektą (arba subjektą) paimtumėme, jis egzistuoja dabartiniame laiko momente, kuris niekada nesikeičia. Istoriškai kalbant, šis nesikeičiąs laiko momentas yra pagrindas, iš kurio buvo išvesta amžinybės idėja, kaip viena būties savybė, kuri niekad nesikeičia. Visa, kas atsitinka, atsitinka dabar, praeities nebėra ir ateities dar nėra.

Kas yra, yra dabartinis realybės stovis. Kadangi ir būtis yra vienas (nors augščiausias) objektas, ji veikia šiuo momentu (amžinai). Nors praeities jau nebėra, tradicinis galvojimas teigia, kad praeitis sudaro priežastines sąlygas, iš kurių galima išvesti dabartį, ir dabartis sudaro sąlygas ateičiai.

Problema, kuri šioje objektyvioje laiko struktūroje neišsprendžiama, susideda iš dviejų dalių:

1) Kaip praeitis, kurios jau nebėra, gali būti žinoma? Įspūdžius, objektyvius ir subjektyvius, žmogus turi dabar ir jie nieko nesako apie praeitį.

2) Kaip praeitis, kurios jau nebėra, gali priežastingai veikti į dabartį?

Šią problemą išnagrinėjus, būsime privesti prie laiko struktūros, kuri mums atidarys galvojimo dimensiją, neįmanomą Vakarų filosofinėse ribose. Paimkime bet kokį ryšį tarp subjekto ir objekto. Nesvarbu, kaip mes tą objektą išnagrinėjame objektyviai dabartiniame jo stovyje, šis procesas užima laiką, bet mes to laiko nerandame nagrinėtose objekto savybėse. Laikas ir jo dimensijos, kaip praeitis ir ateitis, nėra išvedamas iš objekto savybių. Kalbant subjektyviai, patirties procesas yra šis: nagrinėjant objektą iš vienos pusės, kitos pusės nematyti, bet supratimas, kad mes objektą nagrinėjame iš vienos pusės, reikalauja supratimo, kad objektas turi kitas puses. Kaip kita pusė žinoma? Būtų galima sakyti, kad ji yra atmintyje, bet atmintis, kaip subjektyvi funkcija, veikia dabar ir, išnagrinėjus atmintį, kaip dabar veikiančią funkciją, mes negalime išvesti laiko struktūros, kuri mums duotų praeitį.

Šiai problemai išaiškinti buvo sukurta keletas teorijų. Viena iš jų teigia, kad atmintis susideda iš įspūdžių, paliktų žmogaus fiziologijoje arba psichologijoje.

Kita tezė aiškina, kad praeitis yra žmogaus psichologinėje dalyje, apie kurią jis nieko nežino (pasąmonėje). Nei viena tezė praeities žinojimo problemos neišsprendžia: praeities įtakos ir nežinoma psichologinė dalis yra dabartinėje žmogaus sudėtyje ir apibūdinimas įspūdžių, paliktų iš praeities, mums tegali duoti faktišką dabartinio žmogaus stovio apibūdinimą. Objektyvių ir subjektyvių faktų apibūdinimas neimplikuoja nei praeities nei ateities. Analogiškai išsireiškiant, faktiškas sniege palikto pėdsako apibūdinimas pats savyje neimplikuoja praeities ir žmogaus, kuris paliko tuos pėdsakus. Pėdsakas yra 18 centimetrų ilgumo, 8 centimetrų platumo ir t.t.. Faktinis ir objektyvus apibūdinimas neimplikuoja laiko struktūros; taip pat subjektyvūs įspūdžiai, kuriuos mes gauname dabar arba kurie yra dabartinėje atminties funkcijoje ir jų faktiškas apibūdinimas neimplikuoja laiko struktūros. Reiškia, kad laiko patirtis įvyksta dimensijoje, kuri skirtinga nuo faktiškai duotų objektyvių ir subjektyvių savybių ir sąlygų. Laikas nėra subjektyvi patirtis, nes ši patirtis yra dabar ir neimplikuoja praeities ir ateities; nėra objektyvi patirtis, nes objektai ir jų savybės yra dabartiniame momente ir neimplikuoja praeities. Be to, laiko neįmanoma suprasti objektyviai, nes visa, ką mes patiriame objektyviai, yra laike, ir laikas nėra vienas tarpe kitų objektų.

Išvados šios: visi objektyvūs mokslai, įskaitant psichologiją, remiasi logika, bet logika ir jos struktūrose susidariusi reikšmė nėra išvedama nei iš subjektyvių procesų, nei iš objektyvių sąlygų ir jų savybių. Logikos struktūrose susidariusi reikšmė neimplikuoja nei subjektyvios nei objektyvios realybės, bet sudaro sąlygas galvojimui ne tik apie dabartinį pasaulio stovį

(subjektyvų ir objektyvų), bet ir apie praeities ir ateities stovių galimybes. Atsiranda šis stovis:

a) Logikos ir reikšmės, kuri sudaro pagrindinę žmogaus patirties struktūrą, neįmanoma suprasti priežastinėje objektų ir subjektų laiko srovėje, nes

b) Loginiai ir reikšmės įstatymai negalimi išvesti iš gamtinių įstatymų. Išvada:

c) Žmogaus patirties struktūra yra kitoje laiko dimensijoje negu subjektyvūs ir objektyvūs procesai ir nieko bendro neturi su priežastiniu gamtos procesu.

Epistemologiškai kalbant, susidaro logikos ir reikšmės patirties sritis, kurios ribose subjektyvūs ir objektyvūs įspūdžiai įgauna reikšmę. Reikšmė, nebūdama nei objektyvinėje, nei subjektyvinėje laiko srovėje, sudaro horizontą, kuris žmogaus patirtyje atveria praeitį ir ateitį. Šioje patirties sudėtyje praeitis neturi priežastinės įtakos į dabartį ir dabartis į ateitį, nes praeitis, kurios nebėra, ir ateitis, kurios dar nėra, yra atveriamos ir suprantamos reikšmės struktūrose. Reikšmės ir jos laiko dimensijos apibūdinimą galima pasiekti iš daugelio perspektyvų.

Sprendžiant dabartines socialines sąlygas ir išnagrinėjus jų visą empirinį stovį, neįmanoma nuspręsti, kad šios sąlygos neužtenkamos, kad jas reikia pagerinti arba pakeisti. Sprendimas remiasi ne pozityviu sąlygų apibūdinimu, bet tuo, kad jose ko nors trūksta, ir kad yra galimybė jas pakeisti. Tuo pačiu negalima sakyti, kad šis trūkumas ir galimybė yra subjektyvus jausmas arba galvojimas. Pozityvinis apibūdinimas subjekto, kaip mes jį dabar patiriame empiriškai, neįrodo jokio trūkumo ir galimybės. Sprendimas apie trūkumą atsiranda, kada pozityvus apibūdinimas yra apsprendžiamas galimybe, kuri dar nėra realizuota ir kuri gali

būti realizuota ateityje. Galimybės sudaro reikšmės horizontą, kuris „atidaro" laiką į ateitį ir į praeitį, kurio ribose dabartiniai objektyvūs ir subjektyvūs įspūdžiai turi reikšmę, organizaciją ir laikinę kryptį.

Kokia yra reikšmės laikinė struktūra? Abi laiko kryptys, praeitis ir ateitis, yra „prieš - akis" tokiu būdu, kad laukiant ateities galimybių, kuriomis mes sprendžiame pozityvų dabarties stovį, taip pat yra atidaryta praeitis, tik ne taip, kaip ji buvo, bet pagal jos reikšmę ateities galimybių struktūroje.

Žmogaus dabartinio objektyvaus ir subjektyvaus stovio patirtis priklauso ne nuo priežastinės reakcijos į dabartinius įspūdžius, bet nuo laiko formoje susidarančių galimybių motyvavimo. Reiškia, kad žmogaus patirtis nėra priežastinėje laiko struktūroje, bet galimybių ir reikšmės laiko struktūroje, kurią galima pavadinti „atemporaline".

Kita perspektyva, kuri priveda prie atemporalinės dimensijos, gaunasi išnagrinėjus žmogaus atminties procesą. Ontologiniame galvojime atmintis buvo išaiškinta šiuo būdu: žmogaus organinė ir protinė sudėtis yra palanki įspūdžiams, kurie yra objektyvių sąlygų produktas. Įspūdžiai nedingsta, bet pasilieka žmogaus fiziologijoje, psichologijoje arba protinėje sudėtyje. Atmintis, remiantis šia teze, yra buvusių įspūdžių pasirodymas žmogaus sudėtyje. Ši tezė, nors labai populiari, atminties klausimo neišsprendžia dėl tokių problemų:

Įspūdžiai, kurie yra pasilikę iš praeities ir kurie dabar pasirodo žmogaus sudėtyje, sudaro dabartinę žmogaus sudėtį ir nieko nesako apie praeitį. Kad galėtume sakyti, jog įspūdžiai yra iš praeities, reikalinga įeiti į kitą laiko dimensiją, kuri skiriasi nuo dabartinės

žmogaus sudėties. Analogiškai kalbant, įspūdis yra kaip sniege pėdsakas. Apibūdindami įspūdžius — pėdsakus sniege — su stropiausiu objektyviu tikslumu, mes iš šio apibūdinimo nieko negalėtumėme išvesti apie praeitį. Šių savybių suma yra dabartiniame laiko stovyje. Kad suprastume atmintį, turime žiūrėti ne į įspūdžius, bet „per juos" į jų reikšmę, kuri yra skirtinga nuo įspūdžių. Atmintis nėra laiko dimensijoje, kurioje vienas įspūdis seka kitą, bet atemporaliniame laike, kuriame įspūdžiai *simbolizuoja praeities reikšmę. Atmintis tokiu būdu* nėra nei subjektyvaus, nei objektyvaus įspūdis, bet priklauso atemporalinei laiko struktūrai, kuri atveria reikšmes ir galimybes. Atmintis neturi priežastinio ryšio su praeitimi, ir priežastinė laiko struktūra nesudaro jai pagrindo. Atminties pagrindas yra reikšmės dimensija, kuri praeitį implikuoja.

IV. Ontologinės išvados

Duotasis laiko dimensijos apibrėžimas galimybių ir reikšmės formoje reikalauja skirtingo būties interpretavimo. Tradiciniame galvojime būtis buvo augščiausias *objektas tarp objektų sumos, turįs tokias savybes kaip* amžinybę, begalinį žinojimą, begalinę jėgą ir t.t., kurios niekad nesikeičia. Reiškia, būtis neturi jokio ryšio su laikiniu procesu. Kaip diskusijos parodė, šio būties supratimo ne tik nebuvo galima pasiekti žmogaus žinojimu, bet iš kitos pusės jis privedė prie nihilizmo ir bereikšmio pasaulio.

Būties apibūdinimas turi sutapti su patiriamomis pasaulio dimensijomis. Kaip matėme, viena iš tų dimensijų yra atemporalinė laiko struktūra (tai nereiškia netemporalinė). Viena pastaba turi būti padaryta, kal-

bant apie laiką: tradicinis galvojimas apie laiką buvo arba objektyvus arba subjektyvus; mūsų diskusijos priveda prie išvados, kad laikas negali būti nei objektyvus nei subjektyvus, nes visi objektai ir subjektai remiasi laiko eiga ir jame atidarytomis galimybėmis ir reikšmėmis. Išvada yra ta, kad būtis nėra „amžinas objektas" (buvęs pavadintas Dievu), bet pasaulio laiko atemporalinė dimensija, kuri nėra nei subjektas nei objektas, bet kurio galimybių struktūroje subjektyvus procesas ir objektyvi eiga įgauna reikšmę. Šis interpretavimas patenkina sąlygas mūsų diskusijų, kurios parodė, kad būtis negali būti objektas, nesvarbu kaip augštai iškeltas, nei subjektyvus procesas ir jo projektai, bet yra visuomet skirtinga nuo visų objektų ir subjektų.

Šiose pažiūrose tradicinis ontologinis klausimas „kas yra žmogus?" yra per ribotas, nes jis duoda esminį apibūdinimą, kuris, kaip matėme, yra bereikšmis pasiekus Vakarų filosofinio galvojimo ribas. Čia nėra teigiama, kad šis klausimas nebėra klausiamas; bet kad jis yra tradicinis įprotis, likęs kalbos logikoje ir gramatinėse struktūrose. Apie žmogų nebegalima galvoti kaip apie substanciją arba subjektą, bet kaip apie įvykį, kuriame atsiveria atemporalinė pasaulio dimensija galimybių ir reikšmės formoje. Remiantis šiomis pažiūromis, jau pasirodo filosofinių tezių, kurios teigia, kad žmogaus sąmonė yra lygi laikui atemporalinėje arba ketvirtos dimensijos formoje.

Išvados mokslams, kurie nagrinėja žmogų, istoriją ir civilizacijas, yra gan svarios. Metodai, kurie ribojasi pažiūromis, kad žmogus yra subjektas arba objektas, yra neužtenkami pilnai suprasti žmogaus egzistenciją. Nauji metodai, kaip hermeneutika, fenomenologinė redukcija ir etiologija, yra padarę daug pažangos pilnes-

niam žmogaus egzistencijos supratimui. Reikia tikėtis, kad atemporalinis žmogaus ir jo pasaulio supratimas duos filosofinius pagrindus „naujai" Vakarų civilizacijai, kuriuose trejybė „metafizika, teologija ir ontologija" nebeturės vietos ir reikšmės.

TECHNOLOGINĖ ATEITIS

DONATAS ŠATAS

Žmogus visada bando žvelgti į ateitį ir ją pramatyti, nors dažniausiai nesėkmingai. Visais laikais yra buvę pranašų, pranašysčių interpretatorių, pagrįstų ir nepagrįstų spėliojimų apie artėjančias katastrofas, literatūrinių kūrinių, vaizduojančių ateities gyvenimą. Kai kurie iš šių bandymų buvo greitai užmiršti, kiti ilgiau išlaikė mūsų dėmesį. Malthus teorija, paskelbta 1798 metais, dabar vėl tapo aktuali. Orwell veikalas *1984* pasidarė klasikiniu. Paskutiniu metu vėl iškilo pranašysčių banga apie artėjančią krizę, kuri įvyks išnaudojus žaliavų išteklius ir galutinai užteršus aplinką. Bendras tų visų pranašysčių bruožas — tai pesimistinė pažiūra į žmonijos ateitį. „Pasaulio galo" pranašystės visais laikais buvo intriguojančios ir sensacingos.

Ateities spėliojimams sunku surasti tvirtesnį pagrindą. Pirmas žvilgsnis, gal būt, kryptų į istoriją, mokslą apie praeities įvykius. Deja, istorija nėra mokslas ta prasme, kad sugebėtų ar pretenduotų į ateities įvykių pramatymą. Istorija tik aprašo ir analizuoja praeitį, ir

klišė, kad „istorija kartojasi", yra tik klišė, kuria niekas rimtai netiki. Sociologija, politiniai mokslai yra taip pat visų pirma analitiniai mokslai, kaip ir istorija. Tikslieji mokslai pramato ateities įvykius savo siaurų disciplinų rėmuose. Kūną pastūmus žinoma jėga, galima tiksliai apskaičiuoti jo greitį prieš patį įvykį. Suvedus du reaguojančius chemikalus, galima tiksliai atspėti, kokia medžiaga bus gauta. Tikslieji mokslai leidžia spėti ateitį preciziškai, bet, deja, jie tiesiogiai neveikia į žmonių gyvenimą. Jie veikia per technologiją ir sudaro jos augimo pagrindą. Technologija, t.y., įvairių mokslų pritaikymas žmogaus norams ir jo naudai ar nenaudai, turi pagrindinį vaidmenį, apsprendžiant žmogaus dabarties ir ateities aplinką bei jo gyvenimo sąlygas.

Mokslo ir technologijos artimas santykis yra palyginant neseniai susiformavęs. Tikslieji mokslai vystėsi atskirai ir nepriklausomai nuo technologijos, skatinami žmogaus intelektualinio smalsumo. Technologijos augimo šaknys yra ne moksluose, bet amatuose. Pramoninė revoliucija prasidėjo ne mokslininkų, bet amatininkų tarpe. Gal būt, pirmasis mokslo ir technologijos sąlytis, davęs gerus rezultatus, buvo Vokietijos cheminės pramonės išaugimas prieš I pasaulinį karą, kurio pagrinde buvo vokiečių chemikų darbai. Po to ir ypatingai po II pasaulinio karo, tikslieji mokslai pasidarė pagrindiniu technologijos varikliu. Tuo pačiu technologijos reikalavimai pradėjo dominuoti mokslininkų darbą. Jei iš vienos pusės technologijos augimą įtakoja tikslieji mokslai ir jų sferoje padaryti atradimai, tai iš kitos pusės technologija ir jos augimo kryptys turi didžiulę įtaką mokslų pažangai, ypatingai į mokslininkų koncentraciją technologiškai svarbiems uždaviniams spręsti. Technologijos augimo kryptys yra veikiamos ekonomi-

nių, politinių, socialinių ir kitokių reikalavimų. Technologija pasidaro sritis, kurioje susikerta ir mokslo atradimų įgyvendinimas ir visos kitos į žmoniją veikiančios jėgos. Taigi, technologijos pažangos stebėjimas turėtų būti pats reikšmingiausias rodiklis, norint įžiūrėti ateities vystymąsi. Technologijos rėmuose dažnai išsprendžiamos viena kitai priešingos ekonominės, socialinės ir politinės aspiracijos.

Technologija nevien tik išryškina žmonijos vystymosi kryptį, bet pati arba jos gaminiai veikia į žmones ir jų *norus, kuriuos technologija turės spręsti.* Tai dar padidina technologijos reikšmę ir jos įtaką į mūsų ateitį, nes ji pasidaro nevien tik dirva, kurioje galima stebėti įvairių jėgų susikirtimą ir matyti jų išsprendimą, bet pati įtaigoja į ją veikiančias jėgas. Šią technologijos sukurtų daiktų galią įtaigoti žmonių elgesį ir ateities įvykius ryškiausiai yra pastebėjęs McLuhan, kuris suhumanina žmogaus naudojamus daiktus ir ypač komunikacines priemones, matydamas juose žmogaus pojūčių ir jėgos praplėtimą.

Technologija, kaip demokratėjimo veiksnys

Istoriškai žmonijos demokratėjimas vyko per beaugantį vidurinį luomą — buržuaziją. Vidurinis luomas stiprėjo ir vystėsi, didėjant bendram krašto turtui ir platėjant to turto pasidalinimui. Pati pagrindinė demokratinių laisvių garantija yra politinės ir ekonominės jėgos kuo platesnis pasiskirstymas. Vienos iš šių jėgų išsiskleidimas gimdo spaudimą prieš kitos koncentraciją. Neįmanoma įsivaizduoti žmonių vieneto, kuris tvarkytųsi demokratiškai, o visa ekonominė jėga būtų koncentruota mažoje tautos dalyje. Lygiai taip pat ne-

įmanoma išlaikyti politinės kontrolės mažame žmonių ratelyje, jei ekonominė jėga plačiai pasidalinusi.

Gal būt, Orwell *1984* pasėkoje, o gal ir dėl bendro humanitarų antagonizmo technologijai, dažnai į technologiją žiūrima, kaip į veiksnį, vedantį žmoniją į vergiją, bet ne į laisvėjimą. Tačiau aišku, kad technologija padarė žmogų mažiau priklausomu nuo jam gamtos uždėtų varžtų. Susisiekimo būdai, platesnė komunikacija — tai technologijos sukurtos priemonės, padidinančios jo veikimo ribas, o įvairios mašinos — tai priemonės, padidinančios jo fizinę jėgą. Dar daugiau, technologijos augimas mažina ir žmogaus priklausomybę nuo kito žmogaus. Šis procesas vyksta tradiciniu keliu, nes ugdo gausią vidurinę klasę, aptarnaujančią technologiją ir užsiangažavusią skatinti jos augimą. Tai naujoji buržuazija, kuri savyje neša destruktyvius bruožus jėgos ir turto centralizacijai.

Technologiją valdančių žmonių įtaka ir palinkimas į demokratiją nėra to paties pobūdžio, kaip intelektualų palinkimas į jiems ideologiškai įdomią sąvoką. Intelektualinės grupės, kurioms atstovauja menininkai ir mokslininkai, gali savo įsitikinimuose svyruoti ir kartais pasitarnauti net ir tironiškai valdžiai. Technologiją valdančios grupės tarnauja bet kokiai politinei valdžiai daug klusniau nei intelektualai, tačiau ši grupė visada gravituoja į daugiau pluralistinę, mažiau centralizuotą sistemą. Tik menkiau centralizuotoje sistemoje įmanoma efektyviai spręsti technologijos rėmuose vykstančius konfliktus. O technologija, kaip minėta, visą laiką sprendžia konfliktus tarp įvairių konkuruojančių procesų ir tarp įvairių socialinių jėgų, kurios į ją veikia. Be to, technologiją valdančioji klasė yra savanaudiškai suinteresuota savimi ir todėl vienintelis būdas savo gero-

vę užtikrinti yra augti, ir augti kuo galima savarankiškiau. Taigi, technologijos buržuazija sudaro didžiulę, sunkiai paveikiamą jėgą, kuri gal ir nesąmoningai, bet siekia daugiau laisvės sau ir kartu ją supančiai visuomenei. Svarbu ne tos klasės politinis nusistatymas, bet jos jėga. Ši technologinė buržuazija, nors ji ir simpatizuotų valdančios politinės jėgos norams, turi perdaug inercijos, kad ji būtų paklusni ir lengvai valdoma. To technologinės buržuazijos vykdomo ne ideologinio, bet savisauginio ir savanaudiško demokratėjimo srauto neįmanoma užgniaužti, nesunaikinus pačios technologijos. O prieš technologiją dar jokia politinė valdžia nėra išėjusi ir sunkoka įsivaizduoti situaciją, kur politinė valdžia patektų į antitechnologiškai nusiteikusios grupės rankas. Paimti politinę valdžią reikia jėgos, o technologija sudaro svarbiausią tos jėgos šaltinį.

Žinoma, laikinas ekonominės jėgos susikoncentravimas įmanomas ir technologiškai išsivysčiusiuose kraštuose. Politinė tironija tokiose sąlygose gali būti žymiai baisesnė nei technologiškai atsilikusiuose kraštuose. Valdovui technologija duoda galimybę žymiai efektyviau ir totališkiau kontroliuoti visus gyvenimo aspektus. Tačiau valdžia kartu yra priversta dalintis jėga su daugeliu žmonių, kurie reikalingi technologijai aptarnauti, o tai ir neša centrinės jėgos suskaldymo pradus.

Technologijos augimas ir jo ribos

Žvelgiant į tolimesnę ateitį, galima kelti klausimą, kiek ilgai technologija gali augti vis didėjančiu tempu, kokios jėgos tą augimą sustabdys ir kokia situacija išsivystys šiam augimui sustojus. Technologijos augimas vyksta vis greitėjančiu tempu ir savaime aišku, kad il-

galaikis tokio augimo progresavimas neįmanomas (kaip gamtoje niekas negali nesulaikomai augti). Jis turėtų sustoti ar tai pasiekiant lygsvarą ar katastrofiškai. Oro ir vandens visiškas užteršimas, maisto produktų pritrūkimas žmonijos skaičiui nesulaikomai augant, žaliavų išsekimas — tai vis tos ribos, kurios gali sustabdyti technologijos augimą ir žmonijos pragyvenimo lygį nustumti atgal. Tos ribos yra realios, bet nebūtinai pastovios, nes gali būti paties žmogaus keičiamos per naujus mokslinius ir technologinius atradimus.

Šiuo metu mes žiūrime į technologiją, kaip į daiktų gamintoją ir, kai kalbame apie jos augimo problemas, kalbame apie daiktų gamybos sustojimą ar bent augimo tempų sumažėjimą. Kad daiktų gamybos tempai sumažės, yra neišvengiama, bet tai nebūtinai surišta su technologijos augimo sumažėjimu ar žmonijos gyvenimo lygio smukimu. Žmonių troškimas turėti daugiau daiktų iš tikrųjų yra gana ribotas ir nesunkiai prisotinamas. Žmogui būtina turėti tam tikrą daiktų minimumą. Tą minimumą pasiekus, daiktai įgyja kitą prasmę nei jų pagrindinė paskirtis. Tas minimumas yra nedidelis ir daugelio žmonių, bent technologiškai išsivysčiusiuose kraštuose, jau pasiektas. Pagrindinė rūbo paskirtis yra izoliuoti kūną nuo temperatūros pasikeitimų, tačiau jau pradedant urviniu žmogumi rūbas taip pat tarnauja uniforma, parodančia žmogaus statusą visuomenėje ar jo skonį pasirenkant rūbą. Daiktuose, šiuo atveju rūbe, žmogus ieško prasmės, kurią jam ne tas daiktas, bet tik jį supantys žmonės tegali duoti. Tokia daiktų reikšmės perversija yra apėmusi veik visus mūsų gyvenime naudojamus objektus ir kadangi daugelio daiktų reikšmė nėra pagrindinė, tai jų atsisakyti gana nesunku. Daiktų gamybos lygsvaros pasie-

kimas yra nesunkiai įmanomas, nes pats daiktų pareikalavimas daugiausia surištas su mados, ne būtinumo reikalu. Ši lygsvara nebūtinai turi būti labai augštame lygyje, kad galėtų žmogų patenkinti. Tačiau tai nereiškia, kad žmogaus gyvenimo standartas turi apsistoti *tam tikrame lygsvaros lygyje, nebent mes gyvenimo* standartą matuotume tik grynai daiktų skaičiumi, kurį asmuo sugebėjo sukaupti ar sunaudoti.

Normalus bekatastrofinis lygsvaros pasiekimas daiktų gamyboje gali būti sutrukdytas tik nekontroliuojamo žmonių skaičiaus augimo. Tai galėtų laikyti maisto ir būtinų daiktų pareikalavimą augščiau jų pasiūlos. Čia gal reikėtų tikėti mokslo ir technologijos sugebėjimu pasivyti atradimais daiktų ir maisto pareikalavime ir taip pat visuomenės sugebėjimu savo augimą reguliuoti. Mokslas ir technologija yra daug kartų pademonstravę, kad galima surasti naujų nepramatytų sprendimų. Indijai jau seniai grėsė badas, tačiau derliaus pagerinimas, kaip pesticidų naudojimo ir naujų javų kultūrų įvedimo rezultatas, pakeitė to krašto artėjimą į visuotiną badą. Technologija jau šiuo metu yra išvysčiusi priemones, reikalingas žmonijos vis didėjančio apetito patenkinimui ir jos bekatastrofiniam privedimui prie daiktų pareikalavimo ir pasiūlos lygsvaros stovio. Pati pagrindinė technologijos augimo garantija yra energija, ir tai iš dalies išspręsta atominės energijos šaltinio suradimu. Turint užtenkamai energijos, lieka žaliavų klausimas. Jos nors ir ribotos, bet dar ne visos yra naudojamos, nes ne visus žaliavų išteklius šiuo metu ekonomiška naudoti. Be to, žmogus žaliavų nesunaikina, jis tik jas išbarsto. Recirkuliacija yra galima ir reikalinga ne vien tik kaip žaliavų taupymo būdas, bet ir tolimesnio aplinkos užteršimo išvengimui.

Podaiktinė technologija

Technologijai pasiekus daiktų gamybos - pareikalavimo lygsvarą arba daiktų gamybos - žaliavų gavimo lygsvarą, jos augimas, kokį mes jį šiandien matome, pasidarys neįmanomas. Pakeisti visą modernaus technologinio gyvenimo struktūrą, kuri yra pritaikyta augimui, į struktūrą, pritaikytą pusiausvyriniam stoviui, būtų gana katastrofiško pobūdžio įvykis ir, gal būt, sunkiai įmanomas. Per daug intelektualinės energijos, žmonių prakaito ir vilčių sudėta į technologijos augimo vystymąsi ir per didelis šio augimo momentas, kad visa tai lengvai sustotų, užleidžiant vietą kokiai nors kitai žmogaus kūrybos sričiai. Tačiau daiktų gamyba turi pasiekti pusiausvyrinį stovį, o technologija šiuo metu yra aiškiai visų pirma daiktų gamintoja. Todėl technologijos augimo tęstinumas įmanomas tik pakeičiant jos augimo kryptį.

Technologija šiuo metu stipriai auga ir ateityje dar daugiau augs komunikacijos srityje. Žmogaus daiktų pareikalavimas yra palyginant menkas su jo komunikacijos pareikalavimu, ypač kai jis pajus jos reikšmę savo gyvenime. Didžiulė nauja dirva atsidaro technologijos augimui komunikacinių priemonių gamyboje ir ypatingai komunikacinio tinklo ir metodų išplėtime.

Technologijai plečiantis, daugelis profesijų atsidurs jos veikimo sferoje. Šiuo metu medicina dar yra išlaikiusi laisvos profesijos statusą, bet tai nesunkiai sutechnologinama sritis. Medicinos sutechnologinimas ateina iš kelių pusių. Plyšys tarp biologijos mokslo ir medicinos praktikos yra didžiulis, nepalyginant didesnis negu tarp fizikos ir inžinerijos. Jis, be abejo, bus mažinamas iki biologijos ir medicinos įsiliejimo į bendrą fizikos -

chemijos mokslą su skirtumu, kad biologija domėsis fiziko - cheminiais reiškiniais gyvuose organizmuose ir tuo pačiu jų reguliavimu fizinėmis ir cheminėmis priemonėmis. Medicinos praktika atakuojama ir iš kitų pusių. Praktikuojantis medikas jau dabar turi pasitikėti pramonės pateiktais vaistais, net nesuprasdamas jų veikimo detalių. Be to, turi naudotis įvairia brangia aparatūra ir sutikti su situacija, kad be tos aparatūros, be visos technologinės paramos, jo veikimo efektyvumas labai sumažėtų. Dar blogiau, medicinos profesija, kaip ir daugelis kitų profesijų, operuoja statistika. Diagnozė nustatoma, pasiremiant ankstyvesniu patyrimu. Jei paciento simptomai, kurie yra arba pastebimi arba išmatuojami labiau atitinka tos ar kitos ligos simptomams, tai daroma išvada, kad pacientas ta liga ir serga. Specifinis gydymas yra taip pat iš anksto nustatytas, pasiremiant statistiniais duomenimis apie vienos ar kitos procedūros ar vaistų pasisekimo galimybę. Statistinių duomenų sutelkimas, jų klasifikacija ir atrinkimas žymiai geriau atliekami kompiuterių nei žmogaus. Iš dalies nuostabu, kad šiuo metu dar nėra plačiau naudojami kompiuterių pagalba medicinoje. Šių visų technologijos išaugintų priemonių priėmimas į praktiką ir sudaro srities sutechnologinimą. Teorinių žinių perkėlimas į kitas disciplinas (medicinos atveju į biologiją), priklausomumas nuo komplikuotos aparatūros, kuri yra kuriama ir aptarnaujama įvairių sričių specialistų ir diagnozės bei sprendimo, ką daryti, perdavimas mašinoms reiškia šios profesijos mirtį, kaip laisvos profesijos. Prasideda jos *inkorporavimas į bendrą technologinę veiklą.*

Medicina, gal būt, yra lengviausias pavyzdys, norint parodyti *technologijos* galią vis plačiau apimti visą žmogaus gyvenimą, ne vien tik būti jam reikalingų

daiktų gamintoja. Visos kitos profesijos, kurios operuoja statistika ir kurios remiasi į tiksliuosius mokslus, lygiai lengvai absorbuojamos į bendrą technologinį pasaulį. Taip pat absorbuojamos sritys, kurių teorinis pagrindas netvirtas, bet kurios turi remtis statistika, pasirenkant specifinį veiksmą. Visos sritys, surištos su žmonių elgsena, yra šioje situacijoje. Mokslinis priėjimas prie individualios ar masinės psichologijos ta pačia prasme, kaip fizikos priėjimas prie elektros technologijos, yra neįmanomas ir, gal būt, paliks neįmanomas. Telieka remtis patirtimi, t.y., statistiniais duomenimis. Tokie sprendimai tiksliau ir greičiau pasiekiami kompiuterių pagalba. Profesijos ir mokslai, kurie sprendžia žmogaus socialinius santykius, kaip teisė, sociologija taip pat sutechnologinami, nes jie naudojasi statistiniais duomenimis. Kompiuteris žymiai lengviau gali atrinkti teisininkui reikalingų bylų citatas nei jis pats ar jo štabas. Sociologas gali susikurti didžiulę statistinių duomenų bazę, rodančią, kaip žmonės elgėsi atskirais atvejais. Patirties krovimas į kompiuterių atmintis ir tos atminties naudojimas, ją atitinkamai klasifikavus ir programavus, sudaro galimybę sritims be tikslesnio teorinio pagrindo pasiekti tikslaus veikimo apsprendimo. Kartu tai reiškia, bent iš dalies, tokių sričių sutechnologinimą.

Sutechnologintas žmogus

Technologija praturtina žmogų jam patiekdama daugiau daiktų, daugiau judėjimo galimybių, daugiau komunikacijos priemonių, daugiau laisvalaikio. Ji tačiau iš dalies ir pavergia žmogų, padarydama jį daugiau priklausomu nuo kitų ir dar svarbiau, reikalaudama iš

žmogaus laiko — darbo technologinėms įmonėms aptarnauti. Tiesa, beauganti technologija mažina darbo valandų skaičių, tačiau darbo kokybė keičiasi. Technologija darbą padaro vergija (bent daugumai žmonių, aptarnaujančių pramonę), atimdama iš žmogaus pasitenkinimą matyti savo darbo vaisius, atimdama iš žmogaus natūralų norą išlieti darbe savo kūrybingumą. Prieštechnologinis amatininkas turėjo žymiai daugiau progos patenkinti savo norą ką nors sukurti nei fabriko darbininkas, iš kurio reikalaujama atlikti palyginant nesudėtingą funkciją. Visiškai sutechnologinus žemės ūkį, ir žemės ūkio darbininkas atsidurs panašioje padėtyje. Tiesa, ir darbininkas ir sutechnologintas ūkininkas mažiau ir dirbs, tačiau jo galimybės pasitenkinti darbu vis mažės. Dažnai sakoma, kad automatizacija kaip tik naikina nesudėtingiausius ir tuo pačiu nuobodžiausius darbus. Iš tikrųjų mechanizacija ir automatizacija mažina ir daugiau kūrybingų darbų paklausą. Jei prieštechnologinis amatininkas, sakykim, batsiuvys, pagamindamas kiekvieną porą batų turėdavo galimybę įdėti šiek tiek kūrybos, tai batų fabrike jis teatlieka kokią vieną funkciją ir nebeturi progos matyti visos darbo eigos. Ateityje jo atliekama funkcija dar siaurės. Paties bato sukūrimas yra atliekamas žmogaus amatininko, bet dėka mašinų ir kitų žmonių darbo toks modernus amatininkas, dažnai su akademiniu laipsniu, pakartoja savo sukurto bato modelį tūkstančius kartų. Tiesa, moderni technologija dar ugdo mechanikų kadrus, kuriems tenka taisyti mašinas ir kurių darbas užtenkamai augštos kokybės, nes reikalauja išanalizuoti problemą, kad suradus neveikiantį narį ir jį pašalinus. Žinoma, technikinis personalas ir augštesnis valdantysis personalas turi darbus, kurie patenkina žmogaus

kūrybos norą, bet tai tik mažas procentas visų žmonių, dirbančių pramonėje. Tikėtis, kad kokie nors pakeitimai pramonėje sugebės grąžinti darbo kokybę, atrodo, būtų be pagrindo. Beauganti technologija toliau dar labiau naikins pasitenkinimą darbu. Čia yra savotiškas beaugančios technologijos dvilypumas jos santykiuose su žmogumi. Iš vienos pusės ji — palaima, nes didina darbo našumą, iš kitos — vergija, nes mažina darbo kokybę.

Kelio atgal nuo technologijos užmetamos vergijos nėra. Kartais pastebimi atskirų individų sukilimai prieš tokią technologijos hegemoniją yra tik laikina ir betikslė demonstracija. Jaunuolis, kuris geriau pasirenka siūti diržus, tuo save sugrąžindamas į XIX amžiaus amatininko vietą, tik bergždžiai demonstruoja savo nepasitenkinimą technologija, nes ar anksčiau ar vėliau jis atsidurs pramonėje už surenkamos linijos, kai noras dalyvauti pramonės gaminių naudojime pergalės rezistenciją nepasiduoti pramonės vergijai. Kaip bebūtų stengiamasi, pramonė reikalauja ir reikalaus darbo rankų įvairiems mažiems, nesvarbiems, nesudėtingiems procesams atlikti (kurie nesileidžia būti mechanizuojami ar kurių mechanizacija neekonomiška). Mechanizacija padaugina žmogaus muskulų jėgą, bet nedaug tesukuria visapusiškai psichologiškai patenkinamų darbų.

Pramonės reliatyvi vergija rodo tendenciją augti. Technologiškai išsivystę kraštai sudaro savo jaunesnei kartai žymiai daugiau progos išsimokslinti. Dirbtinas studentų skaičiaus reguliavimas gali laikinai palaikyti lygsvarą tarp augštuosius mokslus baigusių ir jiems darbo pasiūlos, bet tai neša nepasitenkinimo pradus. Lygiai taip pat nepasitenkinimą neša per didelis augštuosius mokslus baigusių skaičius ir jiems atitinkamų

darbų nebuvimas. Tačiau tendencija mokytis, reikia manyti, didės ir toliau. Išsilavinusiam asmeniui reikalinga sudėtingesnio darbo nei pramonė jam gali pasiūlyti, ir to potroškio nepatenkinimas didina reliatyvią pramonės vergiją.

Technologinės vergijos išsprendimas

Technologija neša žmogui palaimą ir vergiją, ir tas konfliktas turėtų būti išspręstas. Sprendimas revoliucijos būdu sunkiai įmanomas, nes revoliucijos reikalauja jėgos panaudojimo, o ta jėga kaip tik slypi technologijoje. Grupinis pasitraukimas, susikuriant atskiras subkultūras, kurios atneštų technologijos nešamas gėrybes ir kartu jos nešamą vergiją, taip pat nėra realus. Nors tokių demonstracijų jau ir dabar pasitaiko, tačiau tai sunkiai galėtų išsivystyti į platesnį judėjimą. Žmogaus noras patenkinti save, nepaisant kaip menkus kūrybos sugebėjimus jis turėtų, jo noras matyti kitų pripažinimą už savo veiklą yra per didelis, kad jis rezignuotų bei pasiduotų viską apimančiai, nors ir švelniai, technologijos vergijai. Kompromisinis kelias iš tokios padėties būtų dalinių subkultūrų susikūrimas. Tokios subkultūros reikalautų iš žmogaus laiko ir interesų susiskaldymo, bet tai pilnai įmanoma, prileidžiant mažesnį laiko reikalavimą technologijai aptarnauti. Be to, technologijos išugdytos įvairios komunikacinės sistemos žymiai palengvina žmogaus dalyvavimą dalinėje subkultūroje. Tokios dalinės subkultūros yra seniai žinomos. Daugelis pasaulio menininkų duoną pelno ne iš savo kūrybos. Daugelis išeivių bendruomenių, jų tarpe ir lietuviškoji išeivija, gyvena dvejose kultūrose, atiduodami duoklę juos supančiai aplinkai, iš kurios jie

pelnosi duoną, ir vystydami kitas aspiracijas mažos grupės rėmuose. Toks gyvenimo dvilypumas yra lengviausias būdas pabėgti nuo technologinės vergijos.

Šitoks subkultūrų susikūrimas atneš daugelį pasikeitimų gyvenime. Darbas ar profesija praras savo reikšmę, kaip pagrindinis žmogų charakterizuojąs ir jo socialinį gyvenimą nustatąs veiksnys. Jei šiuo metu žmonės charakterizuojami pagal jų užsiėmimą, tai ateityje tokia charakterizacija bus dviguba: elektromonteris - istorikas, kompiuterio programatorius - poetas, policininkas - ornitologas. Tokios dvilypės profesijos praplis dėl didėjančio išsilavinusių žmonių skaičiaus, kurių dauguma, ypač humanitarinių mokslų srityse, negalės rasti pagrindinio darbo savo pasirinktose srityse. Tokios dvilypės profesijos pasidarys prasmingesnės dėl sumažėjusio darbo valandų skaičiaus ir dėl pagerėjusios komunikacijos, kuri sudarys tikrai prasmingą galimybę dalyvauti subkultūroje.

Galima galvoti, kad tai sukurs didelę diletantų masę, bebandančią savo laimę jų mėgiamose srityse, *bet kuriose jie neturi nei pakankamo pasiruošimo nei* galimybės savo žinias toliau ugdyti, tam nepaskiriant viso laiko. Diletantus - mėgėjus nuo profesionalų skiria pasiruošimas ir daugelyje sričių, nors ir ne visose, artima komunikacija su savo srities kolegomis. Bet anksčiau minėtos subkultūros nebūtinai turi būti diletantiško pobūdžio. Daugelis asmenų su profesiniu pasiruošimu paliks be galimybės praktikuoti savo pasirinktoje srityje. Ateities komunikacinės galimybės didžiulės. Medžiaga iš kompiuterių atminties centrų gali būti lengvai pristatyta į namus; audiovizualinė komunikacija su savo srities kolegomis bet kuriuo metu jau dabar galima, tik brangi. Žmonių judėjimas pasidarys dar

lengviau prieinamas nei dabar. Meno suklestėjimas tam tikru metu, tam tikrose vietose gal lengviausiai būtų aiškinamas, kaip komunikacijos rezultatas tarp grupės žmonių, kurie vienas kitą stimuliuoja kūrybai. Taip tapyba vienu metu klestėjo Paryžiuje, vėliau — New Yorke. Tokio geografinio artumo būtinumas ateityje bus mažiau reikalingas išaugus intensyviai komunikacijai. Taigi, subkultūros, kurios reikalingos žmogui psichologiškai patenkinti, gali išaugti plačiai išsivysčiusios komunikacijos dėka į globalinės apimties meno ir mokslo židinius.

Dauguma spekuliacijų apie žmonijos ateitį pranašauja žmonijos regresiją ar net katastrofiško pobūdžio įvykius pirmoje eilėje dėl ekologinių priežasčių. Tokios pažiūros turi daug pagrindo, bet galima ir optimistiškiau pasižiūrėti į žmonijos ateitį, pasitikint žmogaus intelektu ir jo sugebėjimu valdyti savo paties susikurtą įrankį — technologiją.

ROBERT KAUPELIS

gimė 1928 m. Amsterdame, N.Y. Studijavo State College at Buffalo, Albright Art School, Teachers College, Columbia University. Dėsto meną New Yorko Universitete. Svarbesnės parodos: Bertha Schaefer Gallery, Elwood Museum, Castellane Gallery, New York University. Vėliausioje parodoje „jungia laisvą senosios abstrakčių ekspresionistų kartos entuziazmą su griežtai apibrėžtų metmenų sluogsniu į tvarkingesnę ir labiau suvienytą visumą, negu atrodytų įmanoma" (John Canaday, The New York Times, *1972 spalio 28), atskleisdamas „viliojantį grožio ir lengvumo pajutimą" ir „stipriausią vizualinio judesio jausmą" (Laura Sue Schwartz,* Arts Magazine, *1973 gruodis - sausis).*

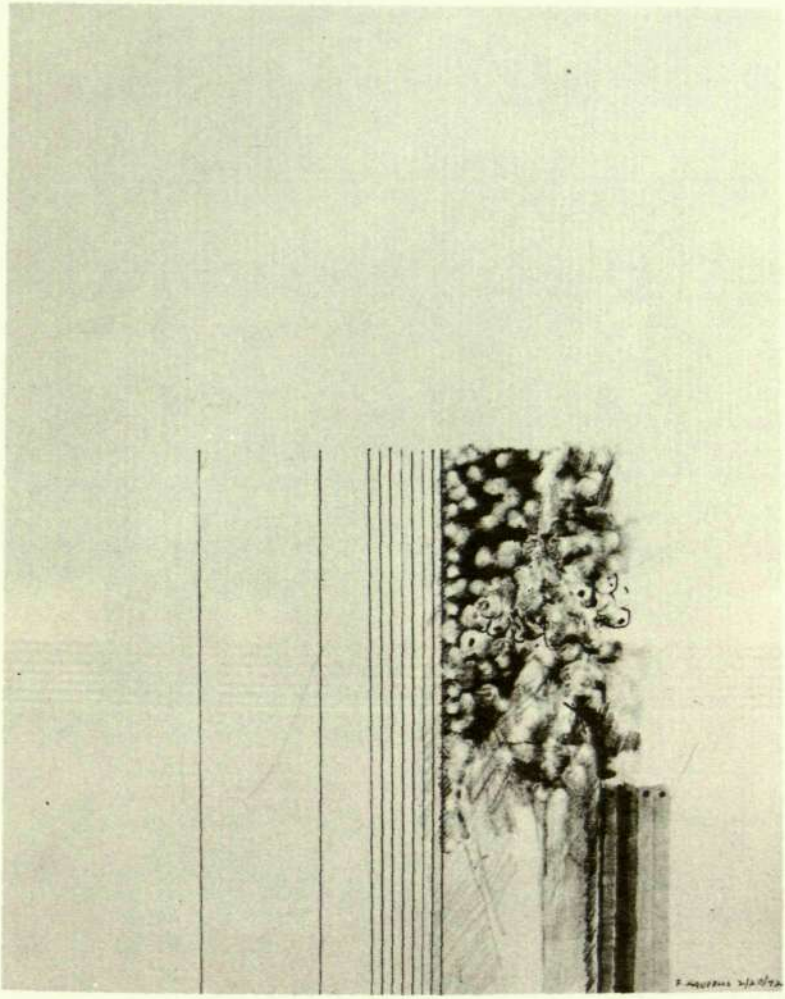

Be pavadinimo, 2/20/72, mišri technika, 14" x 11"

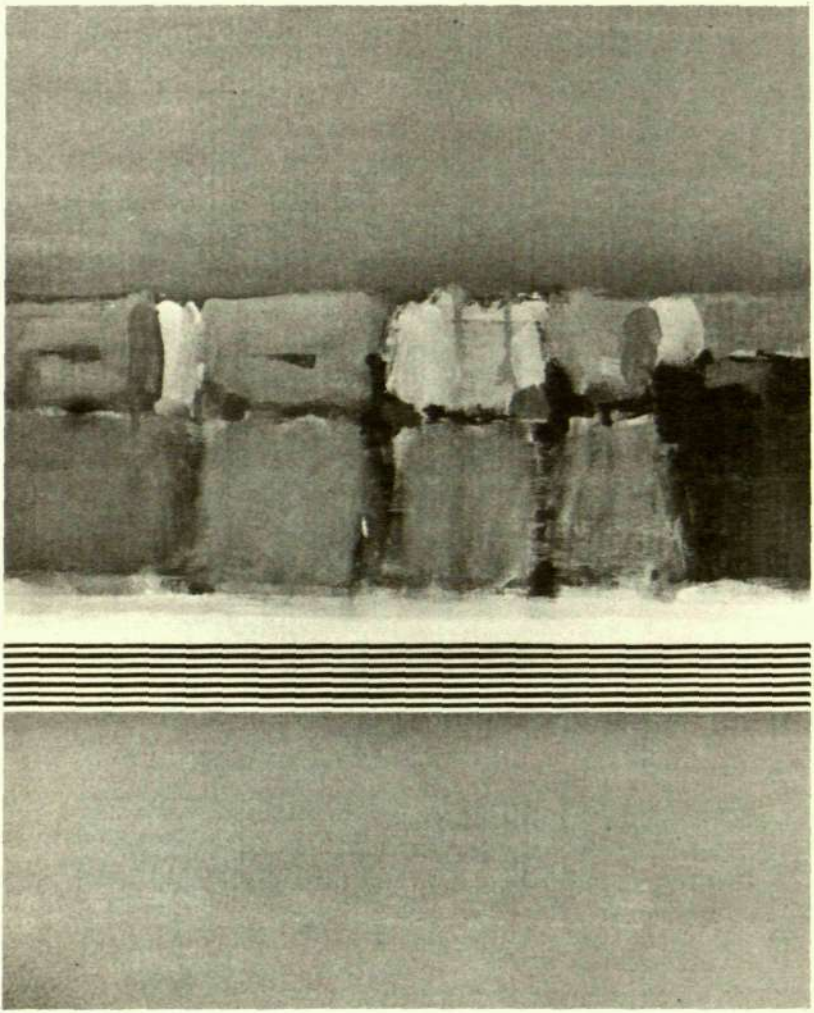

Norėk, 6/13/72, akrilis, 30" x 22"

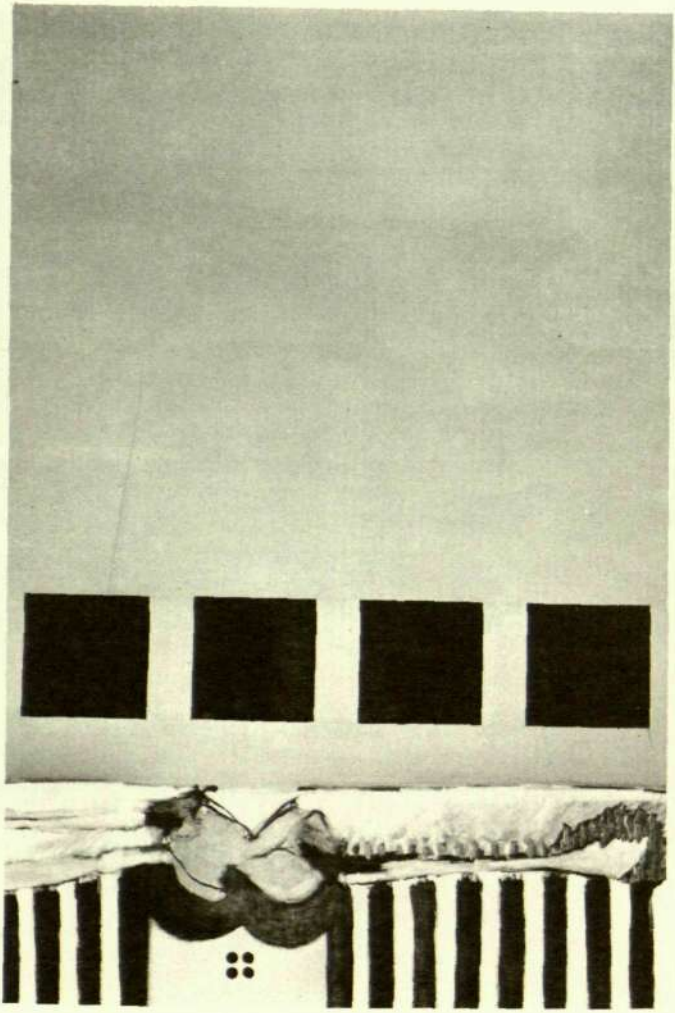

Pamiršk, 10/23/68, aliejus, 48" x 72"

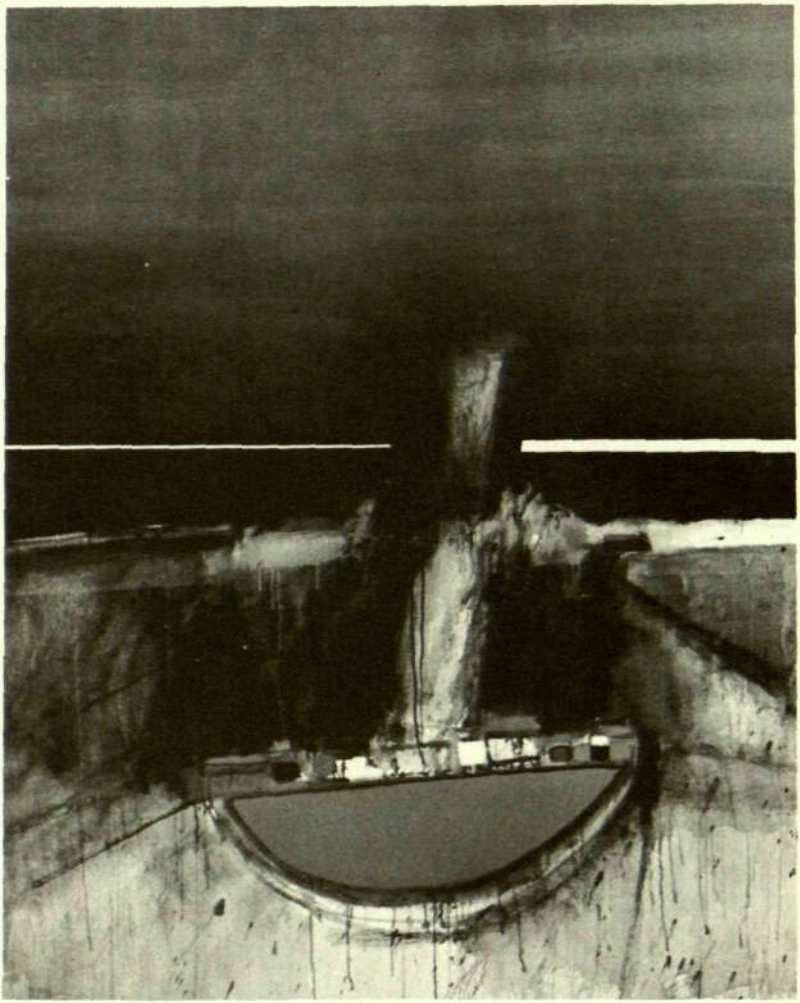

Supk, 2/25/72, akrilis, 90" x 70"

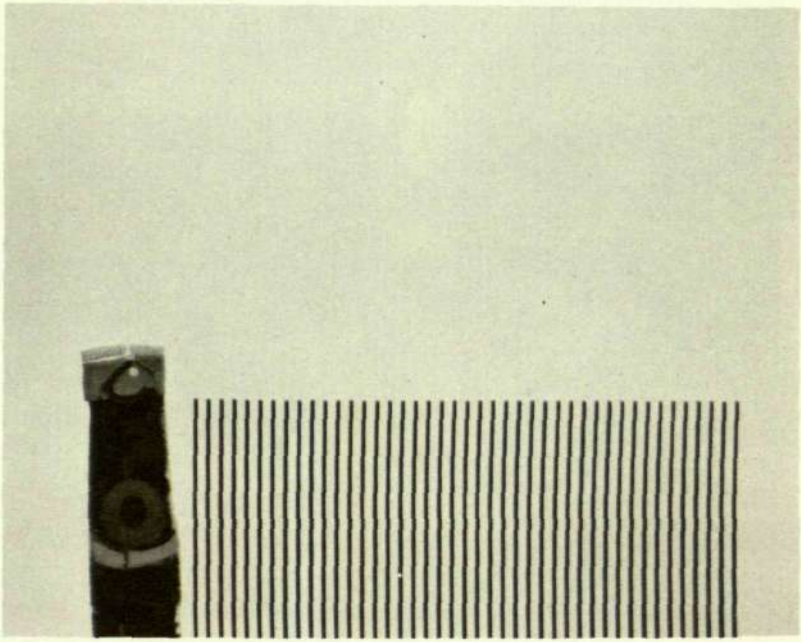

Saugok, 3/20/72, akrilis, 48" x 54"

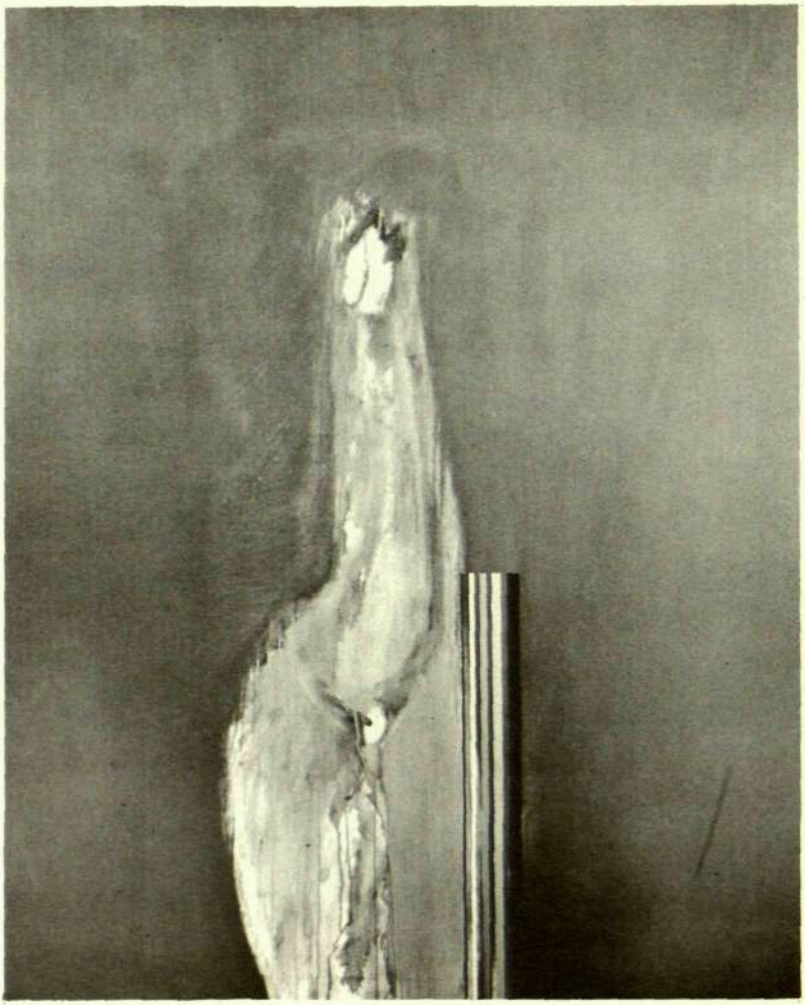

Susitik, 2/8/72, akrilis, 72" x 60"

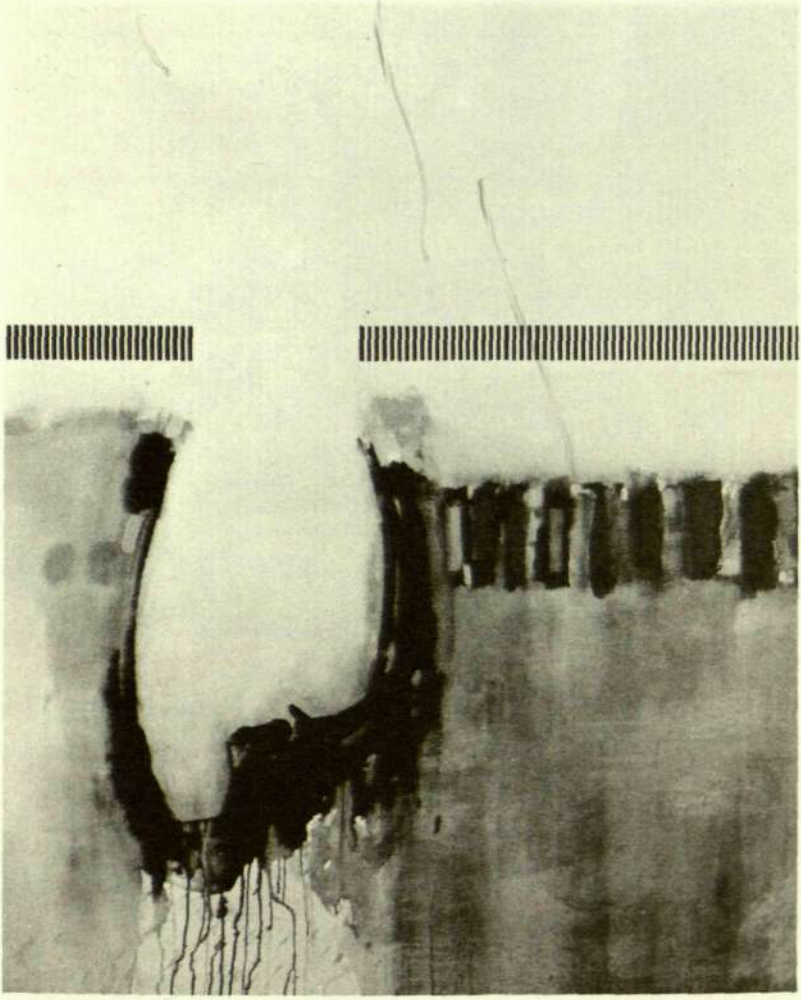

Pastumk ir uždaryk, 6/19/72, akrilis, 72" x 60"

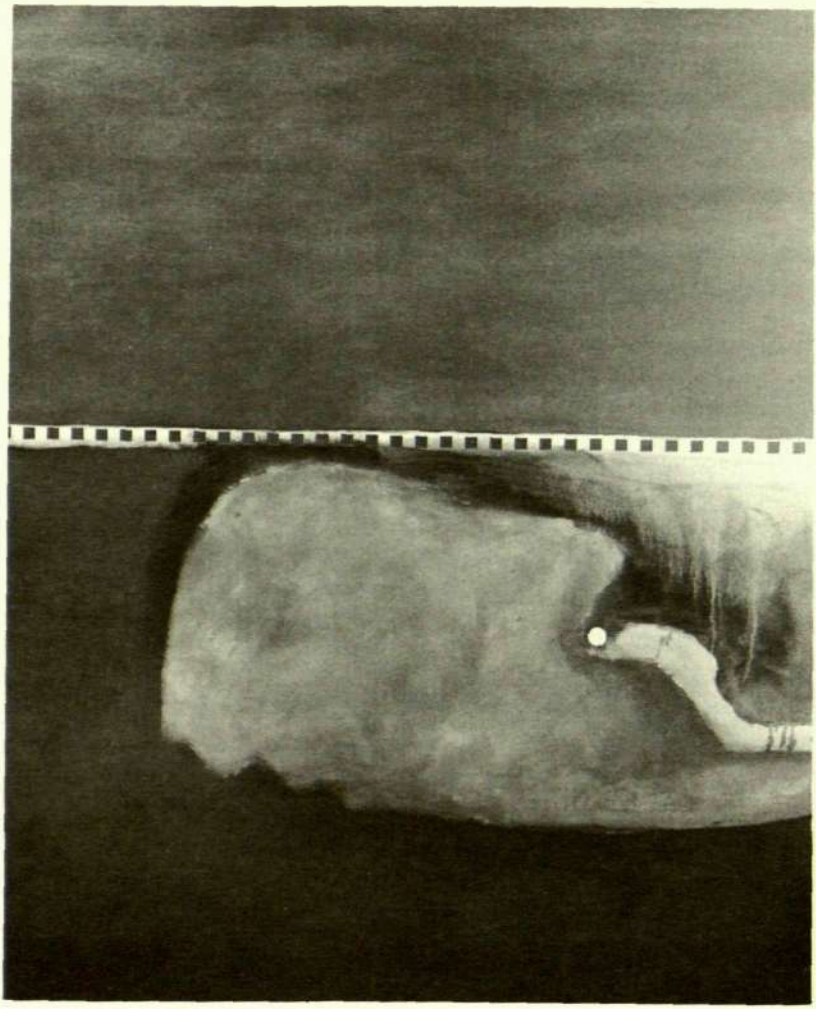

Užburk, 7/8/71, akrilis, 74" x 56"

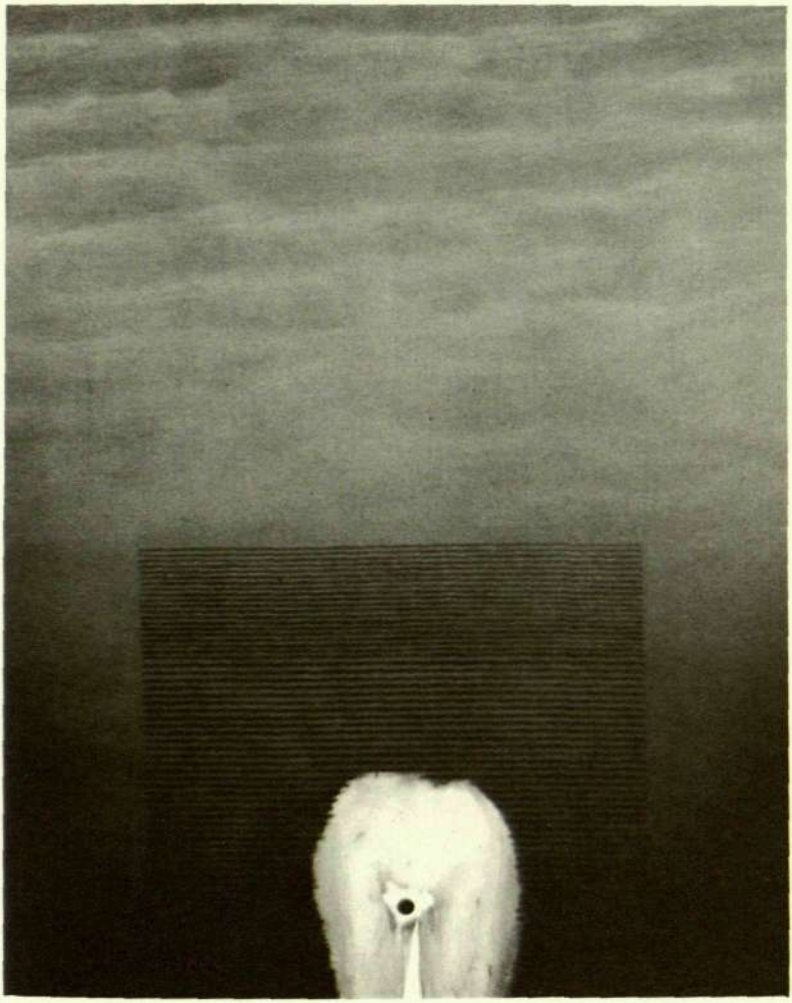

Nesuspėjau, 6/25/71, akrilis, 74" x 70"

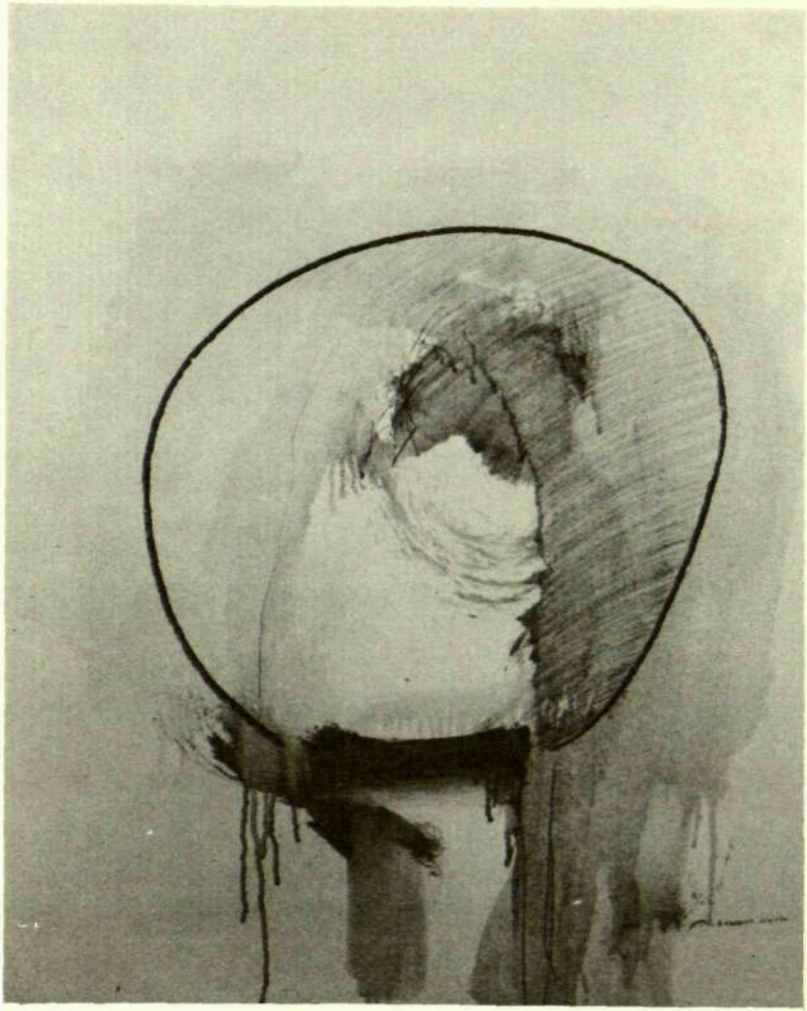

Be pavadinimo, 2/9/72, mišri technika, 30" x 22"

Be pavadinimo, 5 /16/72, mišri technika 30" x 22"

IŠ LIETUVOS

Pluoštelis poezijos iš Lietuvos.

Kaip paaiškės perskaičius, jokiu būdu ne politinės poezijos, tikrai ne pogrindinės poezijos, bet paprastai niekur nespausdintos, net jokiai redakcijai nesiūlytos poezijos.

Kodėl nesiūlytos?

Štai tegalėtų paaiškinti jaunasis autorius.

Gal iš santūrumo. Šitie eilėraščiai buvo parodyti tik paprašius, išvežti tik paprašius. Jokia politika nebuvo nei minėta, nei implikuota. Palikim poetui tad jo santūrų anonimiškumą.

kaimo peisažas guli ant šono
tekėdama per lankas sustingsta
sąmonė
ir lankos patvinsta
ir spalva jų dingsta
ir žolė užmiega sąmonės globoj
ir žuvys ryja sustingusią masę
ir kas nuvalė šį plotą tąsų
ir kas nublizgino
ir kas suars beprotį lauką
kad sąmonės dirvoj išaugtų
MIŠKAS
kurio fone
kaimo peisažas guli ant šono

LYRIŠKAS

Jeigu būtų nebūtina
Rašyti eilėraščius,
Reiktų meilės vardą
Veidu paversti ir
Visiems kartu aptarti.

Jeigu būtų nebūtina
Reziumuoti Aktą,
Būtų laisva kamuot;
Žodžių tvarkoje įterpti
Dar vieną žodį žodį.

Dar turiu pasakyt
Jog žodį raudonas
Turiu išbraukt
Ir žodį kraujas
Turiu išbraukt,
kad liktų
ritmas
rašant sakinius
be moters
švelnių plaukų.

TEMA DŽIAZUI

Vunderkindams pažadėjo
Pašildyti pernykštį pieną.
Mielai, šiuo pasiūlymu sužavėti,
Jie pasuko vakarus į rytus,
Timpčiojo virvutes,
Pririštas prie
vėlyvo rožių aliejaus kvapo.

— — — — — — — — — — — —

Užmiršti vunderkindų gerklėj,
Surūgo sotūs soduos obuoliai,
o auklės kvietė dar ilgai
juos gerti pieno šilto

Dangus paseno ir atvėso jo veidas

— — — — — — — — — — — — — —

Svyruoja virš manęs kiaura akis

— — — — — — — — — — — — — —

Lyguma — mėlyna
Tyluma — mėlyna
Vėsa — mėlyna — truks

Truks

Pratruks lėtai būgno baltymai
Garso plūgas mėlynumą ars
Tyra erdvė arkliu sužvengs
Kvapas nugriaus tvorą dangaus
Smegenis dievo lietus nuplaus
Krūtis ir pilvą iš oro nukals
Šlaunis kietomis mintimis suspaus
Plieninio gymio plaukai išaugs
Dievo rankos įbruks akis
Kūną kreivą peiliu dažys
Aušros dažnumu krioks gaidys
Vanduo ištiš išdžius sudegs
Aušra suluš įkvėps ir gims
Medinė moteris

TRYS EILĖRAŠČIAI APIE ŽODŽIUS IR KITA

PIRMAS

Reikia parašyti eilėraštį
Reikia apgauti save
Ir reikia nupūst tą dalį
Žodžių
Kurių nereikia mano duonmedžiui
Reikia abejonę
Patepti prakaitu
kad nuslystų žmogaus oda
Reikia tave
Supint su savim į kasą
Reikia
Garsiai šnekėt apie pirštus kurie rodo
Tik garsiai tik garsiai
Išdulkint archaišką mintį
Į mintį įsisupęs
Užmiegu
pirštų galais

ANTRAS

Daržely žodžiai auga
sudurtiniai
Pro langą akiniai juos saugo
poeto
kibiras
sklidinas
sulčių
apelsinų
Kuriomis jis laistys žodžius
sudurtinius

Kaip gėlės žydi žodžiai
Girti girtutėliai

TREČIAS

jei pakėlei akis į lubas
galvoji apie lubas
jei varnalėša atvėpusia lūpa
bučiuok atvėpusią lūpą
jei viengungis panašus į Van Gogą
turėk spalvą geltoną
jei trūko poeto pilvo raumuo
riaumoja balsas
kuris pasako
žodį
o žodis
betoniniu tuneliu žengia
užmūrytas vienas jo galas
kitas jo galas be galo
ir žodis negali išeit
ir žodžio pilvas pražilsta

ŠEKSPYRO OTELAS PRO VERTIMŲ SKLIAUTUS

DELIJA VALIUKĖNAITĖ

Metmenų pereitam numeryje išspausdinau straipsnį, kurio tikslas buvo supažindinti skaitytoją su mano moksliniu darbu, paremtu Šekspyro lietuviškais vertimais. Supažindinimo tikslui mano straipsnis pristatė tik bendras išvadas ir atsitiktinius pavyzdžius, paimtus iš atskirų disertacijos dalių.

Šį kartą norėčiau pristatyti šiek tiek išsamiau išvystytą studiją tuo pačiu Šekspyro ir vertimų klausimu. Šekspyras, mano manymu, įdomiausiai pristatomas per savo stilistiką ir poetiką, kurią vertimai kaip tik ir labiausiai atskleidžia — tiek *gramatiniu* požiūriu, apibūdindami veikėjo vaidmenį per jo savitą sintaksės vartojimą, tiek ir *įvaizdžiais*, kurie kaip vitražas arba renesansinis sienų kilimas savo ryškiausiom spalvom, pasikartojančiais motyvais, bendra tematika ne tik atspindi, bet ir sukuria vaidmens psichologiją, konfliktus, tragediją ir net pačios dramos filosofinę atmosferą.

Beveik visas Šekspyro literatūrinis turtas glūdi jo kalboje. Tokią sudėtingą dramatinę kalbą išvydom pir-

mą ir paskutinį kartą Šekspyro kūryboje. Bet, kaip žinot, Šekspyro analizė yra jau giliai išdirbta dirva, ir joks kritikas šiais laikais joje nebando pasireikšti be savo ypatingo priėjimo: pvz. Šekspyras freudiniu požiūriu; Šekspyras ir archetipinės schemos; Šekspyras ir moterų išsilaisvinimas; Šekspyras ir graikų tragedijos; Šekspyras ir ritualai ir t.t. Koks pasisekimas man, kai neieškotai, nelauktai atradau sau visai šviežią „gimmick": Šekspyras pro vertimų skliautus! Šiame straipsnyje norėčiau ypatingai pažvelgti į dvi atskiras dramas — pirmiausia į *Otelą* ir antroje vietoje į *Antonijų ir Kleopatrą*, ypač atkreipdama dėmesį į Jago vaidmens išvystymą. Žiūrėsiu tik į įvaizdžius, kuriuos Jagas įterpia į savo kalbą, ir kokias ypatybes tie įvaizdžiai ir metaforos atskleidžia šiame viename iš klastingiausių ir mažiausiai suprantamų Šekspyro vaidmenų. Aš gvildenau šį vaidmenį Churgino vertimo pagalba, nes vertimai išryškina Šekspyro stilistines priemones, kuriomis sukuriamas vaidmuo. Gale straipsnio pažvelgsime dar ir į *Antonijų ir Kleopatrą* palyginimo tikslais.

Grįžtant prie Jago, jeigu palygintumėt jo žodžius ir išsireiškimus su Otelo ir kitų veikėjų kalbomis, tuoj pastebėtumėt, kad pats sudėtingiausias vaidmuo, Jagas, turi — mums paviršutiniškai žiūrint — permatomą, palyginus nesudėtingą kalbą, lyg tai jis būtų be vaizduotės, eilinis žmogelis, kurio kalba atspindi jo paprastumą. Bet savaime aišku, kad šitokia pastaba apie jo kalbos paprastumą turi būti klaidinga, nes Jagas toli gražu nuo eilinio žmogaus. Taigi, arba Šekspyras suklydo Jago vaidmenį kurdamas, arba Jago kalba nėra paprasta ir nieko neatskleidžianti, kaip ji iš karto atrodo. Iš karto mums ji atrodo palyginus kasdieninė, ne daug

ką vaizdingesnė už mūsų pačių kalbą, kai įterpiam savo kalboje tokius palyginimus kaip: „Ko sėdi kaip karvė?“ ir panašiai. Bet įsižiūrėjus arčiau į tuos Jago posakius, susidarysime nemaža išvadų apie Jago charakterį, pasaulėžiūrą ir vaizduotę, kurie yra tiek dramos skaitytojui, tiek lankytojui ir kritikui svarbūs Jago vaidmens supratimui, nes vien tik jo prisipažintas pavydas ir kerštas neišaiškina mums kodėl Jagas taip nukamavo ir sunaikino Otelą. Kad Jagas pavydi ir iš pavydo keršija, tai savaime aišku; jis mums pats tą prisipažįsta. Jis pavydi, kad Kasijus, o ne jis buvo Otelo paaugštintas į leitenantus, o taip pat Jagas yra užsiminęs, kad jis įtaria Kasijų (ir net patį Otelą) buvus savo žmonos senu meilužiu. Reiškia, jo pavydui ir kerštui yra užtenkamai priežasčių. Bet pavydas ir kerštas retai gyvenime iššaukia tokią nuosekliai, sistematingai, objektyviai išpildytą žmogžudystę, kad net pats Otelas paskutiniame veiksme, jau žmoną nužudęs, žvilgteri į Jago kojas patikrinti, ar čia ne velnias su perskeltom kanopom, nes Jago darbas (t.y. per nepagrįstas intrigas išvystyti Otele nepasitikėjimą žmona ir privesti jį prie žmonos nužudymo) kvepia velnio darbu, ne žmogaus. Jagas savo motyvų nepaaiškina, nors Otelas jo klausia; ir Otelas miršta nežinodamas, už ką Jagas jį sunaikino.

Bet Jago nutylėjimas nereiškia, kad ir mes turime tamsoje pasilikti, kas liečia jo psichologiją ir motyvus. Ir dar kyla klausimas, kaip Jago žiaurumas praėjo draugų nepastebėtas, ir tiek nepastebėtas, kad draugai Jagui net davė sąžiningo vyro vardą: praminė jį „honest Iago“. Atsakymas iš dalies filosofinis, iš dalies psichologinis, ir jį rasime Jago šnektoje; ne tai, kad Jagas netyčia prasitaria klausytojui apie savo gyvenimo

tikslus arba pasaulėžiūrą ar motyvus. Šekspyro piktadariai nėra žiopli niekšai, kurių blogis yra blogų draugų, blogos įtakos, arba vien neapdairumo atsitiktinė pasėka. Tiek Jagas, tiek Ričardas III, tiek Makbetas, tiek Edmundas yra blogio genijai, heroiško lygio šėtonai, protiniai milžinai, kurių visi gabumai taip tobulai išvystyti, kad, jeigu kokiais nors gyvenimo sumetimais, jie nebūtų pasidarę piktadariais, jie būtų išaugę į didžiausius žmonijos herojus, genijus, asketus, šventuosius ir panašiai. Ir todėl tie blogio genijai yra galingi ir sunkiai nugalimi paprastų žmonių, nes blogio vidutiniškas, paviršutiniškas gėris nenugalės. Tik milžinas prieš milžiną gali stoti į kovą.

Kai kurių šekspyrologų, pvz. vokiečio Wolfgang Clemen, yra pastebėta, kad Jagas neturi lakios vaizduotės, „imaginative mind";[1] kad viskas, ką jis sako arba daro, yra grynai racionalu ir apmąstyta ir kad jo kalba nėra vaizdinga. Iš vienos pusės tai tiesa. Palyginus su paties Otelo, arba Hamleto, arba Kleopatros kalba, Iago kalba neturi gausių vaizdų. Bet kiek jų joje yra, tai jie pakartotinai vienodi, tartum vienais bėgiais rieda. Kai iš jo kalbos išsprūsta koks nors spalvingas žodis, koks nors palyginimas, jis yra Jagui tiek būdingas, kaip nerviškas akies trūkčiojimas. Jo kalbos niekad nesumaišysi su kalba, priklausančia jokiam kitam šekspyriniam veikėjui. Jo visuose palyginimuose, subtiliuose ir ne taip subtiliuose, kartojasi tik kelių rūšių įvaizdžiai, kurie užakcentuoja jo pažiūras. Dažnai vien tik įvaizdis išduoda kalbėtojo toną. Pavyzdžiui,

1) Wolfgang H. Clemen, *The Development of Shakespeare's Imagery* (London, 1951), psl. 120.

sakinyj: „Kur, karve, lipi?" — „Kur lipi?" būtų neutralus paklausimas, iš kurio negalėtum pasakyti, ar užklausėjas piktas ir ar jo užklausimas draugiškas ar rūstus, o su įvaizdžiu *karve* jis tuoj išduoda savo užgaulingą toną. Ir jeigu vertėjas neperduos įvaizdžio, tai nebus ir tono. O be tono žodžiai liks blankūs.

Kokie tie Jago įvaizdžiai? Jie, kaip Wolfgang Clemen[2] ir Caroline Spurgeon[3] yra jau pažymėję, yra paimti grynai iš kūno funkcijų ir gyvulių pasaulio. Jo metaforos vaizduoja tai viduriavimą, tai pinklių ir spąstų statymą, tai skilvio nuodijimą. Dar be gyvulių ir kūno funkcijų Jagas dažnai pasibiaurėjančiai vaizduoja ir lytinę meilę, kurią vertėjas Churginas kartais sušvelnina arba net pakeičia. Žodžiu, Jago žvilgsnis į pasaulį yra perkreiptas, ciniškas, nešvankus, kartu ir kraštutiniškai sergantis. Intelektualiniai jis pripažįsta Otelo gerą būdą („free and honest nature"), pripažįsta ir Kasijaus kilnumą ir Dezdemonos išorinį ir dvasinį grožį. Jo blogis nebūtų toks baisus, jeigu jis į visus žmones žiūrėtų vienodai, kaip *pro tą patį purvą brendančius*, kaip ir jis pats, bet Jago estetinis ir moralinis reagavimas yra tiek sugadintas, kad nors jis atpažįsta grožį ir gėrį, jis negali jais džiaugtis ir grožėtis, bet turi instinktyviai juos naikinti. Jo žodžiai — arseniko žiupsneliai, kuriais jis apibarsto neutraliausią išsireiškimą: net įsakydamas Rodrigui prikelti miegantį miestelį ir apskelbti jam, kad Dezdemona nakčia, tėvui nežinant, išbėgo su Otelu, jis nesako: „Awake the *sleeping* citi-

2) Clemen, *op. cit.*, psl. 125.

3) Caroline Spurgeon, *Shakespeare's Imagery and What It Tells Us* (Boston, 1958), psl. 336.

zens", bet: „Awake the *snorting* (knarkiančius) citizens". Tarp žodžio „miegančių" ir žodžio „knarkiančių" yra tono skirtumas; pirmasis neutralus, antrasis pilnas pagiežos. Jo metaforose išsilieja nužeminimas, paniekinimas ir išjuokimas. Ir kas charakteringa, jis naudoja palyginimus ne tik iš gyvulių pasaulio, bet ir iš daiktinio. Jo kalbos metaforose nėra jokio tobulo jausmo, kilnaus atvaizdo ar gaivumo. Jis kalba apie žmones kaip apie daiktus. Vienu laiku jis Rodrigui aiškina, kiek žmogus yra savo viršininko išnaudotas ir, kai pasensta, jo išmetamas:

> Many a duteous and knee-crooking knave
> That, doting on his own obsequious bondage,
> Wears out his time, much like his master's ass,
> For nought but provender, and when he's old, cashier'd
> (1.1.45 - 48)

> Nestinga pašlemėkų nuolankių,
> Keliaklūpsčiautojų, kurie kantriai,
> It pono asilas, už duonos kąsnį
> Vergystės jungą velka ligi tolei,
> Kol į senatvę nusikrato jais.

Pažvelgus į vertimą pastebime, kad vienoj svarbioj vietoj originalas pakeistas. Churginas verčia: „į senatvę *nusikrato* jais" vietoj: „when he's old, *cashier'd*". Pakeitimas yra tuo dėmesio vertas, kad žodis *nusikrato* (nors reiškia tą patį, kaip *cashier'd* XVI amžiuj, t. y. ‚atleisti', ‚išmesti'), neturi to paties arba net lygiavertiško atspalvio kaip *cashier'd*, kuris mūsų mintyse yra surištas su pinigais. Žodžiu, *cashier'd* yra metališkai šaltas, daiktiškas žodis, kuriame nesijaučia jokios simpatijos tiems atleistiems žmonėms, apie kuriuos Jagas šneka, o, atvirkščiai, tik pasipiktinimas jų likimu. Paly-

ginus su *nusikrato,* kurį žodį Churginas panaudoja, originale žodis *cashier'd* yra labai vaizdus; bet jis svarbus ne todėl, kad jis vaizdingas, bet todėl, kad jis telpa į tam tikrą įvaizdžių schemą (pattern of images), kurią Jagas naudoja: pinigai, gyvuliai, daržovės, rūbai (žodžiai, kurie vaizduoja tik daiktinį, materialinį būvį ir aplinką).

Sekdami toliau tą įvaizdžių schemą, pastebėkit, kaip Jagas stebi Kasijų, kuris, sveikindamas Dezdemoną, laimingai laivu atplaukusią į Kipro salą, pabučiuoja ją, paima už rankos ir bučiuodamas sau tris pirštus (pagal itališką paprotį) žavisi jos grožiu. Jagas šitaip sau šnibžda, žiūrėdamas į tuos du nekaltai susitikusius draugus:

> He takes her by the palm; ay, well said, whisper. With as little a web as this will I *ensnare* as great a fly as Cassio. Ay, smile upon her, do; I will *gyve* thee in thine own courtship. You say true; ,tis so, indeed. If such tricks as these strip you out of your lieutenantry, it had been better you had not kissed your three fingers so oft, which now again you are most apt to play the air in. Very good; well kissed! an excellent courtesy! ,tis so, indeed. Yet again your fingers to your lips? would they were *clyster-pipes* for your sake! (2.1.168 - 179)

> Jis ima ją už rankos... Padėk dieve, šnibždėkitės! Tuo plonyčiu voratinkliu aš *apraizgysiu* tokią stambią musę, kaip Kasijus. Šypsokis jai, šypsokis! Tavo meilumas bus tie *pančiai,* kuriais tave *apraizgysiu.* — Tas man patinka! Gerai! — Tu vėl pasišovei vaidint kavalierių, nors tau būtų buvę sveikiau nebučiuoti savo trijų pirštų, nes, šitaip bešposaudamas, tu išlėksi iš leitenanto vietos. Puiku! Bučiuokitės toliau! Aš sužavėtas tavo lipšnumu. Teisingai! Vėl pirštus prie lūpų? Kad jie tau *klizmų švirkštais* pavirstų!

„I will *ensnare* as great a fly as Cassio... I will *gyve* thee in thine own courtship... Yet again your fingers to your lips? would they were *clyster-pipes* for your sake!" *Ensnare* ‚apraizgyti', *gyve* ‚supančioti', *clyster-pipes* ‚klizmo švirkštai'. Šitokiais įvaizdžiais žiūri Jagas į žmones — kaip į žvėriškus priešus, į naikinamus paukščius; o Kasijaus nesiveržantį džiaugsmo išreiškimą jis pavadina *klizmo švirkštais* užkietėjusiems viduriams paliuosuoti. Žmonių natūralus nuoširdumas, atvirumas, draugiškumas, linksmumas — visos augščiausios žmogaus vertybės Jago lūpose tampa pažeminta ir išjuokta.

Meilės reiškinius Jagas irgi apibūdina grubiu detališkumu, subjaurojančiom interpretacijom, kurios ir yra knietinčio, gašlaus žmogaus požymiai. Pasišlykštėjimo kupinais palyginimais jis praneša Dezdemonos tėvui, kad jo duktė apsivedė su mauru:

you'll have your daughter cover'd with a Barbery horse
(1.1.111 - 112)
Nejaugi norite, kad jūsų dukterį apžergtų
Berberijos kumelys

an old black ram
Is tupping your white ewe (1.1.88 - 89)

Ant jūsų *nekaltos baltos* avelės
Užšoko juodas avinas.

[they are] making the beast with two backs
(1.1.117 - 118)

Jūsų duktė su mauru dabar vaizduoja dvinugarį žvėrį

he to-night hath boarded a land carack (1.2.50)

Šį vakarą Otelas pasigrobė dvikojį laivą

Jagas savo įvaizdžiais (kumelys, avelė, avinas, žvėris ir pan.) paverčia meilę į grynai gyvulišką instinktą. Toliau Jago išsireiškimai kartu ir liudija, kad jis specialiai nori nukreipti klausytojų dėmesį į žmones kaip vien tik kūniškus padarus, be jokio kito dvasinio pajutimo. Jagas sako, atseit, džiaugdamasis Otelo ir Dezdemonos laime,

> happiness to their *sheets* (2.3.29)
>
> tebūnie palaimintas jų *vestuvių guolis*.

O vėliau jis erzina Otelą šitokiais žodžiais:

> O, 'tis the spite of hell. . .
> *To lip* a wanton [Dezdemona] in a secure couch,
> And *to* suppose her chaste! (4.1.72 ff.)
>
> O, velniava. . .
> *Bučiuot* jungtuvių guoly palaidūnę
> Ir ją vaizduotis ištikima!

Pirmame pasakyme Jagas lyg tai linki viso geriausio („happiness to their sheets"), o antrame jis, atrodytų, išreiškia „kilnų" pasipiktinimą Dezdemonos nedorumu. Bet klausimas kyla, ar jo linkėjimai ir jo pasipiktinimas nuoširdūs. Pažvelgę į vertimus matom, kad Churginas verčia *vestuvių guolis* vietoj *sheets* ‚paklodės' ir *bučiuot* vietoj *to lip*. Bet nei vienas nei kitas vertimas nepagauna Jago tono taip, kaip originalas. *Vestuvių guolis* neužakcentuoja to nuvertinimo ir pasityčiojimo iš Otelo ir Dezdemonos laimės (kurią jis jiems paviršutiniškai linki), kaip žodis *sheets*; vien tik tas paklodės įvaizdis išduoda, kad jis šituos linkėjimus perkošia per dantis. O vertimas *bučiuot* veiks

mažodžiui *to lip* (nuo daiktavardžio *lip* ‚lūpa') yra per blankus. Jagas nenaudoja žodžio *bučiuoti*, kadangi tik tas gali jį naudoti, kuris laiko bučiavimą bučiavimu; Jagas jį laiko tik laižymu ar panašiai. Žinoma, lietuvių kalbon neišversi *to lip* pažodžiui, nebent sukūrus naują veiksmažodį *lūpuoti*; jei tai per keistai skamba, belieka naudoti tą, kuris kalboje jau vartojamas, kaip *laižyti* („laižyt jungtuvių guoly palaidūnę").

Net ir tada, kai Jagas kalba apie save, kad ir jis, atseit, yra neištikimos žmonos apviltas, jis nekalba rimtais, paprastais žodžiais (pvz. „mano žmona man neištikima"); ne, jo kalboje būtinai turi pasirodyti tas vien Jagui būdingas panaudojimas konkretaus, rūšinio žodžio, kuris pareikštų tam tikrą gašlų susidomėjimą detalėm: pvz. jis pakartoja, ką žmonės yra kalbėję apie Otelą: „it is thought abroad that ‚twixt my *sheets* He has done my office" (1.3.393 - 394); o apie Kasijų jis sako — „For I fear Cassio with my *nightcap* too" (2.1.316). Ir kad toki nei pikti nei skausmingi žodžiai, kaip *sheets*, *nightcap* ir pan., yra būdingi Jago kalbai pasidaro aišku, vėl pasižiūrėjus į Churgino vertimą. Skirtingai nuo originalo abejuose vertimuose kartojasi žodis *lova*, kurią jis naudoja vietoj *sheets* ir vietoj *nightcap:*

> *It is thought abroad that 'twixt my sheets* He has done my office
>
> Manojoj *lovoj* Jis, sako, pavaduodavo mane
>
> For I fear Cassio with my *nightcap* too
>
> Mat. . . kaip atrodo, Į mano *lovą* landžioja nakčia.

Nors žodis *lova* Churgino vertime paimtas iš tos pačios žodžių sferos, kaip *sheets* ir *nightcap*, t. y. iš miegamosios aplinkos, ir todėl turėtų būti tinkamas, bet iš tikrųjų tas žodis *lova* dar kartą patvirtina, kad ne tiek svarbu, *ką* Jagas sako, bet *kaip*. Šiose eilutėse ne tiek svarbu, ką Jagas mums pasakoja apie žmoną, bet ką jis pasako apie save. Jis išduoda, kad toks lengvabūdiškas, pusiau komiškas išsireiškimas, kaip *paklodės* ir *naktinė kepuraitė*, tokioj skaudžioj vietoj ne tiek tušuoja jo skausmą, kiek Jagą daugiau savo detališkumu erzina. Žodis *lova* to neperduoda, kadangi jis per kasdieninis; jį galėtų bet kas — ir Otelas — panaudoti. Bet *sheets* ir *nightcap* yra detališkesni, charakteringesni žodžiai — būdingi tik Jago vaizduotei. Be šitokių įvaizdžių Jago žiaurumas prieš Otelą yra mums ne taip gerai suprantamas. Tik įvaizdžių schemose pasidaro aišku, ne tik kad Otelo ir Dezdemonos lipšnumas Jagui yra koktus, bet ir kad Jago sieloje glūdi gilus įniršimas, kuris pasireiškia pajuoka, pasišlykštėjimu, arba, kaip šitam minėtam pavyzdy, pagieža. Ir juo žiauriau jis bet kokių individų lipšnumą ir santykiavimą gali nuspalvinti klausytojui, tuo, atrodytų, saldžiau Jagui pasidaro ant širdies. Todėl Churginas turi atidžiai tą žiaurumą perduoti, kad nepakeistų vertime Jago charakterio. Tas atidumas Churgino vertime, žinoma, yra; tik retkarčiais jis sušlubuoja: pvz. sekančių eilučių veiksmažodyje *boarded* „užlipti", kurį panaudoja kalbant apie Otelą ir Dezdemoną — „[Othello] to-night hath boarded a land carack"; Churginas veiksmažodį išverčia šiek tiek sušvelnindamas veiksmą: „Šį vakarą Otelas *pasigrobė* dvikojį laivą". Deja, žodis *pasigrobė* neturi tos seksualinės reikšmės, kurią perduoda *boarded*. Čia yra gan

paprastas vertimo reikalas — parinkti tinkamą žodį; bet, žinoma, kad jį gerai parinktum ir perduotum vertime, reikia būti išanalizavus, kiek tas žodis reikalingas tam vaidmeniui sukurti.

Taip Jago vaidmuo, vien pasižiūrėjus į jo išsireiškimus, ir vystosi. Turėtumėm pradėt suprasti, kodėl Jago tikslas yra Otelą išerzinti, iškamuoti ir sunaikinti. Jeigu Jagui pasaulis atrodo darganas ir šlykštus, tai naikinimo impulsas tokiam žmogui neišvengiamas. Kad sekso visi reiškiniai yra Jago *idée fixe*, matyti net iš tų metaforų ir įvaizdžių, kuriuos jis naudoja bekalbant apie dalykus, kurie neliečia nei meilės, nei moters; pastebėkite, kaip Jagas vertina išradingumą, kūrybingumą, gimdymą, gimimą ir pan., atsiliepdamas į Dezdemonos klausimą. Ji klausia jo juokaudama: „Na, kaipgi *tu mane pagirtum?*" Aplinkiniais keliais aiškindamas savo galvojimo procesą, jis atsako šitaip:

> indeed my invention
> Comes from my pate as birdlime does from frieze;
> It plucks out brains and all. But my Muse labours,
> And *thus she is deliver'd* (2.1.126 - 129).

Ir tuoj pat jis jai pasako jos lauktą bet klastingą komplimentą. Churgino vertimas šitoks:

> mat, mintis
> *Lipte prilipo, rodos prie pakaušio*
> Ir traukia smegenis paskui save.
> Bet po ilgų kančių manoji Mūza
> Pagimdė pagaliau:

Ir taip pat vertime seka jo sugalvotas komplimentas. Bet palyginę originalą su vertimu, pastebim, kad ver-

time visai praleistas palyginimas išradingumo (my *invention* Comes) su paukščių dergimu ant skulptūros (as *birdlime* does from *frieze*). Vertime to žeminančio įvaizdžio visai nėr. Ir ką vertimas tuo praranda? O gi Jago ciniškumą; kad pagirtų moterį, jis originale sako, jam tiek sąmojaus reikia, kiek reikia paukščiui dergti. Ir vos baigęs tą palyginimą su paukščio mėšlu, jis imasi kitos metaforos — gimdymo: „Bet po ilgų kančių manoji Mūza *Pagimdė* pagaliau". Koks biaurus sugretinimas!

Jeigu kam atrodytų, kad aš prikergiu Jagui šitokią pasaulėžiūrą ir šitokį biaurų charakterį ir kad Šekspyro kalba yra neišvengiamai gausi lytiniais, grubiais, šnekamosios kalbos žodžiais, nesvarbu kas juos kalba, tai prašau dar pažvelgti į paties Otelo išsireiškimus, kada pavydas ir nerimas jį pagaliau apsėda, kaip siaubas, nebeleisdamas jam nei racionaliai galvoti, nei dirbti, nei kariškas pareigas eiti, nei Dezdemoną mylėti, nei gyventi su ta mintimi, kad jo žmona gali būti jam neištikima. Jo pavydas užviešpatauja jo protą, jo regėjimą, ir tik tada iš Otelo lūpų pasigirsta kokčiausi palyginimai ir šlykščiausi išsireiškimai. Bet kas mums įdomiausia, tai kad jų pobūdis skiriasi nuo Jago biaurių žodžių. Nei vieno iš Otelo keiksmų nesumaišysi su Jago, nors Otelo pasišlykštėjimas beribis: jis pasineria žodžiais į tamsiausias skyles, ištraukdamas iš jų gyvates ir šliužus, su kuriais gretina meilę, Dezdemoną ir save. Prieš galą Otelui tik gyvatės ir šliužai gali tinkamai išreikšti, kokį didelį šventenybės suteršimą, esą, Dezdemona yra padariusi ir tik rupūžės gali išreikšti, kokia žiauri jo neapykanta ir koks didelis jo skausmas ir pasišlykštėjimas Dezdemona:

I had rather be a *toad*. . .
Than keep a corner in the thing I love
For others' uses. (3.3.270 - 273)

Veikiau sutikčiau *rupūže* aš būti. . .
Negu kad leisčiau, pasiglemžt kitam
Bent vieną trupinėlį to, ką myliu.

Yield up, O love. . .
To tyrannous hate! Swell, bosom, with thy fraught,
For 'tis of *aspics'* tongues! (3.3.447 - 440)

Meile, atiduok
Vainiką savo. . .
Žiauriausiai neapykantai, kad plyštų
Angies nuodų pritvinkusi krūtinė!

If that the earth could teem with woman's tears,
Each drop she falls would prove a *crocodile*
(4.1.256 - 257)

Jei galėtų žemė
Nuo moters ašarų apsivaisinti,
Ji pagimdytų iš kiekvieno lašo
Po *krokodilą*.

But there where I have garner'd up my heart,. . .
[to] keep it as a cistern for foul *toads*
To knot and gender in (4.2.57 - 61 - 62)

Bet ten, kur aš sudėjau sielos lobį,
Kur lemta man alsuot — ar ne alsuot, —

. . . . . .

[Ten]. . . tapti ištvirkavimo bala
Ir knibždėlyną *rupūžių* maitinti! . .

Des:
I hope my noble lord esteems me honest.

Oth:
O, ay; as summer *flies* are in the shambles,
That quicken even with blowing. (4.2.65 - 67)

Dez:
Bet aš tikiuos, jog kilnus Otelas
Supranta, kad esu švari?
Ot:
O, taip!
Kaip vasaros metu skerdykloj *musės*
Kur veisiasi pašvinkusioj mėsoj.

Ir nors paskutinysis vertimas yra, siaurai kalbant, perdėtas, kadangi originale Otelas nemini *pašvinkusios mėsos*, tuo nesukeldamas tą keliems pojūčiams biaurų vaizdą mūsų vaizduotėje, bet šitokiam skausmingam momente bet koks perdėjimas yra natūralus ir poetiškai pageidautinas, nes jis perduoda tą plėšiančią įtampą Otelo sieloje.

Nors čia Otelo įvaizdžiai (rupūžės, gyvatės, krokodilai, musės — pasaulio žemiausi gyvūnai) yra paskolinti iš Jago leksikono, bet pro Otelo žodžius veržiasi intensyvumas, jausmo sukaupimas, kuris Jagui, nors ir jis pavydo apimtas, palieka svetimas, nes Jago pavydas nekyla iš pažeistos meilės, bet tik iš intelektualinio (*ne jausminio, emocinio*) *nepasitenkinimo*. Otelas švirkščia kartumą, tuo norėdamas išlieti žodžiais visą tulžį iš krūtinės. Tuo pačiu ypu jis *mini* rupūžes ir Dezdemoną, bet jis jų nesulygina, kaip kad darytų Jagas. Jis mums aiškina, kad jo krūtinė tapo rupūžių knibždėlynu tik todėl, kad Jagas išsekdino iš jos meilę ir priveisė

nepasitikėjimo, ir tik dabar ji užako šlykščiausiomis mintimis ir keršto geismais. Teisybė, Otelas pavadina Dezdemonos dorumą skerdyklos musėmis, bet net ir tie biaurūs žodžiai nepasilieka biauriais, bet tęsiasi toliau su skausmu ir išsiilgimu:

O thou weed,
Who art so lovely fair and smell'st so sweet
That the senses ache at thee. . . (4.2.67 - 69)

O tu, žavingai žydintis kukali,
Taip saldžiai kvepiantis, jog svaigsta protas, —

Vienoj vietoj ir Otelas panaudoja įvaizdžius, panašiai, kaip Jagas, iš daiktinio ir gyvulinio pasaulio, bet pažiūrėkit, koks skirtumas tarp Jago sausų, šaltų žodžių, kuriais jis apibrėžia, kiek jis, esą, prisirišęs prie savo „draugo" Rodrigo —

I confess me knit to thy deserving with
/*cables* of perdurable toughness (1.3.342 - 343) —

Aš save vadinu tavuoju draugu ir esu pririštas
/prie tavęs nepertraukiamai tvirtais bičiulystės
saitais —

ir Otelo žodžių, kurie irgi turi omenyje *saitus*, lygindami Dezdemoną su sakalu —

If I do prove her haggard,
Though that her *jesses* were my heartstrings
I'd whistle her off and let hter down the wind
To prey at fortune (3.3.262 - 263).

Jei sakalas, kurį laikiau *pririšęs*
Gyvom stygom savo širdies meilingos,
Atjunko nuo manęs, — jo nevaržau:
Tegul pavėjui skrenda sau medžioti.

Otelas lygina Dezdemoną su sakalu ir sako: kai jis ištirs, kad sakalas / Dezdemona yra nesuvaldomas, be žodžių jis jį nušvilps pavėjui. Bet pastebėkit, kad prieš parodydamas savo žiaurų ryžtingumą, Otelas yra paaiškinęs: „Though that her jesses [sakalo vadelės, saitai] were my heartstrings, I'd whistle her off. . . " Jis nušvilptų Dezdemoną, kaip sakalą vėjais, *nors* ji ir sakalo vadelėmis būtų pririšta prie jo širdies. Kaip matot, Otelo palyginimai būna irgi surišti su gyvuliais, paukščiais ir šliužais, kaip ir Jago, bet koks skirtingas jų pobūdis!

O pažiūrėję į vertimą, pastebime, kad Šekspyre, kaip paprastai, nėra nei vieno atliekamo žodžio ir sintaksė daug griežčiau suspausta negu vertime, bet aš jos neaiškinsiu, nes tai jau nėra įvaizdžių klausimas. Palyginę vertimą su originalu, originale matom meilės staigų išplėšimą iš jo širdies. Vertime to staigumo nėra. Churgino frazė, („jo [t.y. sakalo] nevaržau, Tegul pavėjais skrenda sau medžioti") tą visą išsiskyrimą su Dezdemona, kurį Otelas įsivaizduoja, perduoda per blankiai. Vertime ne Otelas yra veikėjas, bet sakalas, o turėtų būti atvirkščiai. Tas pakeitimas sudaro tokį skirtumą, kad vertime nesijaučia Otelo to žiauraus pasiryžimo Dezdemoną ištremti iš namų. Originaliosiose eilutėse Otelas sakalą / ją išmeta, o vertime jis sakalui / jai leidžia išskristi.

Tuo mano Jago ir Otelo įvaizdžių analizė ir baigiasi, bet patį straipsnį norėčiau pratęsti keliais puslapiais dar palygindama *Otelą* su *Antonijum ir Kleopatra.* Gal dar yra skeptikų, kurie vis tiek galvoja, kad su šitokia įvaizdžių analize galima įrodyti bet ką. Gal Šekspyro kalba yra vienoda tiek vienoj dramoj, tiek kitoje, o tik

kritikas, iš anksto pasidarydamas išvadas, naudoja veikėjų kalbas ir monologus šioms išvadoms pabrėžti? Šitokia kritika būtų nerūpestinga, ir norėčiau galvoti, kad aš tokios nuodėmės nedarau. Vertimai kaip tik todėl ir yra nepaprastai geras įrankis dramatinei poezijai gvildenti, nes juos naudoji nesusidaręs iš anksto jokios kritinės nuomonės. Vertimai yra kaip vandens suradimo šakelė, kuri priveda skaitytoją prie naujų išvadų.

Tarp įvaizdžių *Otele* ir tų, kurie randami *Antonijuj ir Kleopatroj*, yra griežtas kontrastas, net priešingumas. Jagas naudoja smerkiančius, žeminančius, juodinančius įvaizdžius, paimtus iš smulkmeniškiausių žmogaus, jei ne gyvulių, gyvenimo detalių. O *Antonijuj ir Kleopatroje* randamas staigus, įspūdingas sugretinimas vienoj frazėj konkrečių *ir abstrakčių* elementų (visiškai *Otelo* dramai nebūdingas reiškinys). Kiek *Otele* dominuoja metaforos, kurios iššaukia kokį nors pasišlykštėjimą, tiek *Antonijuj ir Kleopatroj* vyrauja įvaizdžiai, sukelią dvasinį pakilimą. Ir taip, kaip *Otele* įvaizdžių smulkmeniškumas būdingas Jago mažasielei, apgaulingai, materiališkai natūrai, taip *Antonijaus ir Kleopatros* išdidumas atsispindi padangėm skrendančiose abstrakčiose idėjose ir iškilminguose įvaizdžiuose, kurie sudaro tos dramos metaforinį audinį. *Antonijuj ir Kleopatroj* visos metaforos yra paimtos iš visai kitų įvaizdžių negu *Otele*; net ir tų metaforų gramatinė struktūra prisideda ir pabraukia visą *Antonijaus ir Kleopatros* tematišką erdviškumą. Kaip žinot, *Antonijus ir Kleopatra* turi du tragiškus herojus, kurie išmaino trečdalį pasaulio į savo malonumus. (Jei atsimenat, tuo laiku valdė triumviratas Oktavijus Cezaris, Markas Emilijus Lepidas, ir Markas Antonijus). Gramatiškai ir metaforiškai Šekspyras pavaizduoja

mums Kleopatros „Begalinį įvairumą" tų dviejų pusdievių (Antonijaus ir Kleopatros) valdomąją galią ir jų beribę, beerdvę, amžiną meilę, nuo kurios žaismingo bangavimo priklauso visos imperijos likimas. Ir kas ta Kleopatra? Gi trijų imperatorių meilužė, kurią yra pravardžiavę, ne tik pasmerkiančiai, „kąsneliu" (morsel), „kuinu" (*ribaudred nag*) ir „paleistuve" (*whore*), bet kartu ir „lakštingala" (*my nightingale*), „karališkasis Eigipte" (*Royal Egypt*) ir „rytų žvaigžde" (*Eastern star*).

Antonijaus ir Kleopatros drama turi tam tikrą oratorišką, iškilmingą pobūdį, kurio domestiškasis, jausmingasis *Otelas* neturi, kadangi, nors Antonijus ir Kleopatra pergyvena asmenišką tragediją, kaip ir Otelas su Dezdemona, Antonijaus ir Kleopatros žodžiai yra parinkti lyg klausančiai auditorijai, visai ne kaip Jago pasakymai, kurių pilnos prasmės ir atspalvių klausytojai nesupranta. Jago žodžiai yra apgaulingi; jie neša klausytojui tik savo išorinę reikšmę. Tik mes, pašaliniai klausytojai, girdim, kaip jų pobūdis išduoda paties kalbėtojo psichologinį stovį ir charakterį. Bet Antonijus ir Kleopatra yra pasaulinio masto figūros, kurių žodžiai siekia užimponuoti klausytoją savo didingumu. Jie savo meilę stačiai inscenizuoja tarnų, pavaldinių ir pasaulio galiūnų akivaizdoje; jų akivaizdose jie ir bučiuojasi, ir plūstasi, bet žodžius valdo, kaip poetai. Pažiūrėkim, kaip Kleopatra rėžia Antonijui išdidžiais žodžiais už tai, kad jis ją apleidžia; jeigu ji būtų vyras, ji sako, parodytų jam, kaip moterį reikia mylėti:

> I wouldst I had thy inches; thou shouldst know
> There were a heart in *Egypt* (1.3.40 - 41)

Eigiptiečiai taipogi moka savo garbę ginti

Ji kalba apie jų praėjusią meilę šitaip:

Eternity was in our lips and eyes
Bliss in our brows' bent; none our parts so poor
But was a race of *heaven* (1.3.35 - 37)

Ir lūpose, ir mano akyse,
Ir vingy mano antakių matei tu
Palaimą, amžinybę... Aš visa
Buvau tuomet nežemiška esybe.

Pažiūrėkit, kokios rūšies žodžiai minimi — abstraktai, gimininiai žodžiai (*Egypt, Eternity, Bliss, heaven*) — abstraktai, gramatiškai susiję su konkrečiomis kasdieniškomis detalėmis: *heart* in *Egypt; Eternity*...in our *lips* and *eyes*; *Bliss* in our *brows' bent.*

Arba vėliau kitų charakterių kalbose skamba, pavyzdžiui, tokios frazės: kalbant apie pasigėrusį Lepidą —

The third part [of the world], then, is drunk
(2.7.98)

Jis neša trečdalį pasaulio.
Vadinas, ta trečia dalis girta.

Apie Antonijaus įsimylėjimą į Kleopatrą —

He hath given his *empire*
Up to a whore (3.6.66 - 67)

Imperiją atidavė jis kekšei.

apie Antonijaus karo pralaimėjimą —

we have kiss'd away
Kingdoms and *provinces* (3.10.7 - 8)

Prabučiavom Karalystes ir ištisus kraštus!

apie paties Antonijaus pasididžiavimą savo praėjusia galia —

I that with my sword
quarter'd the *world* (4.14.57 - 58)

Aš raižiojau pasaulį savo kardu.

apie Kleopatros pasididžiavimą Antonijum —

His legs bestrid the *ocean*; his rear'd arm
Crested the *world* (5.2.82 - 83)

Rankom iškeltom Jisai pasaulį laikė apkabinęs.

apie Kleopatros pasididžiavimą, kad Antonijus jos nepamiršo —

his *remembrance* lay
In *Egypt* with his joy (1.5.57 - 58)

jog visą laimę savo ir svajones paliko Eigipte.

apie Filono pavadinimą Antonijaus: „Triple pillar of the *world*" (1.1.12), „vienas iš pasaulio Trijų šulų". Bet klausimas kyla, kas sudaro tų žodžių skambesį ir magiką: kodėl jie skamba grandioziškai, impozantiškai; pati žodžių reikšmė nėra ypatingai kilni ar garbinga: Pompėjaus šalininkas kalba apie pasigėrusį Lepidą; Cezaris pavadina Kleopatrą paleistuve; Skaras kalba apie Antonijaus pralaimėjimą su dideliu nusivylimu. Paslaptis

nėra žodžių turiny, bet jų metaforinėj struktūroj; ir paslaptis dar lengviau atskleidžiama, kai pažiūrim į Churgino vertimus. Jo vertimai būna tobuli, kada jis verčia kiek galėdamas pažodžiui: konkretųjį veiksmažodį ir būtinai išversdamas abstraktinį daiktavardį: „*prabučiavom Karalystes*" — „We have *kiss'd away Kingdoms*"; „Aš *raižiojau pasaulį* savo kardu" — „I that with my sword *Quarter'd* the *world*"; „rankom iškeltom Jisai *pasaulį laikė pakabinęs*" — „his rear'd arm *Crested* the *world*"; „*Imperiją atidavė* jis kekšei" — „He hath *given* his *empire Up* to a whore"; „Vadinasi, ta trečia dalis [pasaulio] *girta*" — „The third part [of the *world*], then, is *drunk*". (Šis paskutinysis pavyzdys su konkrečiu būdvardžiu).

Bet kai tik Churginas ignoruoja metaforų sudėtį ir panaikina abstraktaus daiktavardžio ir konkretaus veiksmažodžio suporavimą ir verčia tik turinį, magika, orumas, poezija iš žodžių dingsta; kai Kleopatra atrėžia Antonijui, kad, jeigu ji būtų vyras, ji mokėtų savo meilę geriau už jį parodyti („thou shouldst know There were a heart [t.y. ji] in *Egypt*"), Churginas verčia gan laisvai ir netiksliai: „eigiptiečiai Taipogi moka savo garbę gint" (abstraktinis didingai skambantis daiktavardis *Egypt* pavirto vertime į konkretųjį daiktavardį *eigiptiečiai*). O kai Kleopatra kitoj vietoj pasididžiuodama, kad Antonijus ją prisiminė, sako, „his *remembrance* [t.y. Antonijaus atmintis, prisiminimai] *lay* in Egypt with his joy [t.y. su ja]," arba, kitaip sakant, Antonijus savo mintyse buvo drauge su Kleopatra, Churginas verčia, „jog [Antonijus] visą laimę savo Ir svajones paliko Eigipte". Vietoj *remembrance* Churginas verčia *laimė ir svajonės*; vertimas geras, nes abudu žodžiai yra ab-

straktai, bet kur tas konkretusis veiksmažodis *lay* ‚gulėti', kuris, kai sujungtas su abstrakčiais daiktavardžiais, kaip *laimė* ir *svajonės*, nepaisant tikslingumo ir logikos reikalavimų, yra itin arti mūsų pojutinės pagavos? Vertimas būtų arčiau originalo, jeigu jis būtų perduotas labiau pažodžiui: „pvz. Antonijaus prisiminimai gulėjo Eigipte šalia Kleopatros".

Kodėl tokie abstrakto (konkretumo junginiai skaitytojui taip dvasiniai ir emociniai atsiliepia, paaiškina Stephen J. Brown, S.J., rašydamas: „Iš visų įvaizdžių rūšių... *daugelis* remiasi... palyginimais. Familiarus, konkretus objektas panaudojamas kokios nors abstrakčios idėjos iliustracija... Kitaip sakant, mes pakeičiam kokią nors idėją kokiu nors terminu, paimtu iš visai skirtingos žodžių sferos, kadangi šitas terminas turi didesnį patraukimą vaizduotei ir jausmams".[4] Pavyzdžiui, „Žibuoklių kvapas ore plauko;" „plauko" yra tas konkretusis terminas iš visai kitos žodžių sferos kaip „žibuoklės" kuris palygina „kvapą" su „vandeny plaukiančiu objektu". Bet tos metaforos, kurias mes vadinam metonimija ir sinekdocha, pasirenka sau įvaizdį iš tos *pačios* sferos, kaip pati idėja, kurią poetas nori iliustruoti. Pavyzdžiui, *kaimas* vietoj *kaimiečiai* (metonimija) arba *burės* vietoj *laivas* (sinekdocha). Metoni-

4) Most „forms of imagery... are based... on analogy. A familiar concrete object is used to illustrate an unfamiliar or an abstract idea... In other words, we substitute for a given idea some term taken from a different sphere of things, because this term has a more direct appeal for imagination and emotion." *The World of Imagery: Metaphor and Kindred Imagery* (New York, 1927), psl. 149.

mija naudoja abstraktų arba gimininį žodį vietoj konkretaus arba rūšinio: „Visas *kaimas* šnibždėjo naujais pletkais" vietoj „visi *kaimiečiai* šnibždėjo pletkais". O sinekdocha, ne visai atvirkščiai, panaudos žodį visam objektui pavadinti, kuris iš tikrųjų pavadina tik to objekto mažą dalį: pvz. „žiūrėk, kiek *burių* ant ežero" vietoj „žiūrėk, kiek *laivų* ant ežero". Bet *Antonijui ir Kleopatroj* ne šitokia sinekdocha dominuoja, bet anksčiau minėta metonimija: įvaizdinis įspūdis perduotas ne protiniai, bet emociniai apčiuopiamais abstraktais. Kodėl frazė „Tripple *pillar* of the *world*," kaip kad Antonijų pavadina, mus stebina ir žodiniai imponuoja šiek tiek daugiau negu Churgino „vienas iš *pasaulio* Trijų *šulų*," nors abudu, originalas ir vertimas, pristato mums grandiozinę mintį; abudu turį tą metoniminį abstraktą — *world/pasaulis* —, prie kurio abiejuose prijungta konkretusis žodis — *pillar/šulas*. Bent man vertime žodis *šulas* pirma peršasi antrąja jo prasme — veikėjas, činas —, o originale, nors ir ši antroji prasmė dalyvauja, bet jau antrojoj vietoj. Originale pirmasis įspūdis gaunamas to grandiozinio, logiškai neįmanomo vaizdo: trys stulpai, parėmę besisukančią žemę, ir vienas iš jų yra Antonijus. Čia yra metonimijos paslaptis — ne tik privesti klausytoją prie konkrečios minties pro abstraktą, t. y. šiame pavyzdy pasakyt, kad Antonijus yra vienas iš pasaulio trijų valdytojų, bet kartu ir uždegti klausytojo vaizduotę.

Jokia stilistinė priemonė nėra daugiau naudojama žmonių — tiek mokytų, tiek nemokytų —, kaip metonimija.[5] Kodėl — nežinia, bet, jeigu pažiūrėsit į pasaulio

5) Brown, *op. cit.*, psl. 158.

žymiausias prakalbas, nemirštamus žodžius, pastebėsit, kad labai daug iš jų poetiškai jungia abstrakčius daiktavardžius, ypatingai tokius, kaip *pasaulis, žemė, žmonija, tauta*, tie dideli abstraktai, kurie visais laikais žmones psichologiškai gerai nuteikdavo, ir konkrečius veiksmažodžius (arba net daiktavardžius). Pažvelkit, pavyzdžiui, į Linkolno žodžius: „that this *nation* (vietoj ‚the citizens of this nation'), under God, shall have a new *birth* of *freedom* (vietoj ‚new laws guaranteeing civil rights' ar pan.); į prezidento Kennedžio: „*Ask* not what your *country* (vietoj 'the laws or legislature or tax deductions' ir pan.) can do for you, but what you can do for your country"; į Neil Armstrongo: „One small step for *man* (vietoj ‚me, Neil Armstrong'), one giant step for *mankind* (vietoj ‚science and technology' ar pan.). Kadangi *Antonijaus ir Kleopatros* metaforinis audinys irgi susidaro iš šitos pačios metonimijos (stebėtina, kiek kartų minimi žodžiai *kraštas, karalystė, pasaulis, erdvė, dangus*) jis visą dramą iškelia į viršpasaulinę skalę; ne *rupūžės* ar *naktinės kepuraitės* duoda atspalvį šiai dramai, bet *jūros, žvaigždės* ir *žemynai.*

Šekspyras yra jo kalba. Ji atstoja puošnius kostiumus, dekoracijas, tai, ką šiandien vadintumėm „filming on location", visą moderniųjų laikų ištobulintą scenos techniką arba kinematografiją. Metaforose Šekspyras įkūnija vaidmens vidinį konfliktą ir jo giliai paslėptą psichologinę sudėtį. Jo įvaizdžių gvildenimui, kaip aš kad bandžiau čia parodyti, vertimai yra nepamainomi įrankiai, nes jie, besistengdami pakartoti Šekspyro meną, kartu atskleidžia ir subtiliausias jo stilistikos priemones.

EKOLOGINĖ ESTETIKA RYTŲ EUROPOS RAŠTIJOJE

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Atskleiskime čekų romaną, Milano Kunderos *Žert* (Pokštą), išleistą 1967 metais ir aprašantį Čekoslovakiją pastarajame dvidešimtpenkmetyje.[1]) Autoriaus tonas vėsus, ironiškas; jis nuolat keičia perspektyvas; analitiniu skalpeliu jis mėsinėja betkokio prancūzų romanisto miklumu; linijinę chronologinę fabulos tėkmę nuolat pertraukia šuoliais praeitin ir į šalis. Būdingas „modernistas"? Taip, išskyrus jo ekskursijų turinį. Diskusijos apie liaudies dainą, tautosakinio pasaulio apmąstymai? Kaip nebūdinga!

O gal Kundera pavienis pavyzdys? Pažvelkime į Antano Škėmos *Baltą drobulę*, pasirodžiusią 1953 metais.[2]) Tai romanas, suaustas iš žvilgsnių praeitin, pasąmoninių ekskursijų. Jo protagonistas, kaip ir Kunderos, malamas totalitariniuose malūnuose. Romanas baigiasi vienu modernistų mėgiamiausių sprendimų — pamišimu. Jo pasaulis nemažiau klaikus, vulgarus, de-

1) Milan Kundera, *The Joke* (Penguin, 1970).
2) Antanas Škėma, *Balta drobulė* (Nida, 1958), 379 psl.

struktyvus už eilinio amerikiečių „juodojo humoro" kūrinio, bet su svarbia išimtimi. *Drobulės* pasaulis nėra uždaras — jin nuolatos prasiskverbia aidai iš dviejų kitų, „geresnių" pasaulių: iš autoriaus vaikystės ir iš skirtingos tikrovės, kaip šioje dažnai cituotoje ištraukoje:

skambinoj kankleliai
Lioj ridij augo,
suokė lakštingala.
Medaus koriai, rugių varpos, rūtos, tulpės ir lelijos. Tingios ir smaližės meškos. Pušų sakai — auksinis gintaras, Baltijos putų lėtas įsičiulpimas į gintarinį smėlį.

Tai, pasak Goethės, „kitas pasaulis", tautosakinė visata. Jinai sudaro magiškų sakralinių salelių salyną Škėmos atomizuotoje, nušventintoje jūroje; tarsi autorius mėgintų atkurti pagoniškosios Lietuvos šventuosius šilus, šventosios gyvybės telkinius.

Grįždami nuo Škėmos *Drobulės* prie Kunderos *Pokšto*, matome, kad pastarojo fragmentai apie liaudies dainą turi panašią paskirtį. Jie nuolatos sušvinta romano tėkmėje, „fiktyvaus pastovių principų ir pastovios tvarkos pasaulio fragmentai", kuriame:

. . .melancholija neiškreipta, meilė ne juokų dalykas, ir neapykanta nebaugšti; kuriame žmonės myli visu kūnu ir visa siela, supykę stveriasi durklo ar kardo, laimingi šoka, o nevilty skandinasi Dunojuje.[3]

Ir taip abiejuose romanuose tasai „kitas pasaulis", pilnutinė ir vieninga buitis kontrapunktais pastatomi prieš klastingą, suskilusį, blogio kupiną šiandienos pasaulį. Tautosakiniame „kitame pasaulyje" išnyksta ne-

3) Ž. išnašą 1, 302 psl.

sandara tarp intelekto ir emocijos, plyšys tarp žodžio ir melodijos, atgyja kosminio visos gyvasties solidarumo jausmas.

Gal vienas kito niekad neskaičiusių Kunderos ir Škėmos giminystė atsitiktinis dalykas? Įženkime Vengrijos literatūron, ir joje rasim tą patį derinį. Koks daugelis jos šio šimtmečio poetų ir rafinuotai modernūs eksperimentuotojai, ir drauge įsišakniję tautosakon. Garsiojo Attilos Jozsefo eilės, pavyzdžiui, buvo vadinamos „freudiškomis liaudies dainomis", o jis pats aptarė poeziją kaip „žodinę magiją, veikiančią tautos sieloje".[4])

Tautosakos ir modernizmo sambūvis kaip plati ir svarbi Rytų Europos literatūrų savybė dar labiau išryškėja palyginus tautosakos traktavimą jose ir Vakarų Europoje ar Amerikoje. Sugretinkime dvi daug dėmesio susilaukusias poemas: vengro Ferenc Juhaszo baladę „vaikinas paverstas į elnią suklinka prie paslapčių vartų" ir amerikietės Anne Sexton „Miegančiosios karalaitės" versiją.[5]) Juhaszas pasiskolina siužetą iš senos Transilvanijos legendos, kurios variantai gausūs ir kitose Rytų Europos šalyse — jaunuolis išeina iš gimtojo kaimo į miestą ir nebegali iš jo ištrūkti, kaip iš užburto labirinto. Tautosakiniai elementai jo poemoje akivaizdūs: inkantacijos, magiškos formulės, žmogaus pavertimas į gyvulį ir t.t. Magišką būtybę, „saulės elnią", sutinkame ne tik senosiose vengrų šamanistinėse dainose, bet ir lietuvių tautosakoje, nešantį ištisą pasaulėlį savo šakotuose raguose. Bet Juhaszo poema nėra vien tik paprastas tautosakinės baladės pamėgdžiojimas, *pastiche*. Jis atkuria tautosakinę visatą ne kaip modernus žaidėjas

4) Sandor Weöres and Ferenc Juhasz, *Selected Poems* (Penguin, 1970).

5) Anne Sexton, *Transformations* (Houghton, Mifflin, 1971).

archaiškomis temomis, bet su nepaprasta rimtimi ir tikėjimu, tarsi jis būtų tos visatos dalis. Savo keliaplotmėje poemoje jis jaučiasi namuose ir archaiškajame pasaulyje, ir kasdienybės smulkmenose, ir futuristiniame technologijos peizaže, kuriame pasirodo gyvenąs, elniu paverstas jaunuolis, jo motinai įsisamanojus senojoje, „primityviojoje" buityje.

Kontrastui palyginkime Juhaszo poemą su amerikietės Anne Sexton baltaeilėmis Brolių Grimų pasakų versijomis *Transformations*. Jau pirmosiomis savo versijų eilutėmis, Sexton pabrėžia nuotolį tarp savojo ir tautosakinio pasaulio: aš čia, jis tenai — už neperžengiamo nuotolio. Grimų mitinis pasaulis tėra medžiaga jos ironijai. „Miegančiosios karalaitės" pilis kupina sklidinų peleninių, laumių aitrus alsavimas išvalomas su Bab-o, karalaitė užmigdoma su novokainu. Skaitytojui besišypsant ir besižavint jos komišku išradingumu, Sexton pabaigoje jį apstulbina, staigiai įvesdama naują, tamsų kraujomaišos košmaro mitą. Tačiau tasai mitas grynai asmeninis, freudiškas, šiuolaikinis. Juhaszo poemoje gi tarp autoriaus ir tautosakinės visatos nėra užtvaros, lyg jis tikėtų tomis magiškomis formulėmis ir transformacijomis, lyg jis būtų ir anojo tautosakinio pasaulio dalis, ir modernus poetas, mūsų bendralaikis. Jo simboliai tėra simboliai mūsų laiko akimis ir kartu, kaip tautosakiniai simboliai, tapatūs daiktams, kuriuos jie simbolizuoja.

Šis tautosakos ir modernizmo sambūvis yra bendras visoms Rytų Europos literatūroms, išskyrus įdomią išimtį — lenkų poeziją. Naujoji Sigito Gedos poezija, su savo fantastine kaita ir pasakiškai erdviais skliautais, liaudies dainų archaizmais ir eilėdaros „modernistiniu" perlydinimu, nors ir nepersodinamai lietuviška,

drauge yra giminiška vengrų bei čekų poetams ir tolima Sexton pasauliui, kaip jam tolima ir išeivio Kazio Bradūno poetinė visata. Koks šis sambūvis dar svetimas amerikiečiams ar Vakarų europiečiams, parodo Kunderos romano likimas. Amerikietiškosios versijos leidėjas, neatsiklausto autoriaus siaubui, paprasčiausiai išmetė visus postringavimus apie tautosaką. Retas kritikas tuo pasipiktino, o kiti nusprendė, kad Kunderos susidomėjimas liaudiniais festivaliais net ir sutrumpintoje versijoje esąs „reakcionieriškas".[6]) Taip Markso XIX a. klasių ir vertybių hierarchija tebebujoja, transmigravusi į JAV ir Vakarų Europos didmiestinius kritikus — tereikia ištarti šiltesnį žodį apie žemdirbinę buitį ar paabejoti *visos* kaitos naudingumu, ir Vakarų miestiečiai kritikai bematant regi „reakciją", lyg didmiesčių gatvėmis į juos artėtų būriai būrų, besišvaistančių dalgiais ir šakėmis, kaip „Frankenšteino" filmų serijoje.

Tiems kritikams mito panaudojimas dabartinėje Vakarų literatūroje, aišku, ne naujiena. Bet James Joyce ar prancūzų dramaturgai skolinosi mitines temas ir įvaizdžius iš senojo bendraeuropietiškojo graikų lobyno; kiti, kaip Yeats, jų ieškojo Tolimuosiuose Rytuose. Rytų Europos rašytojai gi tebesisemia iš tebegyvos tradicijos, neišblėsusios tautosakos, iš vakariečiams jau labai *tolimo* „*ekologinio*" *sąmoningumo*. Ir daugeliui Vakarų kritikų tai atrodo egzotiška, atžagareiviška.

Vakarų Europos literatūrose „kito pasaulio" funkcija dažnai atitenka vaikystės aprašymams. Jais mėginama pabėgti iš civilizuoto pasaulio abstraktybių bei sudėtingumo, susigrąžinti pirminius pojūčius, grįžti są-

6) Cit. iš atminties.

monės versmėsna, kaip į būties mitinius pradmenis mus grąžina tautosaka. Vaikystės motyvas Vakarų literatūrose jau nuodugniai ištyrinėtas, klasifikuotas ir apdovanotas „palingenetinės estetikos" terminu. Jos tyrėjai įžiūri joje „meninę reakciją prieš ultraurbaniškumą ir cinizmą bei prieš tokias filosofijas kaip mokslinį pozityvizmą bei determinizmą"; „ištaką susitvenkusioms emocijoms"; „spontaniškumo ir nostalgijos kultą"; „naują žvilgsnį į pasaulį vietoje pesimizmo"; ir t.t.[7]) Visa tai būdinga ir tautosaka besinaudojantiems Rytų Europos modernistams, kurie tačiau turi sudėtingesnį repertuarą, galėdami įvairuoti tarp šviesių vaikystės *ir* tautosakos pasaulių.

Kodėl tautosaka dar taip stipriai įsišaknijusi Rytų Europoje ir tebėra tokia gyvastinga modernizmo sugyventinė? Dalis atsakymo glūdi istorijoje. Vakarų Europoje perėjimas iš liaudies dainos į rašytinę individualią lyriką ir poeto, kaip sąmoningo menininko, išsivystymas buvo žymiai ankstesnis. Rytų Europoje tą raidą nuolatos stabdė, pertraukinėjo, gaišino daug dažnesnės invazijos, okupacijos, svetimų kalbų įbrovimas. Tautosaka tenai tapo itin svarbi jungtis, magiškas tęstinumo siūlas. Pabaltiečiams rusų valdžioje, kaip čekams Habsburgų ar serbams turkų okupacijoje, daina, baladė, pasaka įgavo daugiau svorio, negu Vakaruose, kur jos ilgainiui virto egzotiškais ornamentais. Rytų Europos tautų kovose už pačią egzistenciją tautosakos žodis virto tautinės gyvybės simboliu ir įrodymu, tuomi išlaikydamas dalį savo pirminės magiškosios galybės.

7) James D. Tedder, „On the Palingenetic Aesthetic: A Suggested Term for Critical Inquiry," *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* (Summer, 1972).

Gal todėl šiandien Rytų Europos literatūrose nematyti to žodinio nuovargio, tos neapykantos žodžiui, kartais išsiveržiančios Vakarų avangarde.

Tautosakos gajumą Rytų Europos modernistų raštuose galima aiškinti ir tuo, kad Vakaruose šimtmečius užtrukęs literatūrinis vyksmas čia turėjo būti sugrūstas dešimtmečiuosna. Pasak estų kritiko Ants Oras, Pabaltijyje vyko „pagreitinta mito ir poezijos interakcija — iš XIX amžiaus gyvosios liaudies poezijos, jos literatūrinės kodifikacijos, į staigiu sprogimu išsiveržusią literatūrą, kurią maitino ir gyvasai paveldėjimas ir visi tarptautinės tradicijos šaltiniai".[8])

Literatūrinio modernizmo ir tautosakos interakcija turi įdomią paralelę muzikoje. Vengrų kompozitorius Béla Bartok metų metais keliavo iš kaimo į kaimą, rinkdamas, užrašydamas ir analizuodamas liaudies muziką. Kaip ir šiolaikiniai vengrų poetai, jisai sugebėjo integruoti liaudies dainas į savo avangardines kompozicijas. Pasak jo, liaudies daina jam atvėrė „naujus instrumentinių spalvų ir technikinių efektų pasaulius, kuriems nėra lygių muzikinėje literatūroje".[9])

Pastarajame dvidešimtmetyje Bartoko pėdomis pasekė eilė Rytų Europos rašytojų ir literatūros kritikų. Tautosakos ir modernizmo ryšius ypač išsamiai imta tirti Čekoslovakijoje. Čekų kritikai tarp kitko pastebėjo, kad ir tautosakoje ir moderniojoje raštijoje vyrauja procesas, o ne išbaigto kūrinio dogma, abejose pabrėžiamas kūrybinis žaismas. Vladimiro Karfiko žodžiais:

8) Ants Oras, „Literatura Estone", Giacomo Devoto, red., *Storia delle Letterature Baltiche* (Milano, Nuova Accademia Editrice, 1957).

9) Halsey Stevens, *Life and Music of Béla Bartok* (Oxford University Press, 1953).

Liaudies literatūra, su savo deriniais, artimais žodžių, prasmių žaismui, žaidimui su tikrove, pasirodo esanti kūrybinis, o ne fabrike pagamintas dalykas. Joje yra elementų, artimų laisvai modernaus meno vaizduotei... Liaudies literatūra turi daugiau laisvės ir nėra tikrovės kalinė, bet gali ją traktuoti laisvai, stovėti virš jos, ir vistik nepraranda sugebėjimo bendrauti su savo publika.[10]

Šią Karfiko analizę patvirtina latvių poetas Ziedonis. Paklaustas, kas jį paskatino sukurti jo „Epifanijų" savitą tautosakinį - modernistinį žanrą, jis atsakė: „Latvių liaudies dainų šviesi, optimistiška ritmika ir šiuolaikiniai sudėtingi, galima sakyti — kibernetiški sinchronijos ir harmonijos ieškojimai".[11])

Tautosakos - modernizmo sambūvis Rytų Europoje turi ir savo istorines - politines šaknis. Daugelis vengrų rašytojų dar prieš karą priklausė „populistų" sąjūdžiui ir kovojo už pusiau feodalinėse sąlygose tebegyvenančių vengrų valstiečių teises. Tiems poetams „tautosakinis" stilius virto tarsi politiniu įsipareigojimu. Kai kurie jų po Antrojo pasaulinio karo tikėjosi, kad vengrų populizmas ir rusų marksizmas - leninizmas galėsią būti suderinti — kaip liaudies ir modernistinė muzika susiderino Bartoko kompozicijoje ar Juhaszo poemoje. Prievartinė kolektyvizacija ir 1946 - 1956 m. įvykiai apgriovė ir kai kuriems visai sugriovė tokias viltis. Savo nusivylimą daugelis vengrų rašytojų - populistų išreiškė dar giliau pasitraukdami į folkloristinę kultūrą.

Panašią raidą galima atsekti ir Lietuvoje. Kai po Stalino mirties literatūriniai varžtai tapo iš dalies atpa-

10) Vladimir Karfik, „Recent Czech Prose", *Books Abroad* (Summer, 1969), 327 - 328 psl.

11) Kęstutis Nastopka, „Latvių poezija iš arčiau", *Pergalė* (Nr. 4, 1972), 101 - 112, 108 psl.

laiduoti, kai nauja poetų karta įžengė scenon ir galėjo laisviau rinktis temas ir stilius, ką jie pasirinko, kurlink jie pasuko? Masiškai į tautosakinį žodyną, folklorinį pasaulį. Jei koks pašalietis paskaitytų *Poezijos pavasarį*, jis nusistebėtų, kodėl daugumos poetų pasaulis antologijoje taip nutolęs nuo pramoninės, technologinės, visuomeninės kaitos po pat jų nosimis? Dalis atsakymo glūdi jų traumatiniame sukrėtime. Kaita ne tik buvo staigi ir plati, bet užgožta iš svetur, susijusi su svetimais planais ir planų prižiūrėtojais. Į kolektyvinį pasąmonį traukiamasi iš baimės nuskęsti svetimybėje, iš geismo išsaugoti savo kalbą, savąją tautinę individualybę.

Anoji baimė, geismas, ir su jais susijusios aistros atrodo gana keistos ir egzotiškos galingų valstybių ir super - kultūrų nariams. Bet jos savos ir puikiai suprantamos išnykimo grėsmės supamų kalbų bei kultūrų atstovams, besisielojantiems jų išsaugojimu — valiečių ar jidiš, lietuvių ar latvių. „Kokiais būdais šios nedidelės literatūros gali atsispirti prieš visuotinę nivelizacijos ir standartizacijos tendenciją?" — klausia kritikas Kęstutis Nastopka. Latvių — Pabaltijyje svetimybės labiausiai semiamos tautos poetas Ziedonis atsako: „Palik tuos didelius batus, kurie trina kojas, ir tą svetimą planetą palik anapus mūsų žiedo, jai čia nėra vietos. Štai mano mintis, kurią aš galvoju: apie šapą ir dulkę, į kurią aš turiu įpūsti kvapą, apie mūsų gyvenimą mažame žiede". Ir Nastopka jam pritaria, sakydamas: „Šiandien Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, saitų su pasauliu ieškoma pirmiausia giliuosiuose savo žemės kloduose, savo tautos patirtyje".[12]) Kitaip tariant, didele dalimi — tautosakoje.

12) *Ten pat*, 107 psl.

Traumatiški pasitraukimai savo vidun, susiję su nusivylimais Europos didžiausiais, dažni Rytų Europos tautų psichėse ir literatūrose. Tik prisiminkime Adomą Mickevičių. Sandor Petöfi, vengrų tautinis dainius, sukrėstas Europos abejingumo vengrų 1848 m. sukilimui, kvietė savo tautiečius pasitraukti iš Europos, grįžti į savo pirmines versmes ir „vėl tapti skitais".[13])

Daugiau kaip šimtmetį po Petöfi šauksmo čekų romanistas Milan Kundera klausia savo romano *Pokšto* pabaigoje:

Kas suklydo. . .Tos klaidos buvo tokios įprastos ir visuotinos, kad jų negalima laikyti išimtimis ar klaidomis. . . Tikrovėje jos buvo solidi mūsų gyvenimo dalis. Na, tai kas gi iš tikrųjų padarė tas klaidas? Pati istorija? Dieviškoji racionalioji istorija? Bet kam kaltinti istoriją? . . .Jei istorija tikrai turi vadovaujantį protą, kodėl *jis turi būti racionalus, siekti teisybės, ar stengtis,* kad žmogus jį suprastų. O jei istorija krečia pokštus![14]

Čia Kundera pakartoja labai dažną temą dabartinėje Rytų Europos literatūroje — Istorijos dievybės ir Utopijos neišvengiamybės idėjų nuosmūkį. Anti - utopiniai Rytų Europos rašytojai nelaiko pozityvistinės filosofijos hierarchijos ar marksistinės - leninistinės istorijos idėjos mokslinėmis tiesomis, bet tik eilinėmis interpretacijomis, dviem mitais iš daugelio. Dieviškosios racionaliosios istorijos idėjai blėstant, mitai - varžovai — praeities Utopijos, folklorinio ciklinio laiko mitai — vėl kelia galvas, stengiasi susigrąžinti prarastas teritorijas. Šis vyksmas itin vaizdžiai išreikštas poroje estų poeto Jan Kaplinskio poemų. Pirmiausia, istorijos atmetimas:

13) Cit. iš atminties.
14) Ž. išnašą 1, 276 psl.

Pasigailėti nevalia kas ne su mumis tas prieš mus bet
Po velniais kam reikia jūsų istorijos Auguste Burchard von
Dreylöwen Kromveli Hegeli Heydriche Hesse Kaine Kolumbe
/Mahomete
Napoleone Nerone Pilype Staline Suvorove Torkvemada
Džingiz Chane ką gi prisiminsim nei vieno neprisiminkim

Ir kitoje poemoje — pasitraukimas į gamtos, mito, tautosakos pasaulį:

Baltasai dobilas nieko neklausia
Bet kai jis klausia kieno vardu
Aš atsakau *baltojo dobilo* vardu[15]

Simbiotinis ryšys su tautosaka nebuvo vien geruoju aitvaru Rytų Europos literatūroms. Kokie kalnai aerodrominio liaudies meno, kokios krūvos epigoninių tautosakinių poemų. Kiek grafomanų atrado užuovėją folkloristinėse rezervacijose. Koks daugelis neatsispyrė pagundai nusmegti šilto tautosakinio provincializmo pataluosna. O kur ūkanoto animizmo, sentimentalaus vitalizmo pagundos? Kuris iš mūsų be nuodėmės? Kaip dažnai, iš tinginystės ar dėl nesugebėjimo, užuot triūsę ar ieškoję savo žodžio ar vaizdo, pabėgome į jau pagamintą tautosakinį stereotipą?

Ir vis dėlto, visa tai pasvėrus, Rytų Europos literatūrose tautosakos nauda atsveria žalą. Tebegyvoji tautosaka suteikė Rytų Europos rašytojams kūrybinės energijos šaltinį, transformavusį ir atnaujinusį formas ir stilius, kuriuos jie stengėsi pasivyti. Neišblėsęs folkloras apdovanojo rytų europiečius vienatiniu matavimu, kontrapunktu, kuriuo retai bepasinaudoja Vakarų Europos rašytojai. Išdavoje jiems nebūtina tapti laikinais belaisviais prancūzų Naujojo Romano menuliniame pei-

15) Ivar Ivask, „Recent Trends in Estonian Poetry", *Books Abroad* (Autumn, 1968), 520 psl. Ž. šių eilėraščių vertimus *Metmenų* Nr. 16, psl. 89 - 90.

zaže ar amerikiečių „juodojo humoro" tunelyje. Jie netaip skaudžiai jaučia kalbos krizę. Tautosakiniame pasaulyje rytų europiečiai tebeieško ir kartais tebeatranda tąsos ir gyvenimo pilnumo jausmą, kurį jie gali pastatyti priešais moderniojo pasaulio fragmentiškumą ir neviltį. Kai Kunderos romano pabaigoje protagonistas vėl pasijunta esąs namuose, tie namai jam yra moraviška liaudies daina. Iliuzija? Be abejo. Bet daug iliuzijų žymiai menkesnės.

Taip pat vis daugėja ženklai, kad ir amerikiečiams bei vakarų europiečiams tautosakos įsišaknijimas Rytų Europos raštijoje nebūtinai visad atrodys „atgyvenęs" ar „reakcinis", kaip Kunderos romano kritikams. Pastarajame dešimtmetyje Amerika pergyveno „liaudies dainų" maniją, susidomėjimo mitologija bangą, karštligišką ritualo ieškojimą. Gamta vėl egzistuoja, ekologija virto magišku žodžiu, Lao-tzu ir šv. Pranciškus tapo kultūriniais herojais. Antropologijoje Lévi - Strauss metė radikaliai naują žvilgsnį į „primityviąją" pasaulėjautą ir galvoseną, tvirtindamas, kad ji kokybiniai nesiskirianti nuo moderniosios.[16]) Net ir lyginamojoje religijoje matome amerikietį profesorių, kviečiantį savo kolegas susidomėti Rytų Europos, ypač Pabaltijo, kosmine „ekologine" religija.[17]) Gal tai ženklai, kad šioje istorinėje sankryžoje Rytų Europos literatūra, ypač jos ypatingoji „ekologinė estetika" — tautosakinės tradicijos ir avangardizmo, žemėtų šaknų ir elektroninių žiedų tarpusavė priklausomybė bei cheminiai deriniai — pagaliau susilauks dėmesio, kurio jos nusipelnė.

16) Claude Lévi - Strauss, *The Savage Mind* (The University of Chicago Press, 1969), 268 psl.

17) Stephen C. Reynolds, „The Baltic Experience as a Stimulus for Theological Reflection: Two Issues Considered from a Church Historical Perspective", *Bulletin of Baltic Studies* (Fall, 1971), 18 - 21 psl.

APŽVALGOS IR KRITIKA

AMERIKOS POLITINIS STOVIS

Su sen. McGoverno pralaimėjimu susidaro įspūdis, kad šešiasdešimtųjų metų periodas, prasidėjęs prez. Kennedy išrinkimu, Amerikoje yra galutinai pasibaigęs. Ar įžvelgiate tokį lūžį, ar greičiau tęstinumą nuo Kennedy iki Nixono „epochų"? Kokios buvo šešiasdešimtųjų metų periodo Amerikoje būdingosios savybės, kokias tiesas jis (ir jo pabaiga) apie Ameriką atskleidė, ką jis naujo ir išliekančio atnešė, kokie jo pažadai liko neišpildyti ir kodėl? Kuo Amerika žada būti artimiausioje ateityje ir ką ji žada pasauliui, pasibaigus Kennedy eros pažadams?

Vincas Trumpa:

Spėju, kad šios anketos tikslas yra bandymas ieškoti atsakymo į tris pagrindinius klausimus: 1. Kodėl McGovern pralaimėjo? 2. ar galima kalbėti apie Kennedy erą? ir 3. ką reiškia vėl keturi Nixono metai?

1. Po skandalingo Sen. McGovern pralaimėjimo, kuris daugumai buvo toks aiškus ir savaime suprantamas, prisiminė Ezopo pasakėčia apie varlių karalių. Savo laiku varlės ėmė baisiai šaukti ir skųstis Zeusui, kad jos nori naujo karaliaus. Negalėdamas tų rėksnių kitaip patenkinti, Zeusas nuleido rąstą į jų kūdrą ir tarė: Štai jūsų karalius. Iš tikrųjų, jeigu Demokratų partija būtų vietoj McGovern pastačiusi rąstą savo kandidatu į prezidentus,

jis, gal būt, būtų pralaimėjęs Massachusetts, bet tikrai būtų laimėjęs DC ir keletą ar keliolika kitų steitų. Kodėl? Daugumas komentatorių aiškino, kad Vietnamo karas, beveik vienintelė pozityvi McGovern tezė, prieš pat rinkimus neteko aktualumo (visi reksniai prieš karą kažkaip užsičiaupė, kai tik jiems nebegręsė pavojus ten pakliūti), kad McGovern nepasisekė su viceprezidento kandidatūra ir kad pastangos sukelti triukšmą dėl vadinamo Watergate skandalo visiškai subliuško. Dėl šio pastarojo verta pridurti, kad didžiausi triukšmadariai (pvz., kolumnistas Andersonas ir pats McGovern) užgyrė Pentagono dokumentų vagystes arba mobilizacinių dokumentų naikinimą, bet kažkodėl reiškė didžiausią pasipiktinimą dėl Demokratų partijos komiteto mikrofonavimo. Lyg, rodos, būtų buvę kas ten mokrofonuoti! Gal būt, galima buvo tai parduoti kaikuriems nuo realybės atitrūkusiems „intelektualams", bet ne eiliniam balsuotojui.

Svarbiausia, mano galva, McGovern pralaimėjimo priežastis buvo jo noras, pasiremiant Vietnamo karu ir Watergate skandalu, paversti Amerikos visuomenės didelę daugumą jeigu ne prasikaltėliais, tai bent didžiausiais nusidėjėliais, kuriems nieko kito nelieka, kaip tik užsivilkti ašutiniais, apsibarstyti galvą pelenais ir atgailauti. To iš žmonių galėtų reikalauti koks nors religinis ar moralinis lyderis, kaip Savanarola ar Skarga, bet ne *politikierius*, kuris, beje, dar trokšta būti prezidentu. O kaip su Hanojaus, Pekino ir Maskvos nusidėjėliais? Nixonas didvyris, kad su jais kalbasi. Žodžiu, visiška nesąmonė. Ir paprastas žmogus tai suprato.

2. Į antrą klausimą, tur būt, nereikia ir atsakyti, nes nėra jokio rimto pagrindo kalbėti apie Kennedy erą. Jo pasukimas į intelektualizmą turėjo daug freudiško mito bruožų, ypač kas liečia dabartinę Mrs. Onassis.

3. Kas toliau? Maždaug tas pat. Bujojantis kapitalizmas. Žinoma, triuškinantis Nixono laimėjimas toli gražu neliudija, kad viskas šiandien Amerikoje tvarkoj. Jau pats faktas, kad rinkimuose dalyvavo tik 54% balsuoti galinčiųjų, iš kurių tik 62% pasisakė už Nixoną, leidžia spėti, kad yra vietos naujoms idėjoms ir programoms. Daug svarbiau, kad juo toliau juo mažiau belieka gryno oro kvėpuoti, gryno vandens atsigerti, neužterštos gamtos pailsėti, kad juo toliau juo įkyriau žmonės gundomi nereikalingais

pramoniniais išmislais, kad miesto gatvės ir kaimo keliai vis mažiau saugūs, kad nei namuose nei lauke žmogus nesijaučia nei laisvas nei saugus, kad „reikalas" save ir kitus nuodyti nuolat didėja ir t.t. ir t.t. Visiškai be ironijos reikia pasakyti, kad šioms ir panašioms problemoms jautriausia šiandien arba kraštutinė dešinė, arba kraštutinė kairė, vienoki ar kitoki fanatikai. Nors fanatizmas yra labai svarbus istorinis variklis, bet jis neša taip pat daug skausmo.

Atrodo, ateina laikas peržiūrėti akcentus. Ligi šiol kapitalistinė sistema per daug akcentavo gamybą ir per mažai kūrybą. Užtat juo toliau juo daugiau gyvename daiktų, o ne idėjų pasaulyje. Įdomu, kad ir socializmas, pamėgdžiodamas kapitalizmą, nuėjo tuo pačiu keliu. Tik jo nesugebėjimas kol kas „apsaugoja" pasaulį nuo visiško sudaiktinimo. Kadaise Pakštas bandė sverti žmogaus ir žmonių kultūrą muilo suvartojimo kiekiu. Bet vargas, kai visa kultūra pavirsta į muilo miltelius. Rodos, geriau būtų mažiau teršti ir mažiau muilo vartoti.

Kas sugebės geriau spręsti augščiau iškeltas problemas ir perkelti akcentus iš gamybos į kūrybą, tam priklausys ateitis. Aš tikiu, kad reakcija prieš pasaulio sudaiktinimą ir šį kartą, kaip ir daugel kartų praeityje, ateis iš kairės.

Romas Misiūnas:

Kaip ir daugumas subjektyvinių suskirstymų, istorijos periodizacija priklauso nuo žiūrovo dėmesio sukoncentravimo. Tokio proceso vienas iš svarbiausių faktorių yra perspektyva. Galima tarp perspektyvos akiračio ir suskirstymo tobulumo sustatyti inversinį santykį. Sunkiausia superiodizuoti vėliausius laikus, nes perspektyvos akiratis laiko plotmėje čia siauriausias. Dar netikslu šešiasdešimtuosius metus sukategorizuoti, „nineties" ar „twenties" pavyzdžiu, nors ir pasirodo rodyklių, kurios pirmu žvilgsniu privestų prie tokios išvados.

Šalia ribotos perspektyvos, klausimo suformulavime glūdi ir kitas netobulumas. Amerikos istorijoje laikotarpiai dažniausiai negrupuojami pagal politikierių pasikeitimus. Išskyrus tuos retus atvejus, kur vieno asmens ilgas terminas prezidentūroje privedė prie plačios apimties, savitų ir esminių pasikeitimų krašto vidaus politikos kryptyje ir tone, pvz. Jackson ar FDR, laikotarpius sunku

matuoti politinėmis asmenybėmis. Net prezidentas „išlaisvintojas" Lincoln neturi savo eros. Nei „gay nineties" nei „roaring twenties" nėra tapusios Grover Cleveland ar Warren Harding laikotarpiais. Tad jeigu šešiasdešimtieji su laiku pasidarytų tokio pobūdžio dešimtmečiu, būtų labai netikslu juos talpinti politinės vidutinybės (Kennedy) išrinkimo ir politinės inkompetencijos (McGovern) pralaimėjimo rėmuose.

Atsižvelgus į visus šiuolaikinius periodizacijos netobulumus, vis dėlto galima kiek paspekuliuoti. Nėra abejonės, nors dar neįmanoma galutinai nustatyti jų pradžią ir tolimesnes pasekmes, kad kur nors šešiasdešimtųjų dešimtmety atsirado Amerikos gyvenimo stiliuje nauji reiškiniai. Gal, pasinaudojant Guizot Prancūzų revoliucijos apibūdinimu, visas Civil Rights judėjimas, counterculture, sexual revolution, prieškarinis judėjimas, ir visų šių reiškinių šalutiniai efektai liks kaip upės tvanas, kuris, užplūdęs gyvenimo eigos pakrantes, nuslenka, palikęs savo pėdsakus, kai pati upė vis toliau teka įprasta kryptimi. Bet taip pat galima manyti, tęsiant Guzot analogiją, kad upės kryptis pasikeitė per praėjusį dešimtmetį ir kad suminėti reiškiniai paliko esminių pakeitimų Amerikos gyvenime.

Vienas iš ryškiausių dešimtmečio savitumų tai gal Amerikos atvirumas — vieša demonstracija vis dar tebeegzistuojančio plyšio tarp Amerikos realybės ir idealų. Tai pasirodė daugelyje atvejų ir daugely tarpusavy susipainiojusių reiškinių — politinių, ekonominių ir socialinių. Politikoje gal aiškiausiai išryškėjo šio krašto *spiritus movens* liberalizmo nepajėgumas nuslopinti tendencijų į netoleranciją; toks nepajėgumas tam tikrais atvejais gali tapti pirmu žingsniu į kokią nors totalitarizmo formą.

Iš vienos pusės, establišmento ultrakritikai — tie, kurie pasiruošę kautis gatvėse su „kiaulėmis" ir „išlaisvinti" bet ką bet kur vardan jų ekskliuzyviai atstovaujamos „liaudies" — parodė nemažą sugebėjimo diskutuoti ir daryti kompromisus trūkumą, nors šios savybės kaip tik iš dalies suteikė šiam kraštui pastovią valdžią jau arti dviejų šimtmečių. Jų veiksmai nekartą priminė kai kuriuos klasikinio Europos fašizmo *modi operandi*. Nors galima priskirti tokius reiškinius visiškam nusivylimui šio krašto esme ir veiksmais, nereikia pamiršti, kad tik tokioje visuomenėje, kaip *toji, kuri jų taip kategoriškai smerkiama, iš viso toks ypatingas* veiksmo būdas įmanomas. Gal nepilnai teisinga sudaryti sekančią

analogiją, bet kažkodėl ne kartą, stebint universiteto riaušes šiame krašte bei Vakarų Europoje, skverbėsi į sąmonę *la giovinezza triumfera* užuominos.

Iš kitos pusės, šie įvykiai iššaukė sau pasipriešinimą, kuris dažnai nuaidėjo counter - culture politiškai veikliųjų ekstremistų taktikos atgarsiu. Labai ironiška buvo stebėti mases „kietakepurių" darbininkų, demonstruojančių su vėliavomis, šaukiančių „love it or leave it", totališkai nusiteikusių kovoti už Amerikos idealus, lyg jie būtų buvę išniekinti ne vien maištininkų kairiųjų, bet ir visų tų, kurių nuomonės nesutapo su jų pačių. Pastatydami idealų formas virš kritikos, jie pamiršdavo vieną iš svarbiausiųjų tų idealų — toleranciją.

Prieiname prie klausimo, ar Amerika bet kada yra buvusi tikrai atviras kraštas politine, socialine ir ekonomine prasme. Kiek tolerantiška yra buvusi Amerikos visuomenė istorijos plotmėje? Mississippi juodžiui mažažemiui toks klausimas gali atrodyti visiškai ironiškas. Bet, palyginus su kitais „civilizuotais" kraštais, Amerika bent šio šimtmečio pradžioje buvo pripažinta kraštu, kuriame veikė minimumas suvaržymų — politinių ar visuomeninių —, tai pripažino net toks neartimas stebėtojas kaip V. I. Lenin. Ypatingos sąlygos: geografinis atskyrimas nuo potencialių priešų, netrūkumas erdvės vakaruose, spartus pramonės vystymasis, reikalavęs vis daugiau naujų jėgų imigracijos keliu ir suteikęs gan greitas socialinio pakilimo galimybes, ir politinė tradicija, kurios kraujinga evoliucija jau buvo tapusi XVII amžiaus Anglijos praeitimi, suteikė Amerikai galimybę išvengti tokių visuomenės suvaržymų, kurių daugiau grasinamos visuomenės nepajėgė išvengti.

Pokarinė tarptautinė atsakomybė, technologijos dėka įvykęs radikalus strateginės padėties pakitimas ir chroniški socialiniai netobulumai paveikė Amerikos gyvenimo stilių. Jau nuo FDR laikotarpio valdžios ir jos administracinio aparato santykiai su kiekvienu piliečiu pasikeitė. Mokesčiai smarkiai kilo. Karinė prievolė, kuri prieš Antrąjį karą buvo skelbiama tik ypatingais atvejais (pvz. Pilietinio karo ar Pirmojo karo metu), tapo gyvenimo faktu kiekvienam. Nors svarbiausios pilietinės teisės irgi tapo formaliai praplėstos (1920 m. pripažinimas balsavimo teisės moterims, 1964 m. civilinių teisių įstatymas, ar Vyriausiojo Teismo užsiėmimas individo teisėmis, kuris ypač išryškėjo Warren teismo

laikotarpy), — taip pat nėra abejonės, kad valdantysis aparatas gerokai priartėjo prie kiekvieno piliečio kasdieninio gyvenimo, tuo nemažai paveikdamas individo nesuvaržymą amerikietiškoje santvarkoje. Kaip pareiškė Vyriausiojo Teismo narys W. O. Douglas ryšium su vienu praėjusių metų sprendimu: „As the years pass, the power of the government becomes more and more pervasive". Bet ir su suvaržymų augimu, individo teisės Amerikoje išliko stebėtinai plačios, palyginant su santvarkomis, kuriose gyvena didesnioji žmonijos dalis. Nors sunku džiaugtis dėl kai kurių praėjusio dešimtmečio neramumų, bet galima didžiuotis faktu, kad jie neišsaukė smarkios represijos ir buvo įmanomi iki tokio laipsnio be esminės grėsmės visuomeninei santvarkai.

Nepaisant tos relatyvios laisvės, kuri po depresijos gal kiek sumažėjo, Amerikos idealai niekados nebuvo pilnai įgyvendinti, ypač socialinėse ir ekonominėse sferose. Tas neįgyvendinimas nevisados tapo pilnai užslepiamas praeity. Netolerancija tam tikriems gyventojų sluogsniams, prieštaraujanti socialinės lygybės idealui, buvo ryški ir praėjusiame šimtmety daugelyje formų, tarp kurių Know - Nothing judėjimas, „no Irish need apply", ar visiems gerai žinomi nusistatymai apie „niggers" ir „injuns" nereikalingi aiškinimų. Nors tokie jausmai dažnai tapdavo kiek pamiršti ekonominio išsiplėtimo euforijoje ar socialinio darvinizmo idilijoje, jie nepradingo.

Šio šimtmečio eigoje buvo galima manyti, kad, abstrakčiai imant, netolerancija bet kokioje formoje, kylant išsilavinimui, bus nykstantis reiškinys (versija vieno iš Condorcet teigimų, suformuluotų dar XVIII amžiuje). Išsilavinimo daugiausia buvo galima tikėtis akademiniuose sluogsniuose. Tad gal netolerancijos ir emocinių išsišokimų įsiliepsnojimas akademijose tapo vienu iš daugiau netikėtų dešimtmečio reiškinių. Kaukės nukrito, parodydamos ar Condorcet klaidą ar išsilavinimo trūkumą.

Užmaskavimai išnyko ir nepolitinėse gyvenimo sferose. Socialiniuose papročiuose, ypač jų moraliniuose suvaržymuose, matomai atsirado aiškus atodrėkis. Kai kurie ledai, jau betirpdami nuo šimtmečio pradžios, pradėjo lūžti. Nors galima teigti, kad toks lūžis sudarė tikrą esminį pasikeitimą, esu linkęs manyti, kad įvyko tik išorinių formų pasikeitimas. Kažkodėl sunku teigti, kad, tradiciniais moraliniais mastais vertinant, šiandieninis gyvenimo stilius yra tapęs daugiau ar mažiau nemoraliu ar amoraliu negu

bet kokiame ankstyvensiame laikotarpyje. Daugiau norisi tikėti, kad tik pranyko išoriniai užmaskavimai to, kas buvo daroma ankstyvesnėse urbanizuotose visuomenėse be jokios reklamos.

Kaip ir gamtoje vis tebeegzistuoja netobulumai, taip jie pasiliks ir visuomenėje — tik galima juos kuo daugiausia minimalizuoti. Nors minimas dešimtmetis atskleidė tikrovę, įrodydmas, kad siekiami idealai toli gražu nepasiekti, jis taipogi parodė, kad tam dar lieka vilties. Idealai neįgyvendinami per vieno ar kito politikieriaus platformą — tokiems siekimams neužtenka vienos kartos, kokia kilnianoriška ar artimui jautri ji bebūtų.

Stebint 1972 m. atrodo, kad augštuma to tvano, vis tęsiant Guizot analogiją, jau praėjo ir kad upės kryptis nepasikeitė. Krašte neramumai vis retėja. Akademijose jaučiamas aktyvizmo sumažėjimas — gal tik dėl to, kad jis praėjusiame dešimtmety taip stipriai pasirodė. Tas „eerie silence", pastebėtas Yale prezidento Brewster 1970 m., tebesitęsia. Nors Counter - Culture tebeegzistuoja, ji nebeatrodo tokia aštri kaip prieš penkis metus, o kartais pasirodo pilnai passé. Konfrontacijų aštrumai sušvelnėjo. Užsiangažavęs jaunimas daugiau linkęs stoti į teisės fakultetus ir kovoti Nader gretose, negu „laisvinti" akademijų pastatus ar formuluoti nepakeičiamų reikalavimų litanijas. O vidutiniųjų klasių žemesnioji dalis pradėjo nešioti ilgesnius plaukus, bakenbartus ir margus maršinius su plačiais kaklaraiščiais. Nepamirškime, kad Thermidore *sans culotte* tapo mada ir augštesnėsėse klasėse.

Manau, kad šešiasdešimtieji bus prisimenami kaip savitas, ypatingas, spalvingas laikotarpis — bet jų vertę istorijos eigoje nuspręs septyniasdešimtųjų įvykiai.

Vytautas Kavolis:

Su prez. Kennedy Amerikos politikoje, žinoma, neprasidėjo visiškai nauja epocha. „Visiškai naujų" dalykų istorijoje apskritai vargu ar bet kada būna. Vidaus politikoje Kennedy iš esmės tęsė Franklino Roosevelto „atsargiai pažangią" liniją, kurios pagrindinė kryptis buvo siekimas sustiprinti Amerikos ekonominės sistemos dinamiškumą, šiek tiek pakeičiant jos produkto išdalinimą naudai tų grupių, kurios iš ligšiolinio tos

sistemos veikimo buvo gavusios mažiausiai naudos. Tarptautinėje politikoje Kennedy iš esmės laikėsi Trumano nustatytųjų „laisvojo pasaulio gynimo" ir „šaltojo karo" gairių, jas kiek modifikuodamas Adlai Stevenso pasaulinės atsakomybės ir įtampų mažinimo motyvais. (Įtampų švelninimo programą tuomet, kai ją skelbė A. Stevensonas, laikęs nepatriotišku dalyku, vėliau, santykiuose su Kinija ir Sovietų Sąjunga, — tik šešioliką metų tepavėlavęs, — įgyvendino prez. Nixonas.)

Ką Kennedy atnešė, yra tradicinių analistų sunkiau apčiuopiamas dalykas. Aš jo įnašą pavadinčiau „tikėjimo investavimu į savo aureolę praradusį politinį procesą". Galima sutikti, kad Kennedy buvo reikšmingesnis kaip mito kūrėjas negu kaip politinis „ratukų sukinėtojas ir maininkautojas karvėmis" (mano vertimas amerikietiškai „wheeler - and - dealer" sąvokai). Bet negalima sutikti su teigimu, kad politinis procesas normaliai veikia tada, kada juo netikima, kada jame egzistuoja išimtinai tik galios ir medžiaginės gerovės siekimo motyvai. Demokratiniai vadai dažnai turi patys sukurti mitus, kuriuos monarchai (o gal ir centralinio komiteto sekretoriai) paveldi ir kurie reikalingi, kad jų valstybių piliečiai galėtų tikėti savo pačių politikos kryptimi.

Po Eisenhowerio tokio „tikėjimo investavimo į savo aureolę praradusį politinį procesą" Amerikoje ypač reikėjo. Viena šio politinio „legitimacijos praradimo" žymė buvo, rodos, 1958 m. negrų studentų pradėtas — normaliųjų politinių struktūrų išorėje — pilietinių teisių „sukilimas", iš kurio vėliau išsivystė ir visa baltųjų studentų „naujoji kairė", šiuo metu jau išsisėmusi. Vienas liudijimas, kad Kennedy (ar kokio kitokio) tipo „tikėjimo investacijų" į politinę sistemą reikia ne vien „intelektualams", bet ir „plačiosioms masėms", yra iš FBI paskelbtų statistikų įžvelgiamas faktas, kad per visus tris Kennedy prezidentavimo metus visų smurtinių nusikaltimų statistikos buvo pastovios ir jų šiandieninis greitas augimas prasidėjo tik po Kennedy nužudymo (ir Vietnamo karo suintensyvėjimo), mitui (ir jo išreiškiamam tikėjimui) žlugus.

Sen. McGovernas irgi mėgino būti mito kūrėjas mano anksčiau definuotąja prasme. Jis skyrėsi nuo prez. Kennedy tuo, kad senatorius iš South Dakotos buvo iš tikrųjų (ne tik pusiau) jautrus etiniams politinio proceso elementams, kad jis iš tikrųjų turėjo širdį istorijos nuskriaustiesiems, silpnoms mažumoms ir t.t.,

kad jis iš tikrųjų bjaurėjosi prievartos naudojimu tarptautiniuose santykiuose, — ir tuo, kad jo bandymai užmaskuoti savo grynai etinę politikos koncepciją įprastinio oportunizmo kaukėmis pasiliko beviltiškai naivūs. Bandymas politiką *pagrįsti* etiniais įsitikinimais, žinoma, atrodė lygiai siaubingas Maskvoje, kaip ir lietuviškojoje Čikagoje. Abi šios politinės galybės nedviprasmiškai reiškė preferencijas Nixonui — nors Maskva šią preferenciją grindė tikslesniu supratimu, kas jai naudinga, negu lietuviškoji Čikaga.

Prez. Nixonas buvo perrinktas todėl, kad Amerikos balsuotojams jis pasirodė gabus pragmatistas, kurio politikai niekada neturės įtakos jokie pavojingi širdies ar sąžinės motyvai ir kuris kaip tik todėl sugebės Amerikos ir jų pačių naudai tobulai išnaudoti praktiškas galimybes, atsirandančias konkrečiose veiklos situacijose. Tarptautinėje politikoje ši laikysena jau davė, santykių su Kinija ir Sovietų Sąjunga pasikeitimuose, labai pozityvių rezultatų. Nedaug kas galvojo, kad žmogus, kurio politinė karjera buvo, galima sakyti, pagrįsta anksčiau populiariu „profesiniu antikomunizmu", įgijęs galią, ją panaudos sudarymui apribotų tikslų bendrovės su didžiosiomis komunistinėmis galybėmis. Bet iš tikrųjų kelionės į Pekiną ir Maskvą ir paliaubos Vietname logiškai kyla iš prez. Nixono grynai pragmatinės politikos sampratos. Kaip tik todėl, kad ši politika nėra surišta su jokiu išliekančiu principu, ji gali būti stebinančiai lanksti ir efektyvi — bet tik tada, kai lankstumu ir efektyvumu galima laimėti daugiau galios, kas palieka galutiniu tokios politikos tikslu.

Amerikos visuomenė taip lengvai priėmė „suartėjimą su Maskva" iš dalies kaip tik todėl, kad jį pasiūlė žmogus su „antikomunisto" reputacija. Prez. Nixonas apskritai dažnai naudojasi politine strategija sumobilizuoti tas ar kitas visuomenines jėgas vykdymui akcijos, *priešingos* tų jėgų intencijoms (tuo neutralizuojant potencialią opoziciją šiai akcijai). Antikomunistų balsai buvo panaudoti suartėjimui su Maskva; mažųjų tautų palikuonys suvartoti politikai, naudingai didžiosioms valstybėms; liberalai — New Deal programų apkarpymui ir t.t. Grynai techniniu požiūriu neįmanoma nesižavėti šios strategijos vykdymo meistriškumu. Būdui, kuriuo Nixonas išnaudojo Amerikos antisovietinių jėgų energiją, kartu

neutralizuodamas jų destruktyvųjį potencialą, analogija tegalėtų būti de Gaulle susidorojimas su „Alžyras prancūzams!" šaukusiais Prancūzijos kariuomenės gaivalais, grąžinusiais jį į valdžią. Jei net ir po dalinio pralaimėjimo Vietname neliko vietos *Dolchstoss* tipo legendoms, padėjusioms sugriūti Weimaro demokratijai, tai iš dalies Nixono nuopelnas.

Grynai pragmatinės užsienio politikos ribotumą parodo Bangladeš atvejas, kada pakistaniečių kareiviai žudė civilius bengalus ir prievartavo jų moteris jų pačių žemėje, remiami dabartinės Amerikos administracijos vien todėl, kad Kinijos - Pakistano - Amerikos ašis atrodė reikalingas įrankis apriboti Sovietų veržimuisi į Aziją. Grynai pragmatinės politikos rezultatas: besiformuojanti Indijos - Sovietų ašis, į kurią aš per daug nesistebėčiau, jei rodytų šiokio tokio polinkio ir kai kurie Vakarų Europos kraštai, kaip Prancūzija ir Italija (ypač jei Sovietai, tokios ašies siekdami, ryžtųsi liberalesnės vidaus politikos rizikai). Nixono užsienio politika yra itin nejautri mažųjų tautų — kaip ir apskritai bet kokių silpnesniųjų — interesams. Būdinga buvo pastaba nominacijos priėmimo kalboje apie Leningradė karo metu žuvusią rusų mergaitę: vaikų, nukenčiančių nuo karo, — ta proga pasauliui paskelbė Amerikos prezidentas, — yra ne tik Rusijoje, bet taip pat Amerikoje ir Kinijoje.

Už viso šito slepiasi pasaulio pasidalinimo didžiųjų galybių įtakos sferomis ir esamos padėties stabilizacijos politika. Vienas motyvas nusistatymui prieš Bangaldeš kaip tik ir buvo baimė, kad nepriklausomos valstybės paskelbimas buv. Rytų Pakistane destabilizuos susidariusią tarptautinės sistemos struktūrą. Įdomu, kad Sovietai šios rizikos — kuri turi implikacijų ir jų pačių imperijai — nepabijojo. Tai sugestionuoja, kad įtakų sferomis pasidalinimo idėja, kuri Nixono, atrodo, visiškai rimtai laikoma galutiniu jo tarptautinės politikos tikslu, sovietų galvosenoje slepia dinamiškesnę tarptautinės politikos sampratą, kurios pagrindinė kryptis galėtų būti anksčiau minėtoji „indo - europietiškoji koncepcija".

Vidaus politikoje pagrindinė Nixono prielaida yra, kad krašto gerovę labiausiai kelia visuomenės veržlusis elementas ir kad geriausia politika yra priemonių suteikimas tam elementui savo krašto gerovę kelti. Tokioje politikoje nukreipiamas dėmesys (ir

ištekliai) nuo tų, kurie sau mažiausiai gali pagelbėti (ne tik etninės ir rasinės mažumos, bet ir mokyklų vaikai, seneliai ir t.t.), į tuos, kurie turi ir jėgų ir pakankamai vidinio veržlumo save stumti priekin. Tai nėra pirmoje eilėje „privilegijuotųjų klasių" protegavimo politika, — bet tų individų (grupėmis šioje koncepcijoje išvis nesirūpinama), kurie veržiasi į „prasimušusiuosius" ir turi duomenų šiai ambicijai patenkinti.

Gal ši, iš XIX amžiaus susigrąžinta, Nixono vidaus politikos premisa — atjautimo mažiau pajėgiantiems iškeitimas į veržliųjų propagavimą — ir suteikė jam daugiausia balsų tarp tų amerikiečių, kurie norėjo, šiek tiek anachronistiškai, save įsivaizduoti pajėgiančiais savo pačių pastangomis prasiveržti į tradicinių stabų — medžiaginės gerovės ir manipuliacinės galios — garbinimo vietas. Gal ši politika net padidins sistemos produktyvumą. Bet grynai pragmatinės kalkuliacijos ir vidaus politikoje turi savo efektyvumo ribas. Jau nekalbant apie tai, kad vidaus politikoje Nixonui nepavyko surasti Kissingerio pajėgumo patarėjų: subtilių pragmatikų, bet suvokiančių ilgalaikes istorinių procesų dimensijas ir savo veiksmų reikšmę, formuojant išliekantį savo visuomenės charakterį. Vidaus politikoje Nixonas apsuptas trumpametražinių administratorių, turinčių begalinį pajėgumą dirbti ir norą viską kuo racionaliausiai, efficiency kulto prasme, suorganizuoti. Iki savo demokratinės opozicijos šnipinėjimo imtinai.

Kennedy mito — „klausk, ką tu gali savo kraštui padaryti" — iškeitimas į Nixono šūkį — „klausk, ką tu gali pats sau padaryti" — galėtų liudyti užsibaigimą, bent laikinai, tos epochos, kurioje Amerika pasauliui (ir patiems amerikiečiams) reiškė ne tik galią ir turtą, bet ir kažką daugiau. To kažko daugiau šiandien yra likę žymiai mažiau. Galima, žinoma, diskutuoti, ar etinio pobūdžio principams politikoje iš vis vieta. Bet politine strategija irgi formuoja civilizacijų charakterį. Gal nereiktų stebėtis, jei (kaip Romos imperijoje jos vėlesniajame periode) žmonės vis mažiau darys bet ką, už ką jie nebus apmokami ir ko jie nebus priverčiami daryti. Tokia yra imanentinė logika sistemos, laimėjusios prieš balsą iš prerijos.

UŽRAŠAI IŠ KASINĖJIMŲ SARDUOSE

Mūsų žinios apie klasikinę Graikiją ir Romą bei kitas pranykusias kultūras surinktos iš įvairių šaltinių. Likusi antikinė literatūra ar jos kopijos sudaro istorikams pagrindą, kuris vis papildomas archeologų iškasinėjimais ir studijom. Įdomu susipažinti su archeologų ekspedicijom, kurios rengiamos kaip tik su tikslu papildyti ar pakeisti priimtas istorines tiesas. Pavyzdžiu imkim ekspediciją, iškasinėjančią Sardus, buvusią Krezo sostinę, dabartinėje Turkijoje. Jos tikslai, sunkumai, metodika giminiška kitom ekspedicijom. Ji skiriasi savo apimtim, savo personalu ir, žinoma, savo parinkta vietove, bet, atmetus šiuos neišvengiamus skirtumus, viena archeologinė ekspedicija panaši kitai.

„Kur įsikurti?" — pagrindinis klausimas visiems potencialiems ekspedicijų rengėjams. Vietovių su daug žadančiais griuvėsiais yra daugiau negu archeologų; o ištvermingi archeologai ypatingai reti ten, kur daugumas priešistorinių gyvenviečių: Afrikoje, Artimuosiuose Rytuose, Azijoje. Išskiriant vienkartinius netikėtų lobių atradimus, vietos parinkimas yra kruopščiai apsvarstytas dalykas. Ekspedicijos rengiamos tyrinėti ilgai apgyventas vietoves, nes jų studijavimas žada užpildyti spragas senovės istorijoje. Ilgai apgyventos vietovės yra gilios arba apima nemažą plotą, kas padidina svarbesnių daiktų atradimo galimybes. Gili arba plati gyvenvietė taip pat pateisina ilgesnį įsikūrimą, nes neapsimoka įsisteigti tik trijų mėnesių, vasaros ilgio, sezono darbui. Sardų kaiminystėje austrų ekspedicija, pavyzdžiui, kasinėja Efesą jau nuo 1895 metų, o gretima vokiečių ekspedicija studijuoja Pergamoną nuo 1878 metų.

Sardai įdomūs archeologams, nes jau 1400 m. prieš Kristų ši vietovė buvo apgyventa. Nuo tų laikų, pačiame Bronzos amžiaus gale, iki mūsų eros 1405 m., kada Tamerlanas Sardus galutinai sunaikino, lydai, persai, graikai, romėnai, bizantiečiai vieni po kitų viešpatavo Sarduose. Jie visi paliko savo pėdsakus, bet iš kultūrų, kurios ten buvo įsikūrusios tame beveik trijų tūkstančių metų laikotarpyje, viena išskirtinai studijuotina Sarduose. Tai lydų kultūra; Sardai buvo jų sostinė.

Lydija ir lydai šiandien užmiršti, nors savo laiku, apytiksliai tarp 650 ir 550 m. pr. Kr., jų įtaka ir jėga konkuravo to laikotarpio dar vis nepamirštom pasaulinėm jėgom: Egiptui, Babilonijai, Asirijai. Prieš tą šimtmetį Lydija buvo paprastų žemdirbių kraštas; žemė derlinga, vandens netrūko. Tačiau ne iš žemdirbystės išaugo Lydijos jėga. Sardai buvo pakelyje karavanų tako tarp Rytų ir Vakarų, tarp Anatolijos ir Viduržemio jūros. Kas valdė Sardus, tas kontroliavo susisiekimą tarp Persijos ir Smirnos, vieno iš svarbesnių rytinės Viduržemio jūros uostų, tiek senovėje, tiek šiandien. Pagal Herodotą, Sardų strateginę apylinkę Heraklidai kontroliavo nuo 1200 m. per. Kr., bet šios vietovės svarba pradėjo smarkiai kilti tik apie 680 pr. Kr., kada Mermnadai nužudė Heraklidus. Mermnadai — vietinė lydų šeima; jų penki karaliai išsilaikė vos virš minėtojo šimtmečio, bet tame laikotarpyje jų dinastija sustiprino ir išgarsino Lydiją.

Gaigys, Ardys, Sadyatys, Alyatys, ir Krezas sudarė tą lydų dinastiją. Jie išnaudojo Sardų strateginę padėtį ir išugdė lydų kavaleriją į tokį ginklą, kad priešai vengė su ja susidurti. Ir tada lydų karaliams teko netikėta laimė: staiga buvo atrastas auksas Paktolos upės žvyre — toje pačioje upėje, ant kurios krantų stovėjo Sardai. Lydija tapo pasakiškai turtinga. Sardai tapo patarlinis žodis turtui, liuksusiniam valgiui, muzikai ir kvepalams. Ir net šiandien Krezo vardas tebelinksniuojamas su turtu ir su auksu, nors jo turtai atiteko persų nuosavybėn 547 metais pr. Kr., po karo, kuriame persų karalius Kiras apsupo Sardus, nugalėjo lydus ir nužudė Krezą. Išnyko lydų turtai ir jėga. Liko vien atsiminimai, pasakos ir padavimai, kuriuos Herodotas girdėjo, užrašė ir paliko mums savo raštuose.

Archeologams kiekvienas antikinis teksto gabaliukas įdomus ir svarbus, kartais net naudingas. Pavyzdžiui, poetas Hipponax, gyvenęs Efese 6-tam šimtmetyje prieš Kristų, eilėraštyje nurodo, kuriuose tumuliuose Bin Tepė kapinyne Gaigys, Ardys, Alyatys yra palaidoti. Ten yra apie šimtas tumulių, tai Hipponaxo tekstas svarbus tiek datavimui, tiek identifikacijai. Tumuliai — žemės kupstai, supilti virš lavono karsto; išorėje jie panašūs į „piliakalnius", matomus Lietuvoje ir kitur. Jų dydžiai įvairūs, bet Alyato tumulio, augščiausio ir plačiausio Lydijoje, skerspiūvis yra

355 metrų. Nedaug Lydijos turto išliko iki šių laikų. Tas, kuris liko, randamas tumuliuose, kurių romėnų vagys ir rinkėjai nespėjo ar nesugebėjo apiplėšti. Archeologų kasinėjimai tumuliuose atidengia auksinius papuošalus, medinius baldus, bronzinius ginklus bei įrankius, molinius indus ir įrašus marmure. Tokios iškasenos patikslina mūsų žinias apie Lydiją. Tie daiktai daug pasako apie lydų mirusią kalbą, apie jų papročius bei tikybą, meną, įtakas, asimiliuotas iš kaimyninių kultūrų.

Nors Lydija žlugo, patys Sardai išlaikė savo svarbą po kitom valdžiom. *Persams* šis miestas buvo rytinė sostinė, administruojanti jų Viduržemio jūros pakrantės kolonijas. Po Aleksandro Didžiojo mirties 323 m. pr. Kr. Sardai tapo graikiškas miestas, nes Seleucidų dinastija laikė Sardus savo sostine Mažojoje Azijoje. *Romėnams* Sardai buvo prekybos centras, kadangi jie administravo šias provincijas iš Efeso. Romėnų valdžioje Sardai patyrė ilgiausią augimo ir taikos laikotarpį. Žydai, ir tuo krikščionys, čia įsikūrė ir buvo toleruojami. Apie juos galima skaityti Šventame Rašte ir Josepho istorijos knygose. Apie ankstyvesnius Sardus informacijų galima rasti Plutarcho, Tacito, Strabo, Xenophono, Charono, Herodoto bei kitų rašytojų *tekstuose*.

Graikų ir romėnų rašytojai Sardus mini taip dažnai, kad keliautojai, apsiskaitę antikinėje literatūroje, šią vietą yra atpažinę vien iš topografinių apybraižų, rastų tose knygose. *Cyriacus*, aplankęs Sardus 1446 *m. po Kr.*, *apsiėjo be tų* apybraižų; jis nurašė įrašus, kurie miestą vardino. Bet, pavyzdžiui, Jean - Baptiste Tavernier 1670 metais, kaip ir Thomas Smith, keliavęs per Sardus keliais metais vėliau, atpažino miestą iš topografinių žinių, skaitytų klasikinėje literatūroje. Keliautojų įspūdžiai naudingi archeologams; jų apybraižos dažnai nusako griuvėsių stovį šimtmečius prieš archeologų atvykimą. Edmund Chishull, aplankęs Sardus 1699 metais, paliko tokius įspūdžius. Charles de Peyssonel, lankęsis ten pusę šimtmečio vėliau, paliko archeologams ne tik įdomius aprašymus, bet ir naudingus Sardų akropolio bei kitų pastatų braižinius.

Aštuoniolikto šimtmečio keliautojai kasinėjo ir matavo jiems įdomesnius griuvėsius; jų užsiėmimai Sarduose tačiau buvo

Marmuro kiemas ir sinagogos aplinkos vaizdas 1960 m. iš pietryčių.

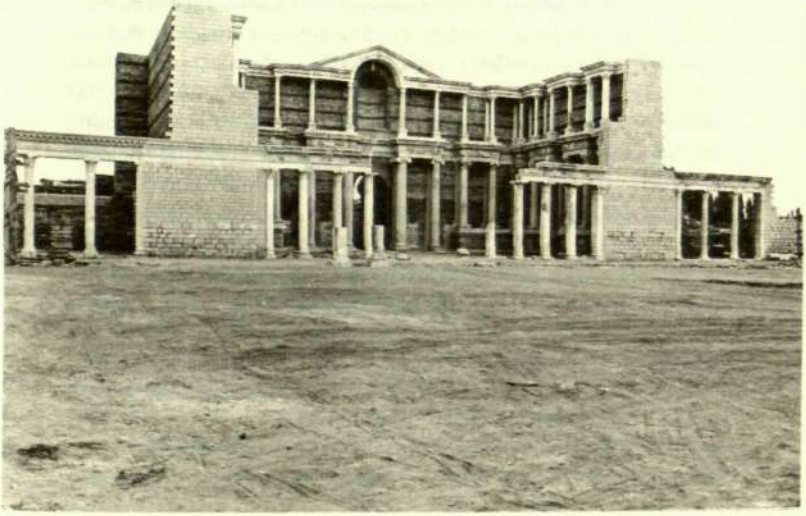

Marmuro kiemas 1972 m. iš rytų.

diletantiški. Rimtesnės buvo H. Spiegelthalo, Prūsijos konsulo Smirnoje, pastangos. 1854 m. jis paskelbė jo paties pravestų Alyato tumulio kasinėjimų išdavas. Bet sistematiški kasinėjimai prasidėjo tik 1910 metais, kada Princetono universiteto profesorius H. C. Butler atvyko su ekspedicija tyrinėti Sardų. Pirmas pasaulinis karas ir paskiau graikų - turkų karas nutraukė jo darbą, kurį du kiti profesoriai, H. Detweiler iš Cornell ir G. Hanfmann iš Harvardo universitetų atgaivino 1958 metais. Jie sutelkė lėšas, gavo Turkijos valdžios leidimą, parinko štabą ir išvyko į tą kaimą, kuris tebelaikė pranykusių Sardų vardą.

Klausimas: „Kur kasti?" tuojau jiems kilo, kaip jis kyla ir kitiems archeologams. Atsakymas tas pats visur: pastatų griuvėsiai, kolonų dalys, vandalizuotos skulptūros, įkritusi žemė, išlikusios mūrinės sienos, apiplėšti karstai ir panašūs ženklai skelbia žadančias vietas. Kasinėjimą galima pradėti bet kur, nes nežinia, ką rasi žemėje už kelių metrų. Užtat pradedama su keliais iškasais, arba sondažais; vėliau koncentruojamos jėgos prie tų sondažų, kur atrasta našesnių daiktų. Tačiau pirma reikia įsigyti žemę iš jos savininkų, tai yra, vietinių kaimiečių. Ta žemė būdavo paprasta ožkų, karvių, avinų ganykla; archeologams atvykus, žemės kaina tuojau pakilo. Kainos tebekyla, nes ūkininkai apsodino savo laukus, ypatingai tuos, kurie susisiekia su ekspedicijos nuosavybėm, vynuogėmis, alyvomis, fygomis. Norėdama tą žemę dabar įsigyti, ekspedicija įstatymų priversta mokėti ne tik už plotą, bet ir už kiekvieną vaismedį, kuris būtų nukirstas.

Žemę nupirkus, ekspedicija bando samdyti darbininkus. Nors atlyginimas geras, nors darbininkai apdrausti nelaimės atveju, nors nedirbama trečiadieniais, kada suvažiuoja vietinis turgus, darbininkų kartais pritrūksta. Bėda ta, kad apylinkės žemė tebėra derlinga; visuomet yra darbo laukuose. Uždarbis žemdirbystėje parūpina gyvenimo reikmenis, tai kaimo vyrai nesiveržia ir patenkintai praleidžia kuo daugiau valandų kaimo keturiose kavinėse. Kada pavasaris drėgnas ir pranašaujamas našus derlius, ypatingai sunku rasti darbininkų. Juos kaip nors pasamdžius, reikia dalį jų išmokinti jiems neįprastų amatų. Ekspedicijoms ne vien tik žemkasiai naudingi. Staliai, šoferiai,

sargai, mechanikai, mūrininkai ir kiti amatininkai joms taip pat reikalingi.

Bernus ir senus vyrus pasamdžius, juos amatų pamokinus, pradedami iškasinėjimai atskirose miesto dalyse. Atkasus kelis didesnius pastatus ir dalį buvusio kelių tinklo, kyla reikalas sumontuoti pranykusio miesto planą. Tiksliausias būdas yra lipdyti ir nubraižyti orines apylinkės nuotraukas. Tačiau turkų valdžia šią procedūrą griežtai kontroliuoja apskaičiavimu, kad smulkios topografinės žinios, paskelbtos archeologiniuose žurnaluose, gali būti naudingos karo atveju Turkijos priešams. Ekspedicija užtat samdė matininkus iš artimiausio miesto. Jų nubrėžtais žemėlapiais archeologai tenkinasi, nors jie tiksliai nenurodo Sardų kalnuotos padėties.

Tikslumas žutbūtinas rekorduojant tiek pastatų griuvėsius, kiek smulkius daiktus. Kasant gilyn, naikinami viršutiniai sluogsniai, nesvarbu ar tai kritusios lubos, ar pasvirusios sienos, ar marmurinės ar mozaikinės grindys, ar tik paprasta žemė. Būtina užrekorduoti viską tiksliai bekasant gilyn, t.y. nurodyti, kur monetos, stiklo ar molinių indų šukės buvo atrastos. Šitaip renkami naujі faktai ir reviduojama istorija. Tik toks smulkus rekordavimas sudaro galimybes projektuoti tikslias rekonstrukcijas, dažnai braižiniuose, rečiau statybose. Rekonstrukcijos ne tuščias darbas, kadangi iškasinėjimams baigusis dažnai lieka vien gili duobė, kur gulėjo pastatų liekanos. Tokiais atvejais braižiniai ir nuotraukos — vieninteliai išliekantys dokumentai archeologų studijom. Kitaip su skulptūrom, įrašais, vazom, papuošalais, įrankiais, ginklais ir t.t. Tikslus rekordavimas pastaruoju atveju reiškia atradimo vietos nurodymą. Idealiu laikomas užrekordavimas, kuris toks tikslus, kad visos iškasenos galėtų būti vėl savo vietoje pakastos ir kita ekspedicija rastų daiktus ten pat, kur pirma juos rado.

Savaime aišku, tas idealas nėra praktikuojamas, nors pamatai ir sienos užkasamos pavojaus atvejais — kada saulė, vanduo ar ledas sugadintų atviram ore paliktą medžiagą. Mažesni daiktai įvairiai saugomi. Atkastas medis ir freskos tučtuojau tepami polyvinyl-acetatu (VA). Šis chemikalas laikinai sulaiko puvimą bei trupėjimą, net ir akmens. Jeigu per daug jo patepta, jis

atskiedžiamas alkoholiu arba toluenu. Tais skysčiais PVA nugarinamas, kada pageidaujama medžiagos chemikalinę sudėtį analizuoti. Varinės ir sidabrinės monetos rūdija; jas reikia mirkinti atitinkamuose chemikaluose. Stiklas, molinių indų šukės, skulptūrų fragmentai normaliai negenda, tai uždavinys čia yra bandyti iš kelių gabalų restauruoti originaliąją formą.

Apsaugojus iškaseną, prasideda analizė ir įvertinimas. Kaip tas daiktas buvo pagamintas? Kada? Kur? Ar jis iš užsienio importuotas? Ar vietiniai amatininkai jį pagamino? Kokia buvo jo reikšmė? Ar jis pakeičia ar papildo, kas jau žinoma apie kultūrą, kuri jį sukūrė? Specialistai sau stato šitokius klausimus ir bando juos atsakyti. Pačios ekspedicijos nariai sugeba daugumą tų klausimų atsakyti, bet, reikalui kilus, tenka kviestis talkos, kartais visai vasarai. Įrašai lydų kalboje, pavyzdžiui, reti. Tokį įrašą radus, ekspedicija nuorašą pasiunčia vienam iš trijų ar keturių lingvistų pasaulyje, kurie yra išstudijavę šią mirusią kalbą. Be tokios pagalbos ekspedicija neapsieitų.

Visa archeologinė medžiaga, atrasta Turkijoje, lieka Turkijoje. Nesvarbu, kad ekspedicija pilnai išlaikoma svetimtaučių lėšomis. Įstatymas griežtas ir aiškus, ir anglų, amerikiečių, austrų, italų, prancūzų, vokiečių ir kitų valstybių ekspedicijos įstatymų laikosi. Nauda abipusiška. Svetimtaučiai gauna progą treniruoti pradedančius archeologus; turkai papildo eksponatais muziejus. Tik maža dalis iškasenų lieka atkasimo vietoje. Normaliu atveju lieka vien architektūra, jeigu ji atspari, kitaip gaminamos kopijos ir originalieji architektūriniai fragmentai nuvežami į muziejus patogesnės apsaugos ir studijavimo sumetimais. Retenybės, šedevrai, išskirtini pavyzdžiai siunčiami į valstybinius muziejus Istanbule ir Ankaroje. Kitkas laikomas vietiniuose muziejuose su tikslu skatinti apylinkės gyventojų susidomėjimą savo praeitimi ir tuo pat turistų keliavimą po krašto provincijas.

Nors iškasenos lieka Turkijoje, jų aprašymai bei interpretacijos skiriamos spausdinimui užsienio archeologiniuose žurnaluose. Turkų valdžia gauna nuolatinius pranešimus iš savo inspektorių, privalomų kiekvienai ekspedicijai, bet atradimo ir mokslinių išvadų nuopelnas tenka ekspedicijom. Jos, o ne turkų

valdžia, rūpinasi, kad svarbesnės iškasenos būtų tuojau skelbiamos straipsniuose, monografijose ir kitose studijose — pvz. daktarinėse disertacijose, kurių aštuonias Sardų ekspedicija jau spėjo pagaminti. Ekspedicijos taip pat rūpinasi, kad, iškasinėjimams pasibaigus, rezultatai būtų tinkamai paskelbti. Sardų ekspedicija, pavyzdžiui, planuoja išleisti dvidešimt tomų leidinį, kuris galutinai įrekorduos atliktą darbą ir jo išdavas.

Vos pirmutinis tos serijos tomas dabar rašomas, nes kiti uždaviniai kol kas aktualesni. Restauracijų užbaigimas ir jų paruošimas turistų antplūdžiui buvo dėmesio centre priešpaskutiniame sezone. Šitie du rūpesčiai papildo normalius kiekvieno sezono užbaigimo darbus: iškastų sienų stiprinimą prieš žemės drebėjimą, iškasenų apsaugojimą nuo žiemos kenksmingų efektų: lietus nuplauna žemę, gulinčią šalia pamatų, šaltis ir ledas suplėšo mūrines sienas, greitas temperatūros pakitimas skaldo akmens paviršių. Tačiau nevisuomet žiema kenksminga; ji nuplauna ir įrėžia pakalnes, tuo atidengdama anksčiau nematytas pastatų sienas ir pamatus. Ji taip pat pripildo Paktolos upės dugną skulptūrų ir įrašų fragmentais, kuriuos piemenys pavasarį pastebi ir atitempia ekspedicijai, jai sugrįžus kitos vasaros darbui.

Buvo staigmenų, bet vaikų surasti ir atvilkti daiktai dažniausiai beverčiai. Ekspedicija visvien juos nuperka. Tuo tie daiktai nepatenka į juodąją rinką, ūkininkai pratinami ekspedicijai, o ne juodosios rinkos agentams kaime, pranešti, kur ir ką žiema atidengė. Ūkininkas niekad nepateks į bėdą bendradarbiaudamas su ekspedicija. Šiaip konkuruojama su žinomais agentais kaime. Neverta juos sekti, ar jų namus kratyti, ar juos į teismą vesti. Pasitenkinama, kad jie nebando ekspedicijos sandėlių apvogti ar atkastus pastatus vandalizuoti. Sąlygos verčia ekspedicijai „toleruoti" kaimo agentus — abu gimė šlubi ir todėl nebuvo mokinami amatų. Abu agentai savo kaimynų pažįstami arba giminės ir, kaip ir šie, biedni ir beraščiai. O skurdžiam beraščiui sunku išaiškinti, kad ką jis savo žemėje, tarp savo daržovių šaknų arba savo lūšnos pamatų apačioje, savo paties rankomis iškasė, nelegalu parduoti. Taip išsivystė, taip besitęsia ekspedicijos modus vivendi su kaimo juodosios rinkos atstovais.

Iš viso nekiltų archeologinės juodosios rinkos klausimas, jeigu nebūtų pirkėjų. Padėtis kita. Turistai, rinkėjai, muziejai — visi

trokšta papildyti savo lentynas archeologiniais eksponatais. Turistai, tur būt, mažiausiai nusikalsta. Jie menkiausios žuvys visame biznyje, nes lengvai apgaunami ir pasitenkina suvenyrais, reprodukcijom arba žiemos metu kaimuose pagamintomis „antikomis". Kitaip su rimtais rinkėjais ir garsiais muziejais, kurių tikslas tas pats. Abi grupės nenuilstamai bando papildyti savo rinkinius autentiškom retenybėm. Privatiems pirkėjams ir net muziejų atstovams nevisuomet svarbu, iš kur ir kaip pageidautos retenybės atsirado Šveicarijos ir Vokietijos antikvarų languose. Ambicingi rinkėjai amžinai bando savo rinkinius tobulinti. Laiko būvyje tie rinkiniai atsirado muziejuose ir taip susirinko pasaulinės svarbos muziejų kolekcijos, kuriomis publika dabar žavisi. Reikia prileisti, kad be rinkėjų godumo muziejų rinkiniai šiandien būtų žymiai skurdesni. Rinkėjai išsaugojo nemaža meno objektų, kuriuos savininkai būtų sutirpinę dėl aukso arba suardę dėl brangakmenių. Rinkėjai taip pat išsaugojo skulptūras ir freskas, kurios būtų pranykusios, paliktos atviro oro ir vandalų žalojimui. Jų intereso dėka tas menas išsaugotas visų naudai. Tačiau vistiek abejonė kyla: nejaugi muziejai negali savo rinkinių pripildyti, nesinaudodami juodąja rinka? Tikrai gali būti surasti kiti būdai, kurie ne tik išsaugotų antikinį meną, bet taip pat suteiktų archeologams galimybes persvarstyti priimtas istorines tiesas apie mūsų visų praeities šaltinius.

Kęstutis Paulius Žygas

1972 - JI (ROMANO) METAI IŠEIVIJOS LITERATŪROJE

Ir pernykščių metų mūsų egzilinę literatūrą dominavo proza, konkrečiai — romanas. Teigti, jog nuopelnai už šitokį sunkiojo žanro suklestėjimą priklauso reguliariems ir kitokiems konkursams gal ir nebūtų tikslu, tačiau konkursai neabejotinai šio žanro produkciją pakelia. Sprendžiant iš kai kurių romanų autobiografinio turinio ir jų autorių amžiaus peršasi išvada, jog ne vieną prozininką platesniems užmojams pakurstė ir su pensininko amžiumi atsiradęs laisvo laiko perteklius. Turėjome septynis romanus, pustrečio tūkstančio puslapių bendros apimties.

Daugiau negu pusę visų tų puslapių sudaro du stambūs Vytauto Alanto romanai, istorinis *Šventaragis* ir buitinis *Amžinasis lietuvis*, kurių pirmojo pernai pasirodė viena, o antrojo — dvi dalys. Didžioji *Amžinojo lietuvio* dalis skirta šiandieninės išeiviškojo gyvenimo kasdienybės aprašinėjimui, dažnas trivialijas ir banalybes perpinant gausiomis dviejų pagrindinių veikėjų amantiškomis avantiūromis ir vieno jų patriotinio tipo regėjimais bei retoriškais lietuvių tautos paskirties bei istorinių klaidų svarstymais. Dėl šitų perpynimų romanas lygia dalimi galėtų būti ir psichologinis ir tezinis. Toji klasifikacija gal ir nebūtų taip svarbi, jeigu jąja nebūtų nusakyta didžiausioji veikalo yda, kylanti iš autoriaus neapsisprendimo. Ką rašyti? Kokia forma? Kokia romano ašis, jo pagrindinė problema? Kas būtina, o kas bereikalinga? Teoriškai idealus junginys, perėjęs per kūrybinę laboratoriją, tokiu netapo: tezinė veikalo pusė pasidarė nebeveiksminga, erotiniai kvapai nusidūksėjo, palikdami gana neskoningas bravūrinių anekdotėlių nuosėdas. Būtų daugiau laimėta, jei autorius būtų susikaupęs nepretenzingam pramoginiam romanui, savo tezinius svarstymus palikdamas publicistiniams straipsniams.

Šventaragio pratarmėje autorius pasisako laikęsis „priešingo nusistatymo, kaip ne vienas mūsų istorinių romanų rašytojas": ryžęsis atsisakyti „nuo istorijos stilizavimo ar idealizavimo", o norėjęs „atkurti tokią Lietuvą, kokia ji maždaug buvo" ir pavaizduoti ano meto žmogų „su teigiamybėmis ir neigiamybėmis". Kas priešingo mūsų ligšiolíniams istoriniams romanams dedasi pirmajame *Šventaragio* tome? Vyksta puotos,

kuriose sakomos ilgos (patriotinius vedamuosius šiandieninėje spaudoje primenančios) prakalbos, dailios mergos pilsto midų, o dainiai ar vaidilos deklamuoja Vytauto Alanto eilėraščius. Eina mūgės, šventės, pasijodinėjimai ir kovos, kuriose herojai narsiai kaunasi ir, jei ne iš karto, tai ilgainiui laimi. Yra vienas kitas neklastingas priešas ir išsigimęs tautietis. Bet ar viso to nėra J. Kralikausko ar Alės Rūtos romanuose? V. Krėvės ar Maironio dramose? *Šventaragis* nuo jų skiriasi ilgesniais (o taipgi naivesniais) gerokai dirbtino gudragalviavimo pilnais dialogais, gausesniais aplinkos aprašinėjimais, vietomis istoriniais ar geografiniais duomenimis pamargintais, minėtomis poezijos citatomis pagražintais, slopinančiais jau ir šiaip dinamika nepasižymintį veiksmą ir vargiai skirtinais prie veikalo teigiamybių. *Šventaragis* betgi už *Amžinąjį lietuvį* sklandžiau skaitomas, kruopščiau stilistiškai apdorotas ir kompoziciškai vientisesnis kūrinys.

Romanu *Brėkšmės našta* Jurgis Gliauda dar kartą nuskynė pirmūno laurus, literatūriškai apipavidalindamas vis neatvėstančią bendravimo su gimtuoju kraštu temą. Ši problema iškeliama dramatiškai, po ilgų nesimatymo metų suvedant tris brolius, augusius ir pasaulėžiūras formavusius ideologiškai skirtinguose pasauliuose, jų santykius sukomplikuojant dar ir kitokiomis socialinėmis ar emocinėmis aplinkybėmis. Charakteriai įdomūs, savaimingi, skirtingų tikslų siekiantys. Jų santykių kryžkeles ženklinantys konfliktai vystomi gana logiškai ir natūraliai. Nors ir iš karto užimdamas aiškiai prieš bendravimą nukreiptą poziciją, Gliauda stengiasi būti objektyvesnis kitaip galvojančių atžvilgiu, leisdamas ir oponentų atstovams pažerti įtikinančių argumentų. Nuomonių priešingybes sugeba tampriai surišti su tarpkartinio konflikto bendrosiomis problemomis, nors jo įsijautimu į jaunosios lietuvių egzilų kartos galvoseną daug kur galima suabejoti. *Brėkšmės našta* gal ne mažiau tezinis romanas negu *Amžinasis lietuvis*, tačiau tos tezės čia patiekiamos ne dirbtinų veikėjų vizijų forma, bet konkrečiai išgyvenamos. Gliaudos romanas *Amžinajam lietuviui* giminiškas ir savo negatyviųjų savybių kilme: jos taipgi kyla iš per didelio skubotumo. *Brėkšmės naštoje* per daug pseudofilosofinės vatos ne tik bereikalingais nuolatiniais aprašomųjų vietų pakartojimais, bet ir veikėjų dialoguose. Kalbinės ar stilistinės ydos, daugelio

Gliaudos vertintojų minėtos, aptariant kiekvieną jo veikalą (lietuvių kalbos dvasiai svetima gramatika, prastoką vertimą primenanti sintaksė, abejotino lietuviškumo naujadarai), šiame romane itin gausios.

Stilistinių ydų vargu ar rastum Vacio Kavaliūno romane *Aidai ir šešėliai*, laimėjusiame pernykštį *Draugo* konkursą. Kalbiniu požiūriu veikalas rūpestingai išlygintas, gi savito stiliaus Kavaliūnui dar nepavyko susikurti. Savo romanuose Kavaliūnas niekada nestigo dramatiškų įvykių, pagrindinius veikėjus išmušančių iš įprastinio gyvenimo vėžių. Tačiau patys veikėjai daugiausia schemos, gėrio ar blogio įkūnėjimai, viena nuo kito besiskirią autoriaus jiems segiojamais epitetais. Tiesa, lyginant *Aidus ir šešėlius* su pirmuoju Kavaliūno romanu *Kalnų giesmė* (1963), matyti akivaizdi pažanga ne tik formos ir turinio balanse ar intrigos slinktyje, bet ir charakterių kūrime.

Akivaizdžios pastangos memuarinę medžiagą suliteratūrinti rezultatais nepateisinamos ir pernykščio beletristinio debiutanto Antano Musteikio romane *Kiauros rieškučios*. Romano turinį sudaro dviejų brolių, įkyriai savanaudiškų ir didžiai ambicingų suvaikėjusių senių dialogas, kuriame nostalgiškai atskleidžiami jaunystės išgyvenimai, per daug „šeimyniški, per daug subjektyviai, vienapusiškai ir naiviai atpasakoti, kad galėtų bent kiek sudominti platesnę auditoriją. Bet Musteikis jau pirmuoju romanu susikūrė gerą, natūraliai ritmingai banguojantį literatūrišką sakinį, kartais turtingą gana įdomiais įvaizdžiais.

Vien tik apie pretenziją tektų kalbėti, svarstant Prano Naujokaičio romaną *Pasisėjau žalią rūtą*. Keista, kad autorius, plačiai žinomas recenzentas, ne tik nesiliauja rašęs, bet, atrodo, atkakliai spiriasi bet kokios pažangos pagundoms. Ketvirtasis romanas lieka toliausiai anapus literatūros ribų.

Romano žanrui artimiausias ir kito pereitų metų debiutanto Eduardo Cinzo veikalas *Brolio Mykolo gatvė*, sudarytas iš keturių ilgokų novelinio sukirpimo gabalų, kuriuos jungia dauguma tų pačių veikėjų, vienur išstumiamų scenos avangardan, kitur — fone išnyrančių ir vėl pradingstančių dekoracijų ir butaforijos šešėliuose. O jei, ir trumpai pasirodę, jie sugeba ilgam įsirėžti skaitytojo atmintin, nuopelnas priklauso autoriaus talentui kiekvieną jų sukurti ne tik skirtingu, gyvu ir įdomiu individu, bet taipgi padaryti reikšmingu personažu. *Brolio Mykolo gatvės*

aplinka — Belgijos miestas su šalia dunksančiais angliakasių barakais — daugumai skaitytojų šiandien padvelks savotiška egzotika. Bet ne dėl to šis veikalas laikytinas iškiliausiu pernykščių metų literatūriniu kūriniu, o jo autorius skirtinas prie reikšmingiausių debiutantų išeivijos literatūroje. *Brolio Mykolo gatvė* yra kruopščiai ir sąžiningai atliktas talentingo rašytojo darbas, išsiskiriąs šviesiu ir humanišku požiūriu į žmogų, ieškantį savo gyvenimui prasmės mūsų epochos klystkeliuose.

Tartum norėdamas išpirkti savo gerokai pavėluotą debiutą, autorius nori per daug pasakyti ir kartais (tegul ir gana iliustratyviai) kalba apie tai, kas su tiesioginiu romano veiksmu maža bendro teturi. Suvedęs savo romano herojus su per dideliu būriu charakterių, jis jaučia pareigą smulkiai nupasakoti jų biografijas, ar bent dialogais išaiškinti skaitytojui neįprastas situacijas, veiksmą gerokai sulėtindamas ir prislopindamas. Paties autoriaus pozicijos kuriuo nors klausimu tiesioginis nusakymas, kada ji jau aiški iš pačios situacijos pristatymo, irgi nėra reikalingas. Šiuos minusus atsveria autoriaus sugebėjimas keliais sakiniais užfiksuoti pagaunantį kontrastiškai groteskišką vaizdą, vykusiai nusakytu veikėjo judesiu perduoti jo nuotaiką ar to momento išgyvenimą. Vietomis sakinys skamba kiek pertemptai, nenatūraliai, padvelkia vertimu iš svetimos kalbos, jaučiasi kontakto su gyvąja kalba trūkumas. Sprendžiant iš literatūros metraštyje *Aštuntoji Pradalgė* išspausdintos ištraukos iš naujojo Cinzo romano *Raudonojo arklio vasara*, debiutinio veikalo ydelės čia nebesikartos. Bus mažiau antraeilių veikėjų, mažiau dekoracinių ar butaforinių smulkmenų, koncentruojantis į didesnę dinamiką dialoguose ir tiesioginį veiksmą.

Aštuntąją Pradalgę brandžiais beletristiniais gabalais praturtina Petronelė Orintaitė (C'est la vie!) ir K. Barėnas (Onos Karutienės misija). Maloniai nustebina dvi iki šiol negirdėto autoriaus Prano Milašiaus apybraižos iš Klaipėdos krašto lietuvninkų gyvenimo. Šio saikingo romantiškų polinkių impresionisto natūraliai grakštus sakinys ir pastabumas detalei skaitytoją užintriguoja nemažiau negu dar pakankamai šviežia tematika.

Visas kitas pernykštės smulkesnių žanrų prozos derlius skirtas jaunesniam skaitytojui. Prasmingiausios jam dovanos bus *Mažosios pasakos* ir jas papildančios *Tėvų pasakos*, kurias „iš

lietuvių liaudies pasakų lobyno parinko ir skaityti paruošė A. Giedrius". Pirmojoje knygoje rasime pačias populiariausias pasakas, pradedant Gaidžiuku ir vištyte, baigiant Elenyte, savo devynių brolių beieškančia. Antrojoje sudėtos daugiau augštesniųjų mokyklų chrestomatijose užtinkamos pasakos, kartais rašytojų gerokai perdibtose ar stilizuotose versijose. Nors iš esmės šios pasakos ir nėra Giedriaus kūryba, bet jam priklauso nuopelnas ne tik už rūpestingą atrinkimą, bet ir už sklandų atpasakojimą. Giedrius visur kalba tiesiai, aiškiai, paprastai, išlaikydamas žanrui būdingą rimtį, nepasiduodamas pigesnio stilizavimo ar gražbylystės pagundoms. *Mažąsias pasakas* iliustravusi D. Rėklytė - Aleknienė bandė rūpestingai atlikto piešinio paprastumu įsiteikti jaunam skaitytojui ir saikingais ornamentais leidinį padaryti estetiškai patrauklesniu. Vaizduotės nė estetinio skonio neparodė *Tėvų pasakų* iliustratorė Birutė Bulotaitė. Jos primityvūs tušo piešiniai pasakų nuotaiką tiesiog žlugdo.

Apysaka *Šamo ežero sekliai* yra ketvirtoji Nijolės Jankutės knyga nažam skaitytojui. Turinyje — paežerėn vasaroti su šeimomis atvažiavusių vaikų nuotykiai. Veiksmas vyksta jeigu jau ne visai kasdieniškoje, tai gerai vaikams pažįstamoje aplinkoje, kurią atskleisdama Jankutė moka pagauti vaiko vaizduotę ir jo smalsumą iki galo išlaikyti. Knygoje apstu veiksmo, gyvo, natūralaus dialogo, progų veikėjams pasijusti svarbiais asmenimis ar net didvyriais. Jankutės pasisekimą jaunoje auditorijoje tikriausiai lemia tai, kad ji savo skaitytojus traktuoja normaliais jaunais žmonėmis, kurių reikalavimai, jei ir mažesniais masteliais matuojami, yra tokie pat, kaip ir mūsų visų.

Skirtingas pažiūras į savo skaitytoją turi Česlovas Grincevičius. Iš jo trijų apysakaičių rinkinyje *Vyskupo katinas* įrašytos dedikacijos atrodytų, jog, pats būdamas mokytojas, knygą rašė iš meilės savo auklėtiniams. Šitokia meile tektų gerokai suabejoti, kada jausmo objektas, atrodo, aiškiai pajuokiamas, laikomas kažkokiu neišsivysčiusiu puszmogiu, kurį galima mulkinti, net akivaizdžiai jam meluojant. *Vyskupo katiną* perskaičius, lieka neaišku, kokio amžiaus vaikams knyga parašyta: priešmokykliniams ji per sunki, mokykliniams — naiviai neįdomi.

Balės Vaivorytės (P. Orintaitės) poema *Lietuva graži tėvynė* Grincevičiaus knygai giminiška neapsisprendimu, kam rašoma. Iš

dedikacijos atrodo, kad taikyta mokykliniam jaunimui. Betgi ne vien dėl daugybės retų žodžių, ne taip jau įprastinių istorinių vardų, bet ir sunkiai suvokiamų metaforų ar alegorijų poemėlė tegali būti neįmenama mįslė. „Naudinga informacija", naivus, bet piktai šovinistiškas patriotizmas, banaliais, dažniausiai nevykusiais rimais prievartaujama kalba supainiota į neatraizgomą kamuolį. Skaičiau ją vaikams, kantriai aiškindamas negirdėtus žodžius ir gremėzdiškas metaforas, stebėdamas skausmingo nuobodulio išraiškas jų veideliuose... Ir tarė lituanistinę mokyklą bebaigianti dukra: „just a bunch of words..." Ir ką gi? Su teisybe nekovosi. Gaila J. Tričio itin kruopščiai atliktų spalvotų iliustracijų.

Praėjusieji metai ir poezijoje buvo žymiai našesni už 1971-sius. Svariai šį žanrą papildė metų gale pasirodęs, Stasio Santvaro redaguotas, Fausto Kiršos kūrybos pomirtinis trijų šimtų puslapių rinkinys *Palikimas*, kurį sudaro daugiausia dar niekur nespausdinti eilėraščiai, keletas Jurgio Baltrušaičio poezijos vertimų iš rusų kalbos, satyrinės poemos *Pelenai* trečioji ir ketvirtoji knyga, satyrinė poemėlė „Pabėgėliai", o taipgi atrinkti autobiografiniai, visuomeniniai, kultūriniai užrašai. Kiršai, kaip ir nevienam jo bendraamžiui, minties nusakymas neįprastais, nekasdieniškais žodžiais, jos sukaustymas griežtais ritmais ar rimais, atrodo, buvo esminė kūrybinio proceso dalis. Dažnas Kiršos posmas šiandieniniam skaitytojui skamba archaiškai, netgi šaradiškai, o visi gražūs, iškilmingi žodžiai atrodo bereikalinga, esmę slopinančia ornamentika. Paskaičius knygos gale išspausdintas poeto užrašų ištraukas, Kiršos kūryba darosi ne tik žymiai suprantamesnė, bet ir patrauklesnė. Užrašuose jis iškyla įdomia ir turininga asmenybe.

Jono Meko *Reminiscencijų* išvaizda nekonvencinė: kadaise buvusių madingų gimnazistiškų albumėlių formato, kažkokio gumos produkto viršeliais. Tarp viršelių formato fotografijų, vaizduojančių pokarinės Vokietijos kareivines, jų apylinkes ir jose tąsyk gyvenusius karo pabėgėlius, išdėstyti ir žymiai siauresni geltono popieriaus lapeliai, ant kurių atspausdinti skyreliais sunumeruoti baltų eilių tekstai. Knygelė sukelia anų skurdžių ir viltingų dienų prisiminimus ir ilgam palieka liūdnoką, melancholiškai nostalgišką nuotaiką, taikliai išsakomą aidu iš *Gėlių kalbėjimo* persimetančiu posmeliu:

Ar nebuvo viskas vien susirišimai,
Vien susirišimai ir atsiskyrimai?

Pernykščių metų debiutantė Eglė Juodvalkytė — priešingybė Meko tiesioginiam paprastumui. Jau rinkinėlio pavadinimu ir pirmaisiais įžanginio eilėraščio žodžiais išsakoma intymumo baimė: *Jei tu paliesi mane* / aš sutrupėsiu... Iš vienos pusės poetė nori atsiverti, iš kitos — bijosi būti nesuprasta. Nuolatinis duolizmas ją verčia savo intymius išsisakymus neatpažįstamai suabstraktinti. Kaip ir ne viena jos kartos poetė, Juodvalkytė, užaugusi egzilio sąlygose, jaučia savo išsisakymo priemonių ribotumą. Atsiranda aiškių prozinių seklumų, nejaukių pauzių, bandomų užtušuoti įmantresniu eilučių išdėstymu, atakomis prieš nieku dėtą gramatiką ar sintaksę. O vis dėlto Eglės Juodvalkytės debiutas džiugina. Ji aiškiai turi ką pasakyti, o, stipriau susikaupusi, atranda ir kaip. Tai parodo ne tik eilėraščiai cikluose „Pasaka" ar „Rauda", bet ir pavieniai posmai kituose.

Intymia šiluma visada spinduliuodavo Liūnės Sutemos poezija. Paviršutinišku požiūriu jos ketvirtajame eilėraščių rinkinyje *Badmetis* toksai asmeniškumas dar ryškesnis, kada kalbama skurdžiai išretėjusiam draugų rateliui („tik Tau ir Tau, / ne Jums ir Aniems"), kada „atsineštiniai žodžiai / nebeturi daiktų", o „atsineštiniai daiktai / nebeturi vardų". Siaurėjant auditorijai, plečiasi poetės pasaulėvaizdis. Įkyriai pilką kasdienybę Sutema sugeba įvilkti į originalų poetinį rūbą. Prieš mūsų akis kasdienybės apraiškoms transformuojantis, lokalinė aplinka universalėja, ir žodžiai nejučiomis keičia savo prasmę. Transformacijos procesui stebėti ir į jį įsijausti itin dėkingi eilėraščių ciklai „Pavasarį" ar „Vigilija". Efektingi retoriški pasikartojimai, folklorinėmis užuominomis paremti įvaizdžiai, nuduota nerūpestingos ir nesuinteresuotos stebėtojos poza, aistringiems emocijų prasiveržimams išduodant kontrastingas nuotaikas, yra tik keletas Sutemai charakteringų bruožų. Iš ankstyvesnių jos rinkinių *Badmetį* išskiria dėmesio centro perkėlimas nuo detalės į visumą, jausmo ir nuotaikos pajungimas tarnauti minčiai.

Ada Karvelytė, antroji poetinė pereitų metų debiutantė, savo rinkiniu *Ne tie varpai* tejrodo nebent tai, jog liko ištikima poezijos supratimui, susiformuotam žemesnėse gimnazijos klasėse. Gaila,

kad patriotiniai ar religiniai jausmai, išsakyti susidėvėjusiais štampais, netampa poezija. Ne ką daugiau būtų galima pasakyti apie O. B. Audronės rinkinį *Laužai ir kibirkštėlės*, skirtą jaunesniam skaitytojui.

Po pluoštą poezijos *Aštuntojoje Pradalgėje* duoda bent dešimt autorių. Iš jų brandumu išsiskiria Julija Švabaitė ir Vladas Šlaitas.

Spaudoje teko užtikti žinučių, kad Pr. Naujokaitis, nusivylęs prieš porą metų K. Bradūno suredaguota antologija *Lietuvių poezija (svetur)*, kurion nepateko visa eilė beeiliuojančių, įskaitant ir jį patį, ėmęsis redaguoti papildomąjį tomą. Bent iš dalies šią spragą užkišti, atrodo, pasišovė australiečiai, išleisdami J. A. Jūragio redaguotą antologiją *Terra Australis*. Ne visus australiečius Bradūnas buvo „nuskriaudęs", bent trejetui jų — Jurgiui Janavičiui, Aldonai Veščiūnaitei ir Juozui Almiui Jūragiui — rasdamas vietos ir savo antologijoje. Iš dvylikos dalyvaujančių australietiškoje tie trys ir yra verčiausi. Ypač J. Janavičius, mūsuose susikūręs gana unikalų originalių formų trumpasakio avangardisto veidą, ar Aldona Veščiūnaitė, sugebanti keliais ryškiais brūkšniais sukelti pagaunantį vaizdą ar įsimenančią nuotaiką.

Dramos žanrui pernykščių metų literatūroje atstovauja Anatolijaus Kairio 3 - jų veiksmų operetė *Sidabrinė diena*, išleista vienoje knygoje su to paties vardo komedija. Ir vienos ir kitos vertę būtų galima nusakyti žodžiu trivialija, dėl operetės pridedant, jog šiandien, ačiū Dievui, nė pradžios mokykloje taip jau niekas nebeeiliuoja. Anglijoje išleistoji A. Bučio drama *Pirmieji smūgiai*, vaizduojanti pirmąją sovietinę okupaciją, grynai mėgėjiška. Į draminę kūrybą nepretenduoja nė Paulinos Kalvaitienės vaidinimėlių vaikams rinkinys *Stovi pasakų pilis*. Minėtinas jis čia dėl to, kad autorė savo montažuose naudoja žinomų poetų kūrybos ištraukas, ne tik neduodama tikrųjų autorių pavardžių, bet kartais jų kūrybą be jokių skrupulų pataisydama.

Kęstas Reikalas

SĄŽININGA MONOGRAFIJA APIE DAUKANTĄ

Pagaliau susilaukėme pilnos ir gražiai parašytos monografijos apie Simoną Daukantą, kurią parengė Vilniaus universiteto prof. Vytautas Merkys. Joje sutraukta visa, kas ligi šiol buvo žinoma apie šį mūsų istoriką ir kultūros filosofą, papildant tai gana gausia archyvine medžiaga. Veikalas parašytas biografiniu metodu, maždaug du trečdalius knygos paskiriant Daukanto gyvenimui ir tik vieną trečdalį — jo darbų įvertinimui. Čia skaitytojas ras gana smulkiai aprašytą Daukanto nebajorystės klausimą, jo mokslo kelius, Vilniaus universiteto baigimą su ar be magistro laipsnio ir t.t. Gal būt, mažiausia dėmesio autorius paskyrė Daukanto, jeigu taip galima pasakyti, tautinės filosofijos aiškinimui. Ir tai yra didžiausias šios monografijos trūkumas. Bet jis patiekia beveik visą reikalingą medžiagą šios problemos tyrinėtojui.

Įdomiausi šio veikalo skyriai, kuriuose V. Merkys išsamiai ir objektyviai nagrinėja Daukanto santykius su kitu ano meto Lietuvos istoriku Teodoru Narbutu bei su Žemaičių vyskupu Motiejumi Valančiumi. Santykiuose su Narbutu išryškėja Daukanto pažiūros į Lietuvos praeitį ir į pačią lietuvių tautą. Kaip žinia, T. Narbutas, nors rašęs lenkiškai ir lietuvių kalbos beveik visiškai nemokėjęs, laikė save ne tik Lietuvos mylėtoju, bet ir patriotu. To jam neginčijo ir Daukantas, kuris labai augštai vertino tiek didžiąją jo 9 tomų *Lietuvių tautos istoriją*, tiek kitus jo darbus ir stengės jam kaip išmanydamas padėti. Jis net patikėjo Narbutui Lietuvos istorijos šaltinių leidimo organizavimą, visiškai nepasitikėdamas lenkų istorikų šioje srityje atliekamais darbais. Jis tiesiog skrupulingai bijojo, kad jo nurašytas A. Kojalavičiaus herbyno rankraštis nepakliūtų į lenkų istorikų ir leidėjų rankas.

Tačiau Daukantas žengė vieną žingsnį toliau. 1847 m. pasirodė Narbuto *Trumpa lietuvių tautos istorija*, kurios vieną egzempliorių su labai šiltu įrašu jis pasiuntė Daukantui. Daukantas karštai jam padėkojo ir pagyrė tą jo veikalą, bet vis dėlto rado reikalo pridurti: „Reikia didžiai pasigailėti, kad Ponas Kapitonas gerai nemoki lietuvių kalbos, jei ne visų tarmių, tai nors vienos grynos nepagadintos. Mokėdamas kalbą, būtum galėjęs nustatyti ne tik tikrą mitologiją, bet daug kur atitaisyti ir išaiškinti tautos istoriją, būtum pastebėjęs įtaką tos tautos savo

kaimynams". Ta pačia proga Daukantas pasiuntė Narbutui savo *Būdą*, kuris pasirodė 1845 m. Daukantas tai vadina tik „veikaliuku" ir neatskleidžia paslapties, kad tai jo paties darbas. Tačiau tame pačiame laiške jis rašo: „Jame yra mitologijos skyrius, kuris gali būti naudingas, matysi, kaip supranta padavimus *tikras lietuvis* (m. p.), vadovaudamasis kalba" (psl. 140 - 1).

Iš šio laiško, kaip ir iš visos Daukanto veiklos, aiškiai matytis, kad jis darė skirtumą tarp Narbuto tipo lietuvių, kokių tada buvo gana daug, ir savosios lietuvybės sampratos. Iš čia jo nepaprastas užsidegimas puoselėti lietuvių kalbą ir kategoriškas atsisakymas betką rašyti lenkiškai (išskyrus laiškus). Tą skirtumą reikia turėti galvoje ne tik norint suprasti visą mūsų XIX a. istoriją, bet ir ypač paties Daukanto, kaip naujosios lietuvybės pradininko, vaidmenį. Man atrodo, V. Merkys savo monografijoje nepakankamai išryškino šį momentą. Jam, atrodo, buvo neprieinami mano straipsniai šiuo klausimu *Metmenyse* ir *Lituanus*.

Labai reikšmingi Daukanto santykiai su vysk. M. Valančium. Jie abu žemaičiai, abu kilę iš valstiečių, abu istorikai. Mokslinės istorijos prasme Valančiaus *Žemaičių vyskupystė* toli pralenkia Daukanto istorinius raštus, tačiau tautinės filosofijos prasme Daukantas toli pražoka Valančių. Užtat Jonas Šliupas jau nuo pirmo *Aušros* numerio atsirėmė į Daukantą, kaip Lietuvos tautinio atgimimo pradininką. Kaip ten bebūtų, Valančiaus *Vyskupystė* ir Daukanto *Būdas* buvo patys svarbiausi leidiniai ano meto lietuvių raštijoje. Ir K. Nezabitauskis - Zabitis tuojau pat susirūpino juos paskelbti ir lenkų kalba. Įdomu, kad Nezabitauskis net neabejojo, kad jų originalūs rankraščiai ir buvo lenkų kalba (psl. 257). Iš tikrųjų Valančiaus *Vyskupystė* tik 1898 m. buvo išleista lenkų kalba, o Daukanto *Būdas*, berods, ir ligi šiol nėra išverstas.

Daukantui vis mažiau patiko Petrapilis, kur jis dirbo Senato įstaigoje, ir vis dažniau jis svajojo grįžti į savo mylimuosius Žemaičius. Be to, ir jo sveikata nuo sunkaus darbo (ne tiek tarnybinio, kiek mokslinio) ir drėgno klimato ėmė baisiai šlubuoti. Pagaliau 1851 m. jam pasisekė išeiti į pensiją. Pirmasis Daukanto biografas J. Šliūpas rašė, kad Valančius prikalbino Daukantą vykti pas save į Varnius „dėl smagesnio darbštumo ant lietuvybės lauko". Ir iš tikrųjų tie vyrai tikrai smagiai ėmė veikti. Valančius

kalbėjo apie „Žemaičių akademiją", Mikalojus Akelaitis apie lietuvišką laikraštį. Varniuose tuomet kūrėsi knygynas, spaustuvė. Valančius net darė pastangų lietuviškų raštų cenzūrą perkelti iš Vilniaus į Varnius. Akelaitis Daukantą laikė „mūsų Herodotu", o Valančiaus, Daukanto ir Lauryno Ivinskio bendradarbiavimą vadino „triumviratu nuo Kražantės" (psl. 272).

Tačiau visa ta veikla negalėjo išvengti įtaringos caro valdininkų akies, ypač po 1855 m., kai santykyje su Krymo karu pasklido gandai, kad anglai ruošiasi iškelti desantą ties Palanga. Cenzūra buvo smarkiai sugriežtinta, imta percenzūruoti net anksčiau išleistos knygos, kaip Valančiaus *Vyskupystė* ir Daukanto *Būdas*. Visa tai išsamiai nagrinėja V. Merkys savo monografijoje, netiesioginiai atmesdamas Šliūpo nuomonę, kad Daukantas apleido Varnius susivaidijęs su Valančiumi. Sveikata ir ypač politinė grėsmė, gal būt, daugiau lėmė, kad Daukantas iš Varnių išsikėlė į Latviją.

Aplamai, skaitytojas ras šioje monografijoje labai daug įdomių ir kartais visiškai naujų dalykų, pavyzdžiui, kaip Daukantas labai išbarė Lauryną Ivinskį už kai kuriuos rašinius jo kalendoriuose, kuriais sąmoningai buvo klaidinama liaudis. Jis galėjo tokius dalykus atleisti Narbutui, rašančiam lenkiškai, bet ne Ivinskiui, rašančiam lietuviškai (psl. 276). Manau, ir šiandien Daukantas daug ką galėtų smarkiai išbarti už tokius klaidinimus.

Be abejo, kritiškas skaitytojas ras šioje monografijoje ir kai kurių sunkiai patikimų teiginių. Pavyzdžiui, atmesdamas Vaclovo Biržiškos įtarimą, kad Daukantas, gal būt, išvertęs Rygos *generalgubernatoriaus* Paleno atsišaukimą į lietuvių kalbą, raginantį 1831 m. sukilėlius padėti ginklus, V. Merkys rašo: „Per sukilimą Daukantas buvo valstybės tarnautojas, bet tai nereiškia, kad jis smerkė sukilimą. Sukilimas sprendė Lietuvos politinį likimą ir Daukantas, žinoma, negalėjo būti abejingas stebėtojas" (psl. 103). Deja, jis tam teiginiui paremti nenurodo jokių argumentų. Atrodo, jų nesurado ir Domas Butėnas, specialiai studijavęs Rygos archyvinę medžiagą, liečiančią Daukantą. Priešingai tas pat V. Merkys 117 psl. pateikia dokumentus, kad „Simonas Daukantas visiškai neprisidėjo prie 1831 metais buvusio vakarų gubernijose maišto". Tiesa, kad 1831 m. sukilimas bandė spręsti Lietuvos politinį likimą, bet ne taip, kaip jį norėjo spręsti Daukantas. Užtat jis ir liko abejingas tam sukilimui. Kitaip jo

niekas nebūtų sulaikęs Rygoje. Abejingas, atrodo, buvo jis ir 1863 m. sukilimo atžvilgiu, nors dabar jis jau buvo visiškai palieges senelis. Bet ir 1863 m. sukilimas bandė spręsti Lietuvos likimą ne taip, kaip norėjo Daukantas. Kaip žinia, Valančius net atvirai pasisakė prieš tą sukilimą, ir niekas jo už tai negali kaltinti nei bailumu, nei nepatriotiškumu. To kaltinimo nedaro ir V. Merkys.

Abejotinas, atrodo, ir kitas V. Merkio teigimas, kad Petrapilyje, praeidamas į darbą pro Senato (dabar Dekabristų) aikštę, „Daukantas, be abejonės, ne kartą galvojo apie karininkus dekabristus, prieš devynerius metus čia išrikiavusius savo pulkus sukilimui pradėti" (psl. 125). Dekabristų mitas buvo sukurtas daug vėliau. Daukantą galima laikyti revoliucininku, bet jis buvo kitokio žanro revoliucininkas negu dekabristai, filomatai ir filaretai, 1831 ar 1863 m. sukilėliai. Jis buvo lietuviškosios idėjos revoliucininkas. Ir tai buvo didesnė revoliucija negu visi anie maištai.

Nepaisant tokių ir panašių pastabų, Vytautas Merkys atliko tikrai gerą ir sąžiningą darbą, pateikdamas šią monografiją skaitytojams. Simonas Daukantas tikrai tokios monografijos nusipelnė. Turint šią monografiją, bus lengviau įvertinti ir visą daukantiškosios lietuvybės sampratą.

V. Trumpa

METMENŲ ŠIMTININKAI:

38) L. L. M.
39) Antanina Mačiuikienė
40) Adomas Mickevičius
41) Sidney, Australijos lietuviai ($135.00)

METMENŲ REMĖJAI (50.00):

Rimas Vėžys
XY

BALTŲ STUDIJOMS REMTI DRAUGIJOS LEIDINIAI

Draugija Baltų Studijoms Remti — *Association for the Advancement of Baltic Studies, Inc.* (Sutrumpintai AABS) — įsisteigė 1968 m. po pirmojo Pabaltijo kraštų, siauresne prasme Lietuvos, Latvijos ir Estijos, o platesne prasme visų Baltijos jūros baseine esančių kraštų, klausimais susidomėjusių mokslininkų suvažiavimo Marylando valstybiniame universitete.

AABS gan greitai augo narių skaičiumi: 1970 m. jų buvo apie 250, tarp jų 36 lietuvių kilmės. 1972 m. viduryje narių skaičius siekė 468 asmenų, iš kurių apie 50 - 60 galėjo būti lietuvių tautybės. Narių daugumą, atrodo, sudaro universitetines studijas pokario metais JAV ir kituose Vakarų kraštuose baigę asmenys, daugiausia besispecializuoją humanitarinių ir visuomeninių mokslų srityse. Bet nemažas narių skaičius, ypač tarp latvių ir estų, yra ir tiksliųjų mokslų atstovai, baltų tautų klausimais besidomį ne propagandistiniu, bet moksliniu - analitiniu, arba bent aprašomuoju požiūriu.

1968 m. AABS kartą į du metus rengia mokslines konferencijas. Pirmoji buvo Marylande 1968 m., antroji 1970 m. *San Jose, Kalifornijoje; trečioji* 1972 *m. Toronte, Kanadoje.* Ketvirtąjį suvažiavimą 1974 m., atrodo, numatoma rengti JAV viduriniuose vakaruose. Į konferencijas susirenka keli šimtai aktyvių dalyvių. Paskaitos yra akademinio lygio, su kviestais komentatoriais, savo sričių specialistais, dažnai iš amerikiečių mokslininkų tarpo.

Dalis suvažiavimams paruoštų paskaitų ir sudaro pagrindą iki šiol pasirodžiusiems AABS leidiniams, kuriuos trumpai apžvelgti ir yra šio straipsnio tikslas.

Pirmasis AABS leidinys *Bulletin of Baltic Studies* buvo didelio sąsiuvinio formato, 28 - 33 puslapių, foto - ofsetu atspaustas periodinis žurnalas. Redaguojamas redaktorių kolektyvo, nuo trečio numerio vedamo latvio profesoriaus Arvids Ziedonis, Jr., žurnalas išeidavo keturis kartus į metus. Nuo 1970 m. vasario iki 1971 m. žiemos pasirodė aštuoni numeriai, sudarą du tomus.

Biuletenyje randama nemaža straipsnių AABS organizaciniais ir veiklos klausimais bei žinių apie paskirų narių mokslinių tyrinėjimų rezultatus ir planuojamus tyrinėjimus ateityje. Reguliariai patiekiamos ir bibliografinės žinios, bei trumpi įvertinimai veikalų, liečiančių baltų tautų praeitį bei šiuolaikines problemas.

Nuo ketvirto numerio biuletenyje pradėta spausdinti ir aprašomieji bei analitiniai moksliniai, dokumentuoti straipsniai, dažnai papildyti ir perredaguoti tekstai pranešimų, anksčiau skaitytų AABS suvažiavimuose. Šie pranešimai biuleteniui patiekiami ne vien tik lietuvių, latvių ar estų tautybės, bet ir kitataučių mokslininkų, besidominčių ir rašančių baltų tautų klausimais. Su kiekvienu biuletenio numeriu šių straipsnių bei aptartos bibliografinės medžiagos kiekis gausėjo.

Techninių pagerinimų bei spausdinimui siūlomos medžiagos gausėjimo įtakoje, o taip pat tikriausiai paskatinta ganėtinai greito ir žymaus organizacijos narių augimo, trečiajame AABS suvažiavime buvo nutarta perorganizuoti leidžiamą AABS biuletenį į keturis kartus metuose pasirodantį žurnalą *Journal of Baltic Studies*. Kaip redakcijos nurodoma, žurnalo tikslas yra ne tik talpinti įvairesnių bei turiningesnių straipsnių ir didesnį skaičių Pabaltijo sritį liečiančių mokslo veikalų recenzijų, bet taip pat ir tęsti informacines funkcijas AABS narių tarpe. Žurnalas žymiai didesnis už biuletenį — apie 80 - 90 spaustuvėje spausdintų puslapių apimties. Redaguojamas taip pat prof. Ziedonio, kuriam padeda penkių redaktorių - pagalbininkų kolektyvas, jų tarpe yra ir lietuvis prof. B. Vaškelis. Vertinant iki 1973 m. pradžios pasirodžiusius du *Journal of Baltic Studies* numerius ir juos lyginant su panašiais amerikietiškos akademinės plotmės žurnalais, reikia pasakyti, kad baltų žurnalas ir formatu ir turiniu daro malonų įspūdį. Moksliniai straipsniai akademinio lygio, bet dėl savo pernelyg specifinių baltų tautas liečiančių temų anglų kalboje, gal būt, nelengvai amerikoniškoje periodikoje sau vietas randantys. Redaktoriai, atrodo, sąmoningai „balansuoja" dedamus straipsnius, skirdami vietos istorinėms, literatūrinėms, politinėms bei kitokio mokslinio pobūdžio temoms bei įvairių Baltijos kraštus liečiančių sričių bibliografijoms.

AABS iki 1973 m. pradžios yra išleidusi ir dvi knygas. Pirmoji, *First Conference on Baltic Studies: Summary of Proceedings*, redaguota prof. Ivar Ivask (Tacoma, Washington: 1969), psl. 128. Antroji, *Second Conference on Baltic Studies: Summary of Proceedings*, redaguota redaktorių kolektyvo, į kurį įėjo prof. R. Šilbajoris, A. Ziedonis, Jr., ir E. Anderson (Norman, Oklahoma: 1971), psl. 232. Abiejų knygų pagrindinį turinį sudaro pirmųjų dviejų AABS mokslinių konferencijų sekcijų pranešimų bei kviestųjų komentarų autorizuotos santraukos, su kai kuriais pačių suvažiavimų eigos aprašymais bei priedais.

Pirmojoje knygoje randame pranešimus suskirstytus aštuoniomis bendromis temomis: I. „Komunizmas ir

nacionalizmas Pabaltijo respublikose: suartėjimas ar konfliktas?" (7 pranešimai). II. „Baltų tautos, Sovietų Sąjunga ir besikeičiančios socialinės sąlygos" (5 pranešimai). III. „Kai kurios problemos moderniojoje baltų tautų istorijoje" (7 pranešimai). IV. „Dabartinė religijos padėtis Pabaltijo kraštuose ir užsienyje" (5 pranešimai). V. „Baltų tautų literatūros klausimai pokario metais" (8 pranešimai). VI. „Kai kurie nauji klausimai baltų tautų lingvistikoje" (4 pranešimai). VII. „Ekonominis vystymasis Pabaltijo kraštuose pokario metais" (5 pranešimai). VIII. „Kai kurie mokslo vystymosi klausimai Pabaltijo kraštuose" (6 pranešimai).

Antrojo suvažiavimo darbų tomas suredaguotas panašiai. Iš viso rinkinyje patiektos 93 pranešimų santraukos: I. „Tautinė sąmonė ir visuomeniniai - intelektualiniai pasireiškimai" (10 pranešimų). II. „Politinės sistemos ir jų problemos" (10 pranešimų). III. „Bendrieji baltų istorijos klausimai" (12 pranešimų). IV. „Ekonominės problemos" (6 pranešimai). V. „Baltų literatūra ir folkloras" (21 pranešimas). VI. „Baltų lingvistika" (9 pranešimai). VII. „Baltų teisė" (6 pranešimai). VIII. „Tikslieji mokslai" (2 pranešimai). IX. „Karai Pabaltijyje" (6 pranešimai). X. „Religijos klausimai" (4 pranešimai). XI. „Pabaltijo tautų mokslinių tyrinėjimų metodika ir galimybės" (7 pranešimai). Be šių santraukų patiekiama ir bendrinė antrosios mokslinės konferencijos veiklos analizė. Kaip ir ankstyvesniame tome, duodamos trumpos dalyvavusių mokslininkų biografinės žinios.

Abiejose knygose patiekta medžiaga paruošta kruopščiai ir sudaro rimtą įspūdį — tolygų akademinių organizacijų leidiniams kitataučių tarpe. Nagrinėjamų temų įvairumas ir pranešimų gausumas įrodo ganėtinai platų mokslinėmis baltų studijomis susidomėjusių asmenų interesų diapazoną. Abi knygos savo antraštėse implikuojamus informacinius tikslus pilnai atsiekia, patiekdamos ne tik konferencijose svarstytos medžiagos santraukas, bet ir aprašydamos pačių konferencijų eigą, jų dalyvius, charakterizuodamos jų tautinę priklausomybę bei mokslinę specializaciją.

Trečiojoje AABS mokslinėje konferencijoje santraukinio suvažiavimų pranešimų medžiagos patiekimo jau atsisakyta. Kaip iš *Journal of Baltic Studies* dedamų skelbimų atrodo, trečiojo ir, reikia tikėtis, gal ir vėlesnių AABS suvažiavimų darbų dalis *pilnu tekstu su dokumentacija bus išleista netolimoje ateityje trimis* atskirais tomais: po vieną literatūros ir lingvistikos, baltų tautų istorijos ir baltų bendrinėms problemoms nagrinėti. Mokslinių požiūriu tai turėtų būti žymiai naudingiau, nes ankstyvesni du tomai per pranešimų santraukas skaitytojus su

autorių tezėmis tegalėjo tik bendrai supažindinti; tačiau neduodami vietos nei dokumentacijai nei išsamesnei argumentacijai, kuri mokslinio pobūdžio straipsniuose būtinai reikalinga, neleisdavo šių darbų pilnai panaudoti arba net autoritatyviai cituoti.

Visa ši veikla iš tikrųjų yra tik organizuotas atspindys to, kas per paskutinius du dešimtmečius spontaniškai vystėsi ir toliau tebesivysto JAV universitetuose baltų tautų įvairiateminių studijų srityje. Apytikriai skaičiavimai rodo, kad per paskutinį dvidešimtmetį vien tik humanitarinių bei visuomeninių mokslų srityse baltų kraštų temomis buvo apginta apie 50 daktarinio lygio disertacijų. Iš jų 30 apginta lietuvių, latvių ir estų tautybės asmenų, tačiau kitos 20 — ne baltų tautybės mokslininkų. Per paskutinį dešimtmetį, 1960 - 1970 metus, baltų tautų klausimais būta apie 30 Ph. D. disertacijų, ir atrodo, kad susidomėjimas šiais klausimais nemažėja.* Kol šis susidomėjimas JAV, Kanados, Anglijos ir Vokietijos universitetuose bus gyvas, tol ir Draugijos Baltų Studijoms Remti veikla bei jos periodiniai ir knyginiai leidiniai galės laikytis savo iki šiol užsibrėžto mokslinio lygio.

B. V. Mačiuika

---

*) *Disertacijų sąrašas sudarytas remiantis J. J. Dossick,* Doctoral Research on Russia and the Soviet Union *(New York: New York University Press, 1960) bei to paties autoriaus redaguotais disertacijų bibliografiniais sąrašais „Doctoral Dissertations on Russia, the Soviet Union, and Eastern Europe Accepted by American, Canadian and British Universities", kasmet 1964 - 1971 m. laikotarpiu spausdintais žurnalo* Slavic Review *gruodžio mėnesio numeriuose. Prof. Dossick patiekti sąrašai, liečią periodą prieš 1964 metus, mano nuomone, nėra pilni, bet ir jie užtenkamai vaizdžiai parodo kad ir apytikrį mokslinio susidomėjimo baltų tautų problemomis lygį.*

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1972, Nr. 6 - 10; 1973, Nr. 1, 2.
2) Vytautas Alantas, *Amžinasis lietuvis*, Antroji Knyga (London: Nida, 1972).
3) K. Barėnas, *red.*, *Aštuntoji Pradalgė* (London: Nida, 1972).
4) Gerhard Bauer, *Gesellschaft und Weltbild im baltischen Traditionsmilieu. Eine Soziologischvolkskundliche Untersuchung ueber die Gesellschaft und Mythologie bei den baltischen Voelkern, dargestellt anhand historischer und volkskundlicher Quellen.* Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwuerde der Philosophischen Fakultaet der Ruprecht - Karl - Universitaet in Heidelberg (Heidelberg, 1972).
5) *Books Abroad*, Index, 1972; Winter, 1973.
6) *Evangelijos šviesa*, 1972 ruduo; 1972 žiema.
7) *Jaunā gaita*, Nr. 90, 91, 92.
8) *Journal of Baltic Studies*, Summer, 1972; Fall - Winter, 1972.
9) Jonas Juodvalkis, *Mano dienos. Atsiminimai* (Čikaga: Anatolijus Kairys, 1973).
10) Bronis J. Kaslas, *red.*, *The USSR - German Aggression against Lithuania* (New York: Robert Speller & Sons, 1973).
11) *Mūsų sparnai*, 1972 gruodis.
12) *Svečias*, 1972 Nr. 3 ir 4.
13) *Pasaulio Lietuvių Jaunimo Sąjungos Žiniaraštis*, 1972 Nr. 1 - 4; 1973 Nr. 5.
14) Zenta Tenisonaitė, *red. ir vertėja, XX - jo amžiaus nederlandų poezijos rinktinė (London, n.d.).*
15) *Treji vārti*, Nr. 35, 36.
16) *Varsnos*, 1972, Nr. 7 - 8, 11 - 12.

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Vincas Trumpa

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Aldona Meiluvienė, Zina Morkūnienė, Angelė Šimaitytė, Dalia Šimoliūnienė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Irena Virkau

Administracija:
Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Avenue
Evanston, Illinois 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

5,-

ALp(LKA)1742
1973, Nr.25

88.291.51